T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tasavvuf Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

AYNÜ'L-KUDÂT-I HEMEDÂNÎ'NİN TASAVVUF MÜDÂFAASI(ŞEKVA'L-GARÎB ÖRNEĞİ)

Mehmet Emin Bener

Diyarbakır 2015

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam BilimleriAnabilim Dalı

Tasavvuf Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

AYNÜ'L-KUDÂT-I HEMEDÂNÎ'NİN TASAVVUF MÜDÂFAASI (ŞEKVA'L-GARÎB ÖRNEĞİ)

Mehmet Emin Bener

Danışman

Yard. Doç. Dr. Abdurrahim Alkış

Diyarbakır 2015

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum AYNÜ'L-KUDÂT-I HEMDÂNÎ'NİNTASAVVUF MÜDÂFAASI –ŞEKVA'L-GARÎB ÖRNEĞİ- adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, teziminkâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☐Tezimin …yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

20/07/2015

Mehmet Emin BENER

KABUL VE ONAY

Mehmet Emin Bener tarafından hazırlanan AYNÜ'L-KUDÂT-I HEMEDÂNÎ'NİN TASAVVUFMÜDÂFAASI -ŞEKVA'L-GARÎB ÖRNEĞİ- adındaki çalışma, 20.07.2015tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim DalıTasavvuf Bilim Dalında **YÜKSEK LİSAN TEZİ** olarak oybirliğiile kabul edilmiştir.

[İ m z a]

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

[İ m z a]

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Danışman)

[İ m z a]

[Unvanı, Adı ve Soyadı] [(İkinci Danışman)]

ÖNSÖZ

İslam Düşünce Tarih'inde çok önemli şahsiyetler yetişmiştir. Bu büyük şahsiyetlerinden birisi de hiç kuşkusuz Muhammed Gazzâlî'nin halefi ve İbn Arabî'nin de selefi olarak görülen fakat hak ettiği ilgiyi görmeyen Aynü'l-Kudât Hemedânî'dir. Daha çocuk sayılabilecek bir yaşta eser telif etmeye başlamış olan Aynü'l-Kudat'ıneserlerinden çok az bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Kısa ömrüne rağmen İslam Düşüncesi'nin gelişimine katkı sağlamış bir sûfîdir. Kendisi'nin ifâdesi ile en olgun döneminde idam edilmiştir. Eğer hayatının en verimli ve olgun döneminde vefat etmeseydi, birçok değerli eser verebileceği düşünülebilirdi. Kendisi de, bu risâlesinde on'ar cilt olarak tasarladığı fakat kaderin başına ördüğü sıkıntılardan dolayı bir türlü yazımlarına başlayamadığı iki eserden bahseder. Bu eserlerden biri Tefsir diğeri ise Arap Edebiyat'ı ile ilgilidir.

Aynü'l-Kudât idam edilmeden önce hakkında yapılan eleştirilere cevap niteliğinde bir risâle yazar. Bu risâle aslında tasavvufun bir savunması niteliğindedir. Çünkü bu risâlesinde, nübüvvet, velâyet, Allah (c.c.)'ın her şeyin kaynağı olması, bir şeyhe bağlanmanın gerekliliği gibi konularda dile getirdiği düşüncelerin hem Kur'an ve hadis naslarıyla ve hem de sûfîleriden nakledilen sözlerle örtüştüğünü ortaya koymaya çalışır. O'nun için bizler, bu değerli müdafaayı tahlil ettikten sonra ek bir bölümle Türçe çevirisini vermeyi uygun gördük.

Öncelikle çalımamızın başından sonuna kadar ilgi ve desteklerini esirgemeyen değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Abdurrahim Alkış'a, değerli jüri üyelerine, tezin yazımında yardımcı olan Sabahattin Göztok ile Aytaç Teğin'e ve kendilerine ayırmam

gereken zamandan feragat ederek bu çalışmanın tamamlanmasına katkı sağlayan aileme teşekkürlerimi borç bilirim.

Yüce Rabbimden bu çalışmayı faydalı kılmasını temenni ediyorum.

Mehmet Emin BENER

ÖZET

Aynü'l-Kudât Hemedânî, bir zamanlar İslam Felsefesi Tarihi'nin sayfalarından neredeyse tamamen silinmişti, ancak son dönemde hakkında yapılan akademik çalışmalarla bu unutulmuşluğun derinliklerinden çıkartılmış ve lâyık olduğu şekilde tanınmaya başlanmıştır.

Aynü'l-Kudât, İslam Düşünce Tarihi'nin önde gelen büyük şahsiyetlerinden biri olan İbn Arabî'nin müjdecisi olarak kabul edilir. Ahmed Gazzâlî'nin bir mürîdi olarak o, Hallâc ve Bayezid-i Bistâmî gibi isimlerin temsil ettiği tasavvuf geleneğinin canlı bir örneğidir. Bununla beraber o, rasyonel analiz gücü ile donanmış bir entelektüeldir.

Selefi Hallac-ı Mansur gibi onun "hür düşüncesi", muhâfazakar fıkıh ve kelamcıların zihinlerinde kıskançlık hissi uyandırır. Başta nübüvvet olmak üzere Allah'ın sıfatları, Mârifet, ruh ve âlemin ezelîliği gibi konularda kullandığı bazı mücmel ifâdeler, bu kesim tarafından farklı yorumlanarak küfrüne hükmedilir. Bu durumAynü'l-Kudât'ın Selçuklu veziri tarafından idam edilmesine sebep olur. Bizler bu çalışmamızda, vefatından kısa bir süre önce Bağdat zindanlarında iken yazmış olduğu *Şekva'l-Garîb* isimli müdâfaasınıntahlîlini yapmayı amaçladık. Bu sayede hakkında yapılan ithamlardan ne kadar uzak olduğunu ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Sözcükler:

Aynü'l-Kudât Hemedânî, Nübüvvet, İslam Düşünce Tarihi, Mârifet, Şekva'l-Garîb, Ahmed Gazzâlî.

ABSTRACT

Aynü'l-Kudât Hemedânî is one of the most important person of Islamic Intellectual History. Once he was almost disseppeared from the pages of Islamic Intellectual History. But recently he has been well-known again as he has deserved, thanks to the academic studies that were hold about him.

Like Selefi Hallac-ı Mansur, his free thoughts has caused jealousy among the people who are interested in conservative fiqh and kalam. Some succinct statements he used for the topics suuch as notably probhecy, attributes of Allah, acquirement, soul and the eternity of universe were misinterpreted and he was adjudged to his empiety. This event ended up with the execution of Aynü'l-Kudât by Seljukian vezier. In this study, we aimed to analyse his defence named *Şevka'l-Garib* that he wrote while he was in the Bağdat prisons a short time before his death. So we tried to prove that he had so different thoughts than the accusations those were made about him.

Aynü'l-Kudât is accepted as the forerunner of İbn Arabî who is one of the most important person in Islamic Intellectual History. As a disciple of Ahmed Gazzâlî, he is an alive example of sufism tradition that is represented by important persons such as Hallâc and Bayezid-i Bistâmî. However he is an intellectual who is equipped with rational analysis power.

Key words:

Aynü'l-Kudât Hemedânî, Prophecy, Islamic Intellectual History, Acquirement, Şekva'l-Garîb, Ahmed Gazzâlî.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

ÖNSÖZ ..... **I**
ÖZET ..... **III**
ABSTRACT ..... **IV**
İÇİNDEKİLER ..... **V**
KISALTMALAR ..... **IX**
GİRİŞ **1**
I. TEZİN AMACI 1
II. TEZİN YÖNTEMİ 3
III. KONUNUN SINIRLANDIRILMASI 4
IV. KONUNUN SUNULMASI 4
V. LİTERATÜR 5
VI. AYNÜ'L-KUDÂT HEMEDÂNÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ 8
A. Aynü'l-Kudât Hemedânî'nin Yaşadığı Dönem 8
B. Dönemin Kültürel ve Dini Yapısı 12
C. Bu Dönemdeki İlmi Faaliyetler ve Entelektüel Yapı 14
1.Dönemin Din Bilginleri 16
2.Dönemin Dini Düşünce Yapısı 16
a. Dönemin Fıkıh Merkezli Düşünce Yapısı 17
b. Dönemin Akıl Merkezli Düşünce Yapısı 19
c. Dönemin Tasavvuf Merkezli Düşünce Yapısı 20

BİRİNCİ BÖLÜM
AYNÜ'L-KUDÂ HEMEDÂNÎ'NİN HAYATI

I. DOĞUMU, YETİŞTİĞİ ÇEVRE, TAHSİL HAYATI VE VEFATI 23

A. Doğumu ve Adı 23
B. Doğduğu ve Yaşadığı Çevre 24
C. Gençlik Dönemi ve Şahsiyeti 25
D. Yetişmesi ve İlmi Kişiliği 27
E. Vefatı 30
II. AYNÜ'L-KUDÂT'IN HOCALARI 33
A. Ahmed Gazzâlî 34
B. Şeyh Bereke Hemedânî 36
C. Muhammed b. Hamaveyh 38
III. AYNÜ'L-KUDÂT'IN ESERLERİ 38
A. Kendisine Ait Eserler 39
1. Zübdetü'l-Hakâik 39
2. Temhîdât 41
3. Mektûbât 42
4. Şekva'l-Garîb 45
5. er-Risâletü'l-Alâiyye 46
6. Gayetü'l-Bahs 'an Me'âni'l-Ba's 47
7. Âmâlî'l-İştiyâk fî Leyâlî'l-Firâk 47
8. Risâle-i Cemâliyye 47
9. Hakâiku'l-Kur'ân 48
10. Nüzhetü'l-Uşşâk ve Nehzetü'l-Müştâk 48
11. Salvetü'l-Bâzi'il-Emûn 'alâ İbni'l-Lebûn 48
12. Kıra'l-Âşî ilâ Mârifeti'l-Avrân ve'l-E'âşî 48
13. el-Medhal ile'l-'Arabiyye ve Riyâzatü Ulûmihe'l Edebiyye 48
14. el-Müftelez Mine't-Tefsîr 48
15. Minyetü'l-Heysûb 49
B. Kendisine Nispet Edilen Eserler 49
1. Yazdânşinâht 49
2. Levâih 49
3. Gâyetü'l-İmkân 49
4. Şerh-i Kelimât-ı Baba Tâhir 50

İKİNCİ BÖLÜM

AYNÜ'L-KUDÂT'TA TASAVVUFİ DÜŞÜNCENİN GELİŞİM SÜRECİVE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİNİN DAYANAKLARI

I. AYNÜ'L-KUDÂT'TA TASAVVUFÎ DÜŞÜNCENİN OLUŞMASI SÜRECİ.....51

II. AYNÜ'L-KUDÂT'TA TASAVVUFÎ DÜŞÜNCE'NİN GELİŞİM VE TEKÂMÜLÜ SÜRECİ.....53

III. AYNÜ'L-KUDÂT'IN TASAVVUFİ GÖRÜŞLERİNİN TEMEL DAYANAKLARI.....55

A. Tavr-u Verâi'l-'Akl (Akıl Ötesi Alan).....55

B. Müteşâbih (Çok Anlamlılık).....56

C. Mistik tecrübe.....58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEKVA'L GARÎB-İ 'ANİL EVTÂN İLÂ ULEMÂİ'L-BULDÂN ADLI ESERİN TANITIMI

I. ESERİN YAZILIŞ SEBEBİ VE TARİHİ.....62

II. ŞEKVA'L-GARÎB'İN DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ.....63

III. ŞEKVA'L-GARÎB'İN ÖZETİ.....64

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞEKVA'L GARÎB-İ 'ANİL EVTÂN İLÂ ULEMÂİ'L-BULDÂN ADLI ESERİN TAHLÎLİ

I. MUKADDİME.....68

A. Kendisi Hakkında Fırsat Kollayanlara Sitem.....69

B. Haset ve Tecessüs.....69

C. Zindan ve Hüzün.....73

D. Doğduğu Topraklara ve Sevdiklerine Duyduğu Özlem.....74

E. Yaşadığı Sıkıntılar.....76

F. Bir Sûfî olarak Aynü'l-Kudât.....77

II. AYNÜ'L-KUDÂT'A YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER VE ONUN BU ELEŞTİRİLERE CEVABI.....78

A. Nübüvvet ve Velâyet Konusu.....79

B. Allah (c.c.)'ın Her Şeyin Menba'ı ve Kaynağı Olması Meselesi.....87

C. Âlemin Kadîm Oluşu Meselesi.....88

D. Allah (c.c.)'ın Cüz'iyyatı Bilmemesi Konusu....90
E. Bir Şeyhe Bağlanılması Zorunluluğu Meselesi....92
F. Peygamberlik İddiasında Bulunduğu İddiası....94
G. Her İlmin Kendine Has Istılâhı'nın Bulunduğu Gerşeği....96
H. Aynü'l-Kudât'a Yöneltilen Suçlamalara Neden Olan İfadeleri ve Onun Bunlara Cevabı....97
İ. Aynü'l-Kudât'ın Hz. Musa (a.s.) Gibi Rü'yetullahı Talep Ettiği İddiası....100
J. Ruh ile İlgili Düşüncelerine Yapılan Eleştirilere Cevabı....101
K. Sûfiyyenin Kullandığı Dilin Müdafaası....104
L. Allah (c.c.)'ın İdrâk Edilemeyeceği Meselesi....108
M. Sûfîlerin Şathiyeleri....110
N. Aynü'l-Kudâtın Kur'an ve Sünnet Işığında Yapılan Eleştirilere Cevabı....112
III. TASAVVUFUN GELİŞİM SÜRECİ VE SÛFİYYE'NİN İLERİ GELENLERİ……...115
A. Sûfîlerin Sülûk Ettiği Mücâhede Yolu....115
B. İslam Tasavvufunda Hikmet Anlayışı....118
C. Tasavvuf ve Konusu....119
D. Tasavvuf Hâl'dir....121
E. Tasavvuf İlminde İz Bırakanlar....122
1. İnsanların Geneline Hitap Eden Sûfîler....123
2. Sadece Sevenlerine ve Dostlarına Hitap Eden Sûfîler....126
3. Her Kesime Hitap Eden Bayan Sûfîler....128
IV. SELEF-İ SÂLİHÎN'İN ALLAH'IN VARLIĞI, NÜBÜVVET VE ÂHİRET'E İMAN İLE İLGİLİ AKİDESİ....130
A. Allah (c.c.)'a İman ve Sıfatları Konusu....130
B. Peygamberlere İman Konusu....132
C. Âhiret'e İman Konusu....133
SONUÇ....136
KAYNAKÇA....138
EKLER....143

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	:Adı Geçen Makale/Madde
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Fak.	: Fakültesi
h.	: Hicri
Hak.	: Hâkimiyet
İAA	: İslam âlimleri Ansiklopedisi
m.	: Milâdî
Mec.	: Mecmuâ
No.	: Numara
Nşr.	: Nerşreden
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
T.	: Türkçe
Thk.	: Tahkîk Eden
Trc.	: Tercüm Eden
Yay.	: Yayınları.
Yön.	: Yönetim

GİRİŞ

I. TEZİN AMACI

Aynü'l-Kudât Hemedânî (m. 1098-1131), derin rûhanî tecrübeye sahip bir sûfî ve aynı zamanda da keskin bir entelektüel analiz gücü ile donanmış bir düşünür olarak karşımıza çıkar. Daha önceleri ismi İslam Felsefesi Tarihi'nin sayfalarından neredeyse tamamen silinmiş iken unutulmuşluğun derinliklerinden çıkartılmış ve tasavvufun felsefi yönüne ilgi duyanlar arasında lâyıkıyla tanınmaya başlanmıştır. Ancak ne yazık ki, bu önemli sûfînin ve felsefeciler açısından bakıldığında, mistik filozofun düşüncesi hakkında henüz hiçbir sistematik çalışma yapılmamıştır.

Aynü'l-KudâtHemedânî'nin kısa ve trajik olan hayatı, İbn-i Arabî ve Sühreverdî'nin ortaya çıkmasından hemen önceki dönemde Hemedân'da son bulmuştur.Aynü'l-Kudât, haklı olarak, İslam Düşünce Tarihi'nin önde gelen bu iki şahsiyetinin bir müjdecisi olarak kabul edilebilir. O, bu "müjdeci olma" konumunu, şu açık iki sebepten hak etmektedir: Birincisi, bir düşünür olarak tasavvuf ile skolastik felsefeyi kendi düşüncesinde birleştirmiştir. Ahmed Gazzâlî'nin bir mürîdi olarakgerçekte Hallâc ve Bâyezîd-i Bistâmî gibi isimler tarafından temsil edilen ve tasavvuf adı altında kendisine kadar gelen köklü bir mistik tecrübe geleneğinin canlı tezâhürü ve örneğidir. Fakat aynı zamanda kendi ruhâni vizyonu temeli üzerine felsefe yapmasını mümkün kılan fevkalâde keskin bir rasyonel analiz gücü ile donanmış bir entelektüeldir. İkincisi ise, Aynü'l-Kudât, metafizik açıdan İbn-i Arabî'ye en yakın olan kişidir. Bu yakınlık sadece onun metafizik düşüncesinin mistik tecrübesi tarafından ona göre sıkı sıkıya dikte edilmesi anlamında değildir. Aynı zamanda, Aynü'l-Kudât'ın

yaklaşımının İbn-i Arabî'nin kendi mistik metafizik binasını üzerine kurduğu *vahdet-i vücûd* tezine çarpıcı bir yapısal benzerlik arz ettiği anlamındadır.[1] Bizler bu çalışmamızla Aynü'l-Kudât'ın düşüncelerini tanıtarak bu benzerliğe ışık tutmak istedik.

Aynü'l-Kudât'ın tasavvufî düşüncesi ve eserleri üzerine İran'da ve Batı'da yeteri kadar olmasa da son yıllarda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır ve bu çalışmalar artarak devam etmektedir. İslam Düşüncesinin gelişmesi adına önemli bir rol üstlenmiş olan ve bu alanda ileride çığır açmış olan büyük şahsiyetlere ilham kaynağı olmuş birinin bunca asır geçmesine rağmen yeteri ilgiyi görmemiş olması bir talihsizlik sayılabilir. Çünkü ileride daha ayrıntılı olarak ifâde edeceğimiz gibi Aynü'l-Kudât sadece İslam Düşüncesinin geleceğini inşa etmemiş, aynı derece de Gazzâlî gibi bir düşünüründe daha iyi anlaşılması için risâleler kaleme almıştır. Bu açıdan bakıldığında Aynü'l-Kudât'ın önemi daha da artmaktadır. Bu çalışmada Aynü'l-Kudât'ın neden Gazzâlî'de kendini bulduğu sorusuna da cevap vermeye çalıştık.

Hayatını ele aldığım bölümde, nasıl bir trajik sonla karşı karşıya kaldığını ayrıntılı bir şekilde anlattım. Beni bu çalışmayı yapmaya iten nedenlerinden biri de uğradığı bu hazin sondur. Bu noktada eserlerinin farklı yerlerinden alıntılar yaparak öncesi ve sonrası dikkate alınmadan ve onun bilgisi ve savunmasına başvurulmadan hakkında idam cezasının verilmesi benim en çok dikkatimi çeken husus olmuştur. Bu çalışmaylaAynü'l-Kudât'ın kendisine yapılan ithamlara verdiği cevapları tahlîl ederek onun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamayı düşündüm.

Tezimizin konusunu olan ve Aynü'l-Kudât'ın son eseri olan bu risâle, müstakil bir kitap değildir. Çünkü adından da anlaşılacağı gibi bir şikayetnâme ama bunun ötesinde bir savunmadır. Aynü'l-Kudât bu risâlesinde, bu dönem içinde karşı karşıya kaldığı sıkıntı ve musibetleri şikâyet bâbında dile getirmiş ve bunun sorumlularını insafa çağırır. Bununla beraber Allah (c.c.)'ın Zât'ı ve Sıfatları, nübüvvet, velayet, ruh ve bir şeyhe bağlanmanın zorunluluğu gibi konularda hakkında dile getirilen tüm suçlamaların ne kadar haksız olduğunu ortaya koymaya çalışır. Bizler de bu müdâfaayı gündeme getirerek bu kadar zaman geçmesine rağmen aynı konuların halen problem

[1] Toshihiko Izutu, **İslam Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler**, (çev. Ramazan Ertürk), Anka Yayınları, İstanbul 2002, s.135-136.

olmaya devam ettiğini ve tartışmaların aynı minval üzere devam ettiği gerçeğini yansıtmaya çalışltık.

Burada bizim vurgulamaya çalştığımız diğer önemli nokta, Aynü'l-Kudât'ın sâdece kendisi ile ilgili ortaya atılan suçlamalara cevap vermekle yetinmeyip kendisinden önce yaşamış ve şatahât türünden sözler sarf ettiğinden dolayı farklı ithamlara maruz kalmış ve hatta şehit edilmiş sûfîlerinde savunuculuğunu yapmış olmasıdır. Nitekim Şiblî, Hallâc ve Bayezid-i Bistâmî bunlardandır.

II. TEZİN YÖNTEMİ

Aynü'l-Kudât'ın hayatı ile bilgileri toplarken karşılaştığımız en büyük zorluk bu konuda elimizde doyurucu malûmâtları ihtiva eden kaynakların bulunmaması olmuştur. Bununla beraber tabakât kitaplarından, Selçuklular döneminde yaşadığından dolayı o dönemi ele almış olan tarih kaynaklarından ve bu konu ile ilgili yazılmış olan makalelerden azami derecede istifâde ettiğimizi belirtmek isterim.

Çalışmamızda hayatı ve ilmi şahsiyeti bölümünde döneminde ki siyasi yapıyı ele alma ihtiyacını özellikle hissettik. Çünkü Aynü'l-Kudât'ın şehit edilmesinin nedenlerinden biri de siyasi ihtiraslardır. Dolayısıyla bu siyasi yapının aktörleri hakkında bilgi vermeyi amaçladık. Bunun yanında yine bu bölümde zamanın entelektüel yapısını ve bu yapı içindeki fikri ayrışmaları ortaya koymaya çalıştık. Çünkü siyasi yapı içerisindeki dini yapılanmalar da o zamanki düşünce yapısının oluşumunda etkili olmuştur. Nizâmülmülk'ün öncülüğünde kurulan Nizâmiye Medreseleri ve o dönem içerisindeki Bâtınî faaliyetleri siyasi ve ilmî yapıya yön veren unsurlar olarak zikredilmeye değer bulduk.

Diğer taraftan biz daha sonraki bölümde Aynü'l-Kudât'ın düşünce yapısına yön veren kavramlar üzerinde durduk.ÇünküAynü'l-Kudât'ın daha iyi anlaşılması bu kavramların iyi bilinmesine bağlıdır.Sonrasında,*Şekvâ*'nın kısa bir özetini sunduk.Bu kısa özet içerisinde suçlamaların odağındaki konuları zikretme ihtiyacı hissettik. Bütün bunları yapacağımız tahlîl faaliyetinin bir ön hazırlığı olarak düşündük.

En son bölümde ise yazdığı risâlede savunduğu görüşleri tahlîl ederek, daha iyi anlaşılmasının önünü açmaya çalıştık. Ve bu konuya ilgi duyan herkesin işini kolaylaştırmak için ek bölümde *Şekvâ*'nın tercümesini verdik.

III. KONUNUN SINIRLANDIRILMASI

Aynü'l-Kudât Hemedânî'nin tasavvûfî düşüncesini oluşturan görüşlerini ve bunların tahlîlini kısa bir tez konusuna sığdırmak mümkün değildir.Çünkübiz *Şekvâ*'da yer alan her bir başlık üzerine ayrı bir tez yapılabileceği görüşündeyiz. Aslında bu konuların ayrı ayrı ele alındığı müstakil kitaplar telif edilmiştir. Örneğin Kelam İlmi'nin üç temel konusu olan Allah (c.c.)'ın Sıfatları, nübüvvet ve ahirete iman ile ilgili sayılamayacak kadar eser yazılmıştır. Bunun yanında varlık, ruh ve âlemin ezelîliği gibi fer'i konularla ilgili farklı düşünce ve tartışmalar birçok esere konu olmuştur. Ele alacağımız risâlede ise bu konularda takındıkları tutum ve sahip oldukları düşüncelerden dolayı eleştirilen tasavvuf ehlinin müdafaasına yer verilmektedir. Bizler,hakkında şimdiye kadar hak ettiği ilgiyi görmemiş bir şahsiyete dikkat çekerek onunla ilgili özellikle ülkemizde ileride yapılacak araştırmalara katkı sunma amacı taşıdığımızı belirtmek isteriz.

IV. KONUNUN SUNULMASI

Aynü'l-Kudât Hemedânî'nin *Şekvâ*'sıile ilgili bu çalışmamız giriş, dört ayrı bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Ek bölümde ise bu risâlenin tercümesi bulunmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın amacı ve içeriği ile ilgi bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde Aynü'l-Kudât'ın yaşadığı dönem hakkında bilgi verilerek hayatı ve ilmi şahsiyeti ele alınmıştır. İkinci bölümde ise *Şekvâ*'da Aynü'l-Kudât'ın kendisine yapılan ithamlara cevap verirken ele aldığı konu başlıklarına kısaca değinerekAynü'l-Kudât'ın tasavvûfi düşüncesinin dayanaklarını oluşturan temel unsurların neler olduğu üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise *Şekvâ*'nın kısa bir özetini vermeye çalıştık. Dördüncü ve son bölümde ise tahlîlini yapmaya çalıştık ve tezimizi sonuç bölümü ile sonlandırdık. Ek bölümde ise daha öncede zikrettiğimiz gibi tahlilini yaptığımız risâlenin tercümesini verdik.Çeviri sırasında herhangi bir hatânın oluşmaması için gerekli gayret gösterilmiştir. Bazı ifâdelerin Türkçe'de tam karşılığı olmadığından en

yakın anlamını vermeye çalıştık. İstifâde etmek isteyenler için güzel bir fırsat oluşturduğunu da özellikle ifâdeetmek isteriz.

Elimizde sadece Afîf Useyrân tarafından gerçekleştirilen 1960'lı yıllardaki tenkitli baskısı bulunduğundan tercüme konusundabazı zorluklarla karşılaştığımızı söyleyebiliriz. Eserde geçen bazı ifâdelerin daha iyi anlaşılması için gerekli gördüğümüz açıklamaları dipnotlarda belirtmeye çalıştık. Aynı zamanda hadislerin de kaynağına ulaşmaya çalıştık ve bulabildiklerimizi dipnotlarda belirttik.Risâle'de geçen ayetlerin sûre ve ayet numaralarını da aynı şekilde vermeye çalıştığımızı belirtmek isterim.

V. LİTERATÜR

Aynü'l-Kudat Hemedâni'nin bu eserini çalışmaya karar verdikten sonra özellikle hayatı ile ilgili kaynak sıkıntısı çektiğimi öncelikle vurgulamak isterim. Bazı tabakât ve tarih kitaplarında hakkında bilgi verilmekle beraber bunların çok yetersiz olduğunu belirtmem gerekir. İsfehânî'nin *Cerîdetul Kasr*'ında olsun Sübkî'nin *Tabkâtu'ş-Şâfiiyye*'sinde olsun verilen bilgiler neredeyse tekrar niteliğindedir. Ayrıca *el-Bidâye*gibi kaynak tarih kitaplarında dahi hakkında çok az bir malumat bulunmaktadır. Bu çalışmamızda en çok istifâde ettiğimiz eserlerden biri de Osman Turan'ın *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti* isimli eseridir. Bununla beraber Aynü'l-Kudât ile ilgili en güvenilir bilgileri yine kendi eserlerinden öğreniyoruz. Bu bilgileri *Şekvâ*da ve *Zübde*de görebiliyoruz. Bizler de bütün bunlardan sistematik bir hayat hikâyesi çıkarmaya çalıştık.

Yukarıda ismi verilen eserlere ek olarak bize bu konuda yol gösteren ve işimizi kolaylaştıran üç önemli makaleyi de zikretmeden geçemeyeceğim. Bunlarda ikisi Toshıhıko Izutsu'ya, diğeri ise Hâmid Debâşî'ye aittir. Her üç makale de birer kitap uzunluğunda olup Aynü'l-Kudât'ın farklı konulardaki düşüncelerini ortaya koymakta ve diğer eserlerini de bir nebze olsun tanıtmaya çalışmaktadır.

Ülkemizde Aynü'l-Kudât ile ilgili yapılan bir tek çalışma mevcuttur. Mesut Sandıkçı'ya ait olan bu çalışma yükses lisans düzeyindedir. Bu çalışmada Aynü'l-Kudât'ın hayatı çok yüzeysel bir şekilde ele alınmakla beraber önemli bilgiler de

verilmiştir. Bu çalışmadan istifâde etmekle beraber yukarıda bahsettiğimiz kitaplardan hayatı ile ilgili yeni bilgiler naklederek konuyu daha geniş tuttuk. Bizim eksik bıraktığımız bazı bilgileri de bizden sonra bu alanda çalışma yapanların tamamlayacağı ümidini taşıyoruz. Biz bu çalışmamızda ismi geçen bütün müelliflere şükran borçluyuz.

Çalışmamızda en çok istifâde ettiğimiz eserleri zikrettikten sonraAynü'l-Kudât Hemedânî'nin hem *Şekvâ*ve hem de diğer eserleri üzerine yapılan çalışmalara kısacadeğinmek isteriz. Son zamanlarda özellikle İranlı ve Batılı araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalar ile Aynü'l-Kudât'ın hayatı ve düşüncesiyle ilgili yeni bilgiler günyüzüne çıkmaya başlar. Aynü'l-Kudât hakkında yapılan ilk ciddi çalışma Muhammed b. Abdulcelîl tarafından *Şekv*â'nın basımıyla ve buna yazdığı uzun girişiyle olur. Daha sonra bu eseri yine kendisi Fransızcaya tercüme eder. Aynü'l-Kudât üzerine yapılan ikinci kapsamlı çalışma Afîf Useyrân tarafından gerçekleştirilir. Afîf Useyrân 1960'lı yıllarda Aynü'l-Kudât'ın mektupları hariç bütün eserlerinin tenkitli basımını yapar. Ali Nakî Münzevî de 1969 yılında Aynü'l-Kudât'ın mektuplarını Afîf Useyran ile birlikte neşreder.[2]

Yukarıda zikredilen çalışmaların yanı sıra İranlı araştırmacı Rahîm Fermâneş,Aynü'l-Kudât'ın hayatı ve eserlerini konu alan bir araştırma yayınladı. Ayrıca Aynü'l-Kudât'a ait olduğu zannettiği *Risâle-i Levâih* adlı eseri yayınladı. Fakat daha sonra bu eser, Afîf Useyrân tarafından Aynü'l-Kudât'a ait olmadığı tespit edildi. Yine İranlı araştırmacı Rahman Kerîmî 1948 yılında *Risâle-i Yazdânşinâht* adlı eseri Aynü'l-Kudât'a nispet ederek yayınladı. Fakat daha sonraları bu eserin de Aynü'l-Kudât'a ait olmadığı anlaşıldı. Yine Cevat Maksud'un *Şerh-i Kelimât-ı Baba Tâhir*[3] adlı eseri de Aynü'l-Kudât'a yanlışlıkla nispet edilen bir çalışmadır. Cevat Maksud bu risâlenin girişinde Aynü'l-Kudât hakkında uzun bir inceleme kaleme alır. Yine İran araştırmacılarından Abdülhüseyin Zerrinkûb'un *Custecu Der Tasavvuf-u İran*[4] adlı eserinin içerisinde uzun bir değerlendirmesi vardır. Bunların dışında Nasrullah

[2] Ali Nakî Münzevî-Afif Useyrân, **Namehâ-i Aynülkudât, Nâşir-i Esâtîr**, Tahran 1377.
[3] Cevat Maksut, **Ahvâl ve Âsar ve Du Beythâ-yi Baba Tâhir-i Uryân**, Tahran 1999.
[4]Abdülhüseyin Zerrinkûb, **Custecu der Tasavvuf,** İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1386.

Pûrcevâdî'nin Aynü'l-Kudât'ın hocalarını anlatan bir eseri[5] ve Ahmed Gazzâlî ile olan mektuplarının bir arada basımı gibi çalışmalar vardır.[6]

Batılı araştırmacıların ilgisinden bahsadecek olursak ilk olarak Arberry, *Şekvâ* adlı eseri İngilizce'ye tercüme eder[7]. Christiane Tortel ise *Temhîdât* adlı eseri 1992'de Fransızcaya tercüme eder.[8] Leonard Lewisohn'un da 1993 yılında *In Quest of Annihilation: Imaginalization and Mystical Death in The Temhidât of Ayn al-Qudâit Hamadânî*[9] adlı çalışması da Aynü'l-Kudât'ın *Temhidât* adlı eserinin mistik bir okunuşudur. Aynı zamanda Hâmid Debâşî'nin de Aynü'l-Kudât hakkında *Truth and Narrative the Untimely thoughts of Ayn al-Qudat al-Hamadhani: the Untimely thoughts of Ayn al-Qudat al-Hamadhani*[10] adlı bir çalışması vardır. Debâşî aynı zamanda Seyyid Hüseyin Nasr ve Oliver Leaman'ın editörlüğünde hazırlanmış olan *İslam Felsefe Tarihi* isimli çalışmada Aynü'l-Kudât hakkında uzun bir makale kaleme almıştır.[11] Bunların dışında Tokyo'dan Toshıhıko Izutsu da Aynü'l-Kudât hakkında iki önemli makale çalışması yayınlanmıştır. Bu makaleler, bahse değer çalışmalar arasında yer alır.[12]

Aynü'l-Kudât hakkında Türkiye'de sâdece yüksek lisans tezi düzeyinde sadece bir çalışma bulunduğunu dile getirmiştik.Mesut Sandıkçı tarafından 2009 yılında bitirilen bu çalışma, Aynü'l-Kudât'ın *Temhîdât* adlı eserinin metin-incelemesidir.[13] Bizim bu çalışmamız ise daha öncede belirttiğimiz gibi *Şekvâ*'nın tahlîli şeklinde olacaktır. Temennimiz bu çalışmaların artarak devam etmesi ve Aynü'l-Kudât'ın Tasavvuf ve DüşünceTarihimizde layık olduğu yere gelerek gereken ilgiyi görmesidir

---

[5] Nasrullah Pûrcevâdî, **Aynü'l-Kudât ve Üstadân-ı Û**, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1384.

[6] Hâmid Debâşî, **''Aynü'l-Kudât el-Hemedânî ve Zamanın Entelektüel İklimi''**, Seyyid Hüseyin Nasr-Oliver Leaman, **İslam Felsefesi Tarihi,** c.2, s.78, Açılım Kitap, İstanbul 2007.

[7] Debâşî, **ag.m.**,s.75.

[8] Debâşî,**a.g.m**.,s.75.

[9] Leonard Lewisohn, **In Quest of Annihilation: Imaginalization and Mystical Death in The Temhidât of Ayn al-Qudâit Hamadânî**, Londan and New york 1993.

[10] Hâmid Debâşî, **Truth and narrative the untimely thoughts of ayn al-qudat al-hamadhani: the Untimely thoughts of Ayn al-Qudat al-Hamadhani,** by Curzon Press 1999.

[11] Hâmid Debâşî, **Aynülkudat el-Hemedânî ve Zamanın Entelektüel İklimi**, Seyyid Hüseyin Nasr-Oliver Leaman, **İslam Felsefesi Tarihi**, c.2, s.19, Açılım Kitap, Nisan 2007.

[12] Toshıhıko Izutsu**, İslam Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler**, (çev. Ramazan Ertürk), Anka Yayınları, İstanbul 2002.

[13] Mesut Sandıkçı, *Aynü'l-Kudât***Hemedânî'nin Hayatı,Eserleri ve Temhîdât Tercümeleri: (metin-inceleme),**yayınlanmamış yüksek lisans tezi,M.Ü.İ.F. 2009.

VI. AYNÜ'L-KUDÂT HEMEDÂNÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ

A. Aynü'l-Kudât Hemedânî'nin Yaşadığı Dönem

Aynü'l-Kudât, İran coğrafyasının sosyal ve düşünce tarihinin çalkantılı ve heyecan verici bir döneminde doğdu. Onun doğduğu yıl olan 492/1098, Selçuklu yönetiminin (429/1038-590/1194), İran bölgelerinde ve ötesinde hâkimiyet tesis ettiği bir tarihe tekâbül etmektedir. Selçuklular, Maverâünnehir'den Mezopotamya'ya kadar doğu İslam İmparatorluğu'nun çoğu üzerinde kontrolü ele geçirmiş bulunuyordu. Soyağaçları itibarıyla Oğuz Türkleri'nin Kınık boyuna mensup olan Selçuklular, Hazar Denizi ve Aral Gölü'nün kuzeyindeki bozkırlardan İran Platosu'na köle ve paralı askerler olarak gelmişlerdi. İlk Beyleri olan I. Tuğrul (hak. yıl:429/1038-455/1063), Harezm'den Azerbaycan ve Bağdat'a kadar Gazneliler'in (hak. yıl: 366/977-582/1186) hakim oldukları bölgelerden çok önemli toprak parçası aldı ve ilk defa Selçuklu İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında olan bir bölge teşkil etmiş oldu.

Aynü'l-Kudât'ındoğduğu tarih olan (492/1098)'de Selçuklu Devleti'nin yaşı yarım asrı geçmiş bulunuyordu.Aynü'l-Kudât'ın doğumu öncesi ve ilk gençlik yıllarında Selçuklular'ın hâkim olduğu toprakları Akdeniz'den Mezopotamya'ya kadar genişleten iki önemli sultandan birisi 1. Melikşah (hak.yıl: 465/1072-485/1092), diğeri de Sultan Sencer (hak. yıl: 511/118-552/1157) idi. Aynü'l-Kudât doğduğu sırada idare, I. Muhammed (hak. yıl: 498/1105-511/118) ile iktidar kavgasına tutuşan Nureddin Berkyaruk (hak.yıl: 487/1094-498/1105)'un elinde bulunuyordu. Ancak Aynü'l-Kudât'ınHemedân'daki ilk gençlik ve öğrenim zamanı, doğrudan, tüm Selçuklu İmparatorluğu üzerinde hâkimiyet tesis etme iddiası ile babası I. Muhammed'in yerine geçen, ancak amaçlarına ulaşması Selçuklu ailesinin çok saygın bir üyesi olan amcası Sultan Sencer tarafından engellenen Muğîsüddîn II. Mahmud'un(hak.yıl:511/1118-525/1131) idaresi altında geçti. Sencer, Mahmut'u

cezalandırarak, çok uzun bir müddet İmparatorluğun doğusunda kalan topraklarda hâkimiyetini sürdürdü.[14]

Muazzam ve neredeyse dizginlenemez olan iktidarlarına rağmen Selçuklu Sultanları, hâkim oldukları topraklarda yegâne güç sahibi değillerdi. Aynü'l-Kudât'ın doğup büyüdüğü siyasi ortamı tam olarak anlamamız için en azından saray bağlantılı olan diğer iki güç merkezini deburada zikretmemiz gerekir. Birincisi, Selçuklularda kurumsal bir otorite geleneğine sahip olan ve "Türk Hanımları" olarak ifâde edebileceğimiz sarayın etkin kadınlarıdır. İkincisi ise, Selçuklu hâtunlarıya da prenseslerinin bitmeyen iktidarlarıyla yakın bir rekâbet içinde olan İranlı vezirlerdir.[15]

Meşhur bir devlet adamı olarak Selçuklu Devleti'nin hizmetinde bulunan efsanevî başvezir Nizâmülmülk (ö.485/1092)'ü ortaçağ İran'ın en parlak siyasi zekâsı olarak kabul edebiliriz. Nizâmülmülk, hem Selçuklular'ın siyasi ideolojilerinin oluşumunda hem de bürokratik ve idari resmi kuruluşları düzenlemede, faal bürokrasinin organize edilmesinde etkili olmuş bir vezirdir. Keza o Selçuklu hâkimiyetini tehdit eden İsmâilî hareketinin sindirilmesinde çok etkin bir rol oynar. Nizâmülmülk, hem Alparslan'a (hak. yıl: 455/1063-4641072) ve hem de Melikşah'a (hak. yıl:465/1072-485/1092) büyük bir kararlılıkla hizmet eder. Selçukluların siyasi/Dini meşruiyetinde onun en önemli başarısı çok-yerleşkeli Nizâmiyye Medreselerini kurmuş olmasıdır. Nizâmiye Medresesi'nin Bağdat yerleşkesinde ilmi yetkinliği tartışılmaz ve zamanının en önemli ilmi şahsiyeti olarak kabul edilen İmam Gazzâlî (ö.505/1111) ders verir.Aynü'l-Kudât Hemedânî, Gazzâlî'nin kitaplarını büyük bir iştahla okur. Gazzâlî'nin küçük kardeşi olan Ahmet Gazzâlî (ö.520/1126) de Aynü'l-Kudât'ın kısa süren trajik hayatının yarısında ona arkadaşlık eder.[16]

Selçuklu İmparatorluğu ve hattâ İslâm âlemi genç sultan Melikşah ve dirayetli vezir Nizâmülmülk yönetimindeen şâşaâlı ve güçlü dönemini yaşar. Ancak her yükseliş bir yıkılışın habercisidir.Gerileme, Sultan ile vezir arasındaki âhengin

[14]Debâşî, **a.g.m**.,s.21.
[15]Bkz. Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005, s. 306-311.
[16] Debâşî, **ag.m.**,s.21-22.

bozulmasıyla başladı. Yönetimin farklı unsurları ve bazı etkin taraflarıtenkitleri ve gayretleri ile Nizâmülmülk'ü Melikşah'ın gözünden düşürmeye çalışıyorlardı. Bu tenkit ve entrikalar Selçuklu Tarihi açısından bir dönüm noktası teşkil eder. Sultan'ın zevcesi Terken Hatunve veziriTâcül-mülk Ebû'l Ganâim, Nizâmülmük'ün aleyhinde çalışan ve türlü sebeplerle onun etkinliğini sarsma peşinde olanların başlarında gelirler.Sultan'a âlim ve mutasavvıflara yılda verilen 300.000 dinarla ayrı bir ordu kurulabileceği fikrini ileri sürerler. Fakat Nizâmülmülk: *"Ey Âlemin Sultanı! Orduna bunun birkaç mislini harcıyorsun. Bu askerlerinin okları bir milden öteye varmaz. Hâlbukiben sana öyle bir mânevi ordu vücûda getirdim ki, onların dualarıok gibi Arş'a ve Tanrı'ya kadar yükselir"*ifâdeleriyle maddî kuvvet gibi manevî kuvvetin de devlet için büyük ehemmiyet taşıdığını belirtir. Selçuklu devleti, kuruluşundan beri, Sultanları ve beyleri ile manevî âmilleri birinci plânda tuttuğu gibi Melikşâh da, bu haksız tenkitler karşısında, Nizâmülmülk'e daha çok destek veriyordu. Dolayısı ile Melikşah ve veziri arasında bu ana meselelerde ihtilaf çıkarkarmak mümkün değildi.Aksine Nizâmülmülk'ün nüfûzu ve etkinliği de gün geçtikçe daha da artıyordu."[17]

Bunun yanıda Melikşah ile Nizâmülmülk arasında gerginlik ortaya çıkaran iki durum vardır. İlki, Melikşah'ın zevcesi, Terken Hâtun'un ihtiraslarıdır. Diğeri ise Nizâmülmülk'e bağlı devlet adamlarının başlarına buyruk davranmaları idi.Terken Hâtun, çok akıllı ve sonsuz ihtiraslara sahip bir kadındır. Sâdece Sultan üzerinde değil devlet işlerinde de etkili bir kimsedir. Daima kendisine bağlı bir dîvâna, onun memurlarına, malî ve İdarî teşkilâta sahip olduğu gibi emrinde de 12.000 kişilik bir süvari kuvveti de vardı.·Bundan başka Terken Hâtun'un devlet içerisinde birçok adamı bulunuyordu. O, Melikşâh'ın büyük oğlu Berkyaruk'u veliahtlıktan atıp dört yaşındaki kendi oğlu Mahmud'u Selçuklu tahtının vârisi yapmak ister; halîfeden olan ve Meh-melek'in oğlu bulunan torunu Câfer'i de halîfenin veliahdlığına getirmeye çalışır. Böylece halifelik ve sultanlık makamlarını elinde toplamak emeliyle uğraşır. [18] Meşrû olmayan bu iki hedefinkarşısında en büyük engel olarak Nizâmülmülk'ü görüyor ve halîfeyi de zorluyordu. İki çetin işi birden

[17]Bkz. Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005, s.213-214.
[18]Turan,**a.g.e**., s.215.

başaramayacağını anlayınca da oğlunun veliahtlığı için halife ile anlaşmaya muvaffak oldu ve bu sebeple torununu Bağdad'a gönderir. Bu durumda Terken Hâtun,siyasi ve idarî gücü eline geçirmek için Nizâmülmülk'ü düşürmeye ve kendi veziri Tâc'ül-mülk'ü onun yerine geçirmeye çalışır. Böylece Nizâmülmülk, Îsmâilî olan suikastçı Ebu Tâhir tarafından öldürülmeden önce Melikşah'ın karısı Terken Hâtûn tarafından çeşitli entrikalarla sindirlir.[19]

Aynü'l-Kudât Hemedânî doğduğu sırada Selçuklu idaresi Berkyaruk ve Mehmed Tapar'ın iktidar mücadelesi içerisinde geçer. Aynü'l-Kudât da ilk tahsil yıllarını Mahmud Tapar'ın bu iktidar mücadelesi yıllarında geçirir. Gençlik yıllarını ise Sencer iktidarı veII.Mahmudidaresi altında olan Hemedân'da geçirenAynü'l-KudâtHemedân'da kadılık yapar.[20] Dolayısıyla o, Hemedân'da idari kadro ile ilişki içerisinde olur. Bu dönemdeII. Mahmud'un idaresi altında bulunan Hemedân'da özellikle vezirler arasında bazı siyasi çekişmeler yaşanır. Aynü'l-Kudât da bu çekişmelerin kurbanı olarakortadan kaldırılır. Sebep olarak ta fikirleribahane edilir.

Aynülkudât yirmi yaşındayken imparatorluğun batısındaki topraklara hâkim olan I. Muhammed (hak. yıl: 498/1105-511/1118) vefat eder ve yerine oğlu Muğîsüddîn Mahmud geçer. Amcası Sultan Sencer bu sırada imparatorun üstünde olan bir konumda bulunuyordu. Hemedân'da Mahmud'un sarayında iki yüksek rütbeli bürokrat, birbiriyle taban tabana zıt nedenlerden dolayı da olsa Aynulkdât'la yakînen ilgileniyorlardı. Mahmud'un hazinedarı Azizüddîn el-Mustavfî (ö. 525/1131), Aynü'l-Kudât'ın çok yakın arkadaşı ve güvendiği bir kimse idi. Diğer yandan el-Müstevfî'nin can düşmanı olan Abdülkasım Dergezînî de bu arkadaşlığa bağlı olarak ve "Düşmanım'ın dostu düşmanımdır" mantığı gereğince Aynü'l-Kudât'a düşman kesilmişti.[21]

Dergezînî ve el-Müstevfî arasındaki düşmanlık sadece Selçuklu yüksek bürokrasisi arasında meydana gelen malum rekabetten değil aynı zaman da patlak veren finansal bir krizden de kaynaklanıyordu. Bu finansal kriz ayrıntılı olarak incelendiğinde, açıkça Sultan Sencer'ın yeğeni Mahmud'la olan politik hesaplarının

[19] Debâşî,**a.g.m**.s.22.
[20] Debâşî, **a.g.m**., s. 21
[21] Debâşî, **a.g.m**., s. 22

bir sonucu olarak kendisiyle evlendirdiği kızı Mahmelek Hâtun'a verdiği büyük miktardaki çeyizlerle alakalı olduğu görülecektir. Mahmelek Hâtun, Mahmud'a bir erkek çocuk verdikten sonra oldukça genç bir yaşta vefat eder.Sultan Sencer, Mahmud'a siyasi çıkarları gereği gelin olarak öteki kızını gönderir.Ancak, ondan birinci kızı için verdiği büyük miktardaki çeyizi Horasan'daki sarayına iade etmesini istedi. Mahmud ikinci kuzenini gelin olarak kabul etmesine rağmen, tamamen ihtiyaçlarına harcayıp elden çıkardığı için çeyizleri amcası ve hükümdarı olan SultanSencer'e iade etmesi mümkün değildi. Müstevfî, Mahmud'un hazinedarı olarak bu çeyizlerin çarçur edildiğini bilenlerin başında geliyordu. Tam bu esnada Dergezînî araya girerek bu talihsiz vakayı kendi lehine ve hazinedarın aleyhine çevirmeyi başardı. Müstevfî derhal tutuklandı ve hapsedildi.[22] Bundan sonra ise Aynü'l-Kudât için sıkıntılı zamanlar artık yakındır. Bu çekişmelerin masum kurbanı daha sonraları şehit edilecektir.[23] Bunları Aynü'l-Kudât'ın hayatını işlerken ele alacağız ama Aynü'l-Kudât'ın hayatınageçmeden önce biraz da dönemin ilmi yapısını ele alalım. Bu ilmi ortam bize Aynükudât'ın nasıl bir gelenek içerisinden geldiği hakkında bir fikir verecektir.

B. Dönemin Kültürel ve Dini Yapısı

Selçuklular, Afrika dışında, bütün İslâm dünyasına ve fethedilen Anadolu'ya hâkim olarak siyasî birliği kurdular. Tesis edilen medreseler, kütüphaneler, zâviyeler ve bunlara, mensuplarına yapılan vakıflar sâyesinde bir ilim ve kültür ordusu meydana getirdiler. XII. Yüzyıl ve Aynü'l-Kudât'ın yaşadığı dönem medreselerin yaygınlaştırılması ve öğrenim merkezlerinin çokluğuyla İslam Medeniyeti açısından önemli bir dönemdir. Selçuklu Devletinin vezirleri, emirleri ve idarecileri dine önem veriyorlar ve her biri kendi gücü ve konumu nispetinde

[22] Debâşî, **a.g.m**.,s.23.

[23]Debâşî bunun üzerine şöyle bir açıklamada bulunur: Yukarıda tutarlı bir bütünlük içinde anlatılan olaylar serisi aslında bizim kaynaklarımızda dağınık olarak verilmektedir. Çok hayati bir öneme haiz olduğunu söyleyebileceğimiz bir delilin parçası el- Kummî (1984): 20-2. Kummî'nin, 584/1118 tarihinde kayda geçirdiği el- Müstevfî ve Dergezînî arasında vuku bulan bu rekabet çekişmesi, olaydan bahsettiği eserini 725/1324 yılında kaleme alan Kirmânî tarafından da doğrulanmaktadır.(1959): 74-7. Ancak tüm bu olaylar, el-Müstevfî'nin yeğeni olan ve bu rekâbet çekişmelerine gözleriyle şahit olan el-İsfahânî ile de karşılaştırılabilir (1900): 109-15

medreseler yaptırıyorlar ve eğitim merkezlerini çoğaltıyorlardı.[24]

İslâm'ın ve kendi devletlerinin iç ve dış düşmanlarını bertaraf ettiler. Bununla beraber müfrit Şiîlerle Sünnîler arasında olduğu gibi Sünnî mezhepler arasında da bazı gerginlikler devam etmiştir. Tuğrul Bey'in zamanında veziri Amîdü'l-Mülk, Sultanın mezhepler arasındaki felsefî esaslara yabancı bulunmasından faydalanarak, Eş'arîler'e karşı, daha ziyâde siyasî rakiplerini bertaraf etmek gayesiyle, giriştiği mücâdele onun azli ve Nizâmülmülk'ün yerine gelişi ile son buldu.[25]Fakat bir müddet sonra da gerginlik Eş'arîler ve Hanbelîler arasında devam etmiştir.

Filhakîka İmam Kuşeyrî'nin oğlu Ebû Nasr, 1077(469)'de Hac'dan dönerken Bağdad'a uğrayıp Nizâmiye'de vaazlar veriyor; Eş'arîlerin üstünlüğünü, Hanbelîlerin dar düşüncelerini ve tecsime vardıklarını izah ediyor;Yahudilerin, maddî menfaat mukabilinde de olsa, İslâm olmalarını memnûniyetle karşılıyordu. Bu tenkitlere dayanamayan mutaassıb Hanbelîler bu Yahudi mühtedîleri *"rüşvetin müslümanı"* diye alay mevzûu yapıyor ve Eş'arîlere saldırıp adam öldürüyorlardı. Vaziyeti öğrenen Nizâmülmülk, Nizâmiye müderrisi Ebû İshak Şirazî'ye mektup yazarak sultanın ve kendisinin, bir mezhebi himâye ve mezhebler arası bir tefrik siyaseti gütmediklerini bildirir. Nizâmiye'nin sadece ilmin korunması ve yükselmesi gayesiyle açıldığını, Ahmed bin Hanbel'in de imamlar arasında bulunduğunu hatırlattı ve bu münâsebetle de Halîfe'nin veziri Fahrü'd-Devle, 1078'de, azledildi. Bu durum karşısında bütün vaizler dîvanda toplanarak vaazlarında usûl ve mezhepler konusuna girilmemesi kararlaştırıldı ve 1080'de bu husus bir disipline alındı.Mezheb ihtilâflarının bulunduğu başka yerlerde ve meselâ Esterâbâd'da da Kadı'nınizni olmadıkça kimsenin vaazına müsaade edilmiyor ve böylece devlet mezhep mücadelelerini önlüyordu.[26]

Selçuklular Sünnî mezhepler arasında olduğu gibi mûtedil Şiîlere karşı da bir tefrik siyaseti tâkip etmiyor; seyyidleri, şerifleri himâyesinde bulunduruyor; alevîlere hânekâh ve hattâ medreseler inşâ ediyorlardı. Böylece Halîfelere

[24] Zebihullah Safâ, **İran Edebiyatı Tarihi,**(çev. Hasan Almaz), Nüsha Yayınları, İstanbul 2005, s.142.
[25]Turan, **a.g.e**., s. 310.; M.Şerafettin Yaltkaya, **Selçuklular Devrinde Mezâhip**, DFİFM, 13-14, S. 19, s. 101-106.
[26]Turan, **a.g.e.**, s. 312.

küfretmeyen mutedil şiîler, Alevî bir müellifin ifâdesiyle, "Cihâna hâkim Gazi Türkler" sâyesinde tam bir hürriyet ve himâyeye mazhar idiler.[27]

C. Bu Dönemdeki İlmi Faaliyetler ve Entelektüel Yapı

Selçuklu sultanları, melikleri, beyleri ve hâtûnlarının âlimlere, din adamlarına, şâir ve sanatkârlara gösterdikleri saygı, onlara kurdukları müesseseler ve yaptıkları ihsanlar hayrete şâyân bir derecede ve kendi kudretleri ile mütenâsip bir seviyede idi. Tuğrul Bey ve Alparslan'ın âlimler ve din adamları karşısındaki tevâzuları ve saygıları hakkında yukarıda bir hayli misal verdik. Tuğrul Bey: *"Kendime bir köşk yapıp da yanında bir câmi inşâetmezsem Allah'tan utanırım*"derken bu saygının dayandığını imanı belirtiyordu.[28]O fethettiği şehirlere girerken ilk işi âlimleri ve din adamlarınıtevâzuyla ziyâret veya kabûl etmekti. Selçuklu devrinin azametini ve cihan hâkimiyeti şuûrunu daha fazla duyan Melikşâh ile İmamu'l-Haremeyn Ebu'l-Me'âlî Cuveynî arasında geçen bir hâdise, devletin ve sultanın haşmeti bahis mevzuu olduğu halde, âlimlerin ne derece yüksek bir mevkie sahip olduklarını gösteren güzel bir misaldir. Gerçekten, rivâyete göre, Melikşâh hilâlin gözükmesi üzerine bayram gününü ilân eder. Fakat Cuveynî, aksine ertesi günün Ramazan olduğuna ve oruç tutulması gerektiğine dair bir fetvâ verir. Sultan bu nâzik durum karşısında İmâmu'l-Haremeyn'i nezâketle saraya dâvet eder. Görüşme sırasında İmâmu'l-Harameyn: *"Sultana ait işlerde fermana itâat vazifemizdir; lâkin fetvâya taallûk eden meselelerde de sultanın bize sorması gerekir"*cevabını verir. Bu cevabı haklı bulan sultan, haşmetini düşünmeden, fetvâya uyar ve onu hürmetle yolcu eder. Nîşâburlu âlim Ali b. Hasan al-Sandalî, Tuğrul Bey'in Bağdad seferinden sonra, zâhidâne bir hayata başlamıştı. Bir Cuma namazında onunla karşılaşan Melikşâh ona kendisini ziyâret etmediğini hatırlatır. Sandalî Sultana bunun sebebi olarak"*Sizin hükümdarların en iyisi olmanız, benim de âlimlerin en kötüsü olmamam içindir"*cevabını verir ve bunu da:*"Zira hükümdarların en iyisi âlimleri ziyâret eden, âlimlerin en kötüsü de hükümdarların ziyâretine koşandır"*şeklinde izah ederek

[27] Turan, **a.g.e.**, s. 314.

[28]Turan,**a.g.e**., s.324.; İmamu'd-Din Bundarî, **Nusretu'l-Fetre ve Kusratu'l-Fıtra,** nşr.Th. Houtsma, Lieden 1889. Trk. ter. K.Burslan, İstanbul 1943.

devrin mükemmel zihniyetini meydana koyar.[29]

Nişâbûr'da Şâfiîler ile Hanefîler arasında çıkan bir mücâdele bir âsâyiş meselesi olduğu ve Sultan Sencer'in de ordusuyla şehrin yakınında bulunduğu halde müdahalede bulunmaması, âlimleri vasıta kılarak hâdiseyi yatıştırması ilim ve mezhepler arası münâsebetlere karışmamak endişesini gösterir. Bütün Selçuklu sultanları ve Türklerin kahir ekseriyeti gibi samimî bir Hanefî olan Sencer'in Gazzâlî'nin, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe aleyhinde konuştuğu rivâyeti münâsebetiyle aralarında vukûbulan mülakat da cidden kayda şâyândır. Bu rivâyet üzerine çok üzülen Sultan Sencer bizzat görüşmek üzere Gazzâlî'yi huzuruna dâvet etti. Dinî ve felsefî meseleler dolayısiyle buhranlı bir ruh hâleti içinde Tûs'da inzivâya çekilen Gazzâlî, Sultana yazdığı cevabında, hükümdarların huzûruna çıkmamağa yemin ettliğini bildirmekte; yeminini bozmamasını rica etmekte ve ancak emre uyarak Meşhed'e kadar gelebileceğini belirtmektedir. Böylece ordugâhda vukûbulan karşılaşmada Sultan, büyük âlimin gelişinde ayağa kalkar ve onu tahtında yanına oturtur. Gazzâlî, âlimlerin hükümdarlar huzûrunda duâ, senâ ve tavsiyelerle söze başlamaları âdet olduğunu dile getirir.Ancak, riyâ karışması ihtimali karşısında kendisinin huzurda böyle hareket etmiyeceğini söyler.Duâyı, ancak Allah (c.c.) ile yalnız kaldığı zaman yaptığını beyan etikten sonra Tuğrul Bey, Alp Arslan ve Melikşâh'dan bahsederek mühim fikir ve nasihatlerde bulunur.[30]

İmam Gazzâlî, büyük fakîhİmâm-ı A'zâm aleyhinde konuşmasının imkânsız ve böyle bir rivâyetin yalan olduğunu bildirmiştir. Bu beyandan çok memnûn kalan ultan Sencer bütün Horasan ve Irak âlimlerinin hazır bulunup Gazzâlî'yi dinlemelerini arzû ettiğini ifâde eder. Ancak bu mümkün olmadığına göre büyük âlime bu konuşmaları yazmasını rica eder.Birer nüshasını o memleketlere gönderip âlimlere ne derece hürmet gösterdiğinin bilinmesini istiyordu. Bundan başka, Sultan, Gazalî'nin inzivâda kalmasına râzı olmayarak kendisine medreseler inşâ edeceğini, derslerine başlayıp âlimlerin müşküllerini halletmesini ve ilmi yaymasını da rica ediyordu. Gazzâlî bizzat *al-Munkız*'ında söylediğine göre: "Zamanın pâdişâhı,Cenâb-ı Hakkın takdiri ile, derûnî bir arzû duydu ve bu Fetret'i (Bâtınîlerin ve filozofların

[29]Turan**, a.g.e**.,s.324.; Muhyiddin Kuraşî, **Tabakâtu'l Hanefiyye**, Haydar-âbâd, 1332, c.I, s.375
[30] Turan, **a.g.e**., s. 325

İslâmiyeti sarsmalarını) kaldırmak için, itiraz kabul etmiyecek bir sûrette, Nişâbûr'a gidip derse başlamamı emretti" ifâdesiyle hâdiseyianlatır.[31]Böylece Gazzâlî, on iki yıllık bir fâsıladan sonra,1105(499)'de Nîşâbûr Nizâmiyesinde tekrar derslerine başladı. Gazzâlî*Nasîhatü'l-Mulûk*adlı eserini de bu görüşme üzerine yazmıştı.[32]

1. Dönemin Din Bilginleri

İslam Dünyasının fıkıh, tefsir, hadis, kelâm ve tasavvuf büyüklerinin çoğu Selçuklular zamanında yetişmiştir. Tasavvuf ilminin kaynak eserlerinden olan ve Türkçeye de tecüme edilen*er-Risâletü'l-Kuşeyriye'*nin müellifi sûfî Ebu'l-Kasım Kuşeyrî (ö. 465/1072) ve oğlu, *et-Teysîr* adlı tefsîrin yazarı Ebu Nasr Abdu'r-Rahîm, Şâfiî Fakîhlerinden ve Bağdad Nizâmiyesi hocalarından Ebu İshâk Şirâzî (ö. 475/1083) döenmin önemli şahsiyetlerindendir. Bunun yanında birçok eser sahibi ünlü mütekellim Ebu'l-Ma'âli Cüveynî (ö. 477/1085), İslam dünyasının en büyük mütefekkirlerinden ve Bağdat Nizâmiyesi'nde baş müderrislik yapmış olan Muhammed Gazzâlî (ö. 505/1111), İkinci Şâfiî diye anılan Amûl Nizâmiyesi hocası Fahru'l-İslam Abdu'l-Vâhid (ö. 502/1108)'de dönemin en büyük âlimleridir. Hanbelî Fakîh, hadisçi ve ünlü sûfî Abdullah Ensâri (ö. 502/1108), Mâverâünnehr'in büyük hanefî fakîhi ve tefsirci Pezdevî (ö. 482/1089), fakîh, filozof ve şair olan ve İslam Düşünce Tarihinde önemli bir yeri olan Aynü'l-Kudât Hemedânî (ö. 525/1130), mezhepler tarihi mütehassısı Muhammed Şehristânî (ö. 548/1153), Mesâbîhü's-Sünne yazarı İmam Beğavî (ö. 510/1116), hem kendi zamanlarında ve hem de daha sonraki dönemlerde yüzyıllarca İslam ilim ve fikir hayatında tesirli olmuş büyük zatlardır.[33]

2. Dönemin Dini Düşünce Yapısı

Bu dönem içinde farklı alanlarda yetişmiş büyük ilim adamları, zamanın Dini düşüncesinin oluşumunda da etkili olmuşlardır. Bu dönem için özellikle üç farklı düşünce yapısından bahsedilebilir. Bu düşünce yapıları üzerinde durmamız gerekirse

---

[31] Turan, **a.g.e**., s. 326

[32] Turan, **a.g.e**., s.326;Abbas İkbal,**Mekâtib-i İmam Gazzâlî,** Tahran 1333, s. 3-12;İbn Hallikân, **Vefeyyâtü'l A'yân ve Enbâ-u Ebnâi'z-Zaman**, Dar-u Sâder, Beyrut 1937,c.I,s.587; M. Şerefeddin, "**Sultan Sancar ve Gazzâlî**",İlahiyat Fak..Mec.S. 1. s. 42-51; Kasım Kufralı, "**Gazzâlî,**DİA, IV, s.749-750.

[33] İbrahim Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi** , Milli Eğitim Basımevi , İstanbul 1972, s.169.

şu şekilde bir tasnife gidebiliriz.

a. Dönemin Fıkıh Merkezli Düşünce Yapısı

İslâmî-dinî gelenekte fıkıh merkezli bakış açısının ağır basarak yükseliş kaydetmesi, dört büyük fıkhî mezhebin bu dönemde iyice pekişipyerleşmiş olmasından bellidir. Selçukluların hâkim oldukları bölgelerde, Hanefîler, Şafiîler, Hanbelî ve Malikîlerden ibaret olan meşru ekollerin hepsi de var olup faaliyet halinde idiyseler de Hanefîler ve Şâfiler çoğunluktaydı ve imparatorluğun doğusunda yoğunlaşmış durumdaydılar. Batı'da ise yer yer Şiî cemaatlere rastlamak mümkündü. Şüphesiz İsmâilîler'in tüm İmparatorlukla saldırı faaliyetlerini sürdürdüklerini belirtmemiz gerekir. İki önemli Selçuklu vezirinden birisi olan Amîdü'l-Mülk Ebû Nasır el-Kundûrî (ö. 456/1063) Hanefî mezhebine bağlı iken Nizâmülmülk Şâfiî idi. Sonuçta Selçuklu Beyleri ve vezirlerinin tesis ettikleri çok yerleşkeli Nizamiye Medresesi türünden fıkıh medreseleri, esasında Şafiî ve Hanefî fıkhına tahsis edilmiş medreselerdi. Selçuklu idaresi altında üç temel iktidar merkezi yani sultanlık, vezirlik ve hâtunluk, Hanefî ve Şafiî fıkhına tahsis edilmiş olan medrese kurmada ve bunların finansmanını sağlamada birbiriyle rekabet içindeydi.[34]

Bu medreselerde, hepsi de fıkıh merkezli bir İslam düşüncesine kurumsal ve bilgisel güç veren çeşidi dersler ve konular okutuluyordu.Kırâat, Tefsir, Fıkıh gibi ilimler kendi alanlarında meşhur âlimler yetiştirdi. Zemahşeri (ö.538/1143),*Keşşâf*diye bilinen oldukça etkili ve Mutezile'nin teolojik görüşlerini savunan bir tefsir yazar. Sûfîler arasında es-Sülemî (ö.412/1021) ve el-Kuşeyrî, en-Nisâbûrî (ö.465/1072) de kendi bakış açılarına göre etkili tefsirler kaleme alırlar. 520/1126'da el-Meybûdî kendi Sûfî kardeşlerine katılır ve güzel bir Farsça nesir ile âbidevî tefsirini yazar. Şiiler arasında ise Muhammed b. Hasan et-Tûsî (ö. 460/1067) tek başına Şii fıkhının ana temellerini oluşturur. Diğer bir parlak Şii otorite olan Hasan İbn Fadl et-Tabersî (ö. 548/1153) bu dönemde *Mecme'u'l-Beyân* adlı şâheser bir tefsir yazar.[35]

Aynü'l-Kudât tarafından iştahla okunan İmam Gazzâlî'nin (ö.505/1111) fıkıh

[34] Debâşî, **a.g.m**., s.24.
[35] Debâşî, **a.g.m**., s.24.

ve kelamla ilgili risâleleri, Selçukluların hâkim olduğu bölgelerde ve bunun ötesinde temel ders kitabı olarak okutuluyordu. İmam Gazzâlî Eş'arî okulunun temel kelâmî görüşlerini özetledi. Gazzâlî ayrıca ismâilîlere karşı bolca reddiye eserler kaleme alır. *Fezâihu'l-Bâtıniyye* onun ismâilî görüşleri reddetmek için yazdığı en ünlü risâlesidir.[36]

Aynü'l-Kudât'ın çok iyi tanıdığı ve kendisinden ders aldığı bu dönemin diğer büyük kelamcısı ve din tarihçisi de Abdülkerim eş-Şehristânî (ö. 548/1153)'dir.*El-Milel ve'n-Nihâl* adlı eseri bu dönemde, dünya dinlerini hülasa eden ansiklopedik bir eser hüviyetini taşır. Şehristânî bir Eş'arî kelamcısıydı. Fıkhî konularda ise Şâfiî mezhebine yakın duruyordu. Horasan'da Sultan Sencer'in hizmetinde bulundu ve bu sırada Eş'arî Kelamı'yla ilgili el-Musâriâ adlı eserini yazdı. *El-Milel ve'n-Nihâl* gibi bir metnin üretilmesi ve Şehristânî'nin kuşatıcı evrensel görüşü, Selçuklu idaresi altındaki hoşgörünün bir işareti olarak yorumlanabilir. Bu dönem ayrıca İbnü'l-Cevzi (508/1114-597/1200)'nin *Telbîs-u İblîs'ine* de tanıklıketmiştir. Bu kitap, felsefî cazibe ve genellikle "Sufizm" adı altında dışlanan yaygın fenomen de dahil olmak üzere tüm sapık eğilimleri mahkûm eder. Her halükarda Aynü'l-Kudât'm zamanında fıkıh merkezli bakış açısının başarısının en nihaî göstergesi, Fahreddin er-Râzî (606/1209) gibi seçkin bir filozofun bile kelamın cazibesine kapılmasıdır.[37]

İslâm felsefesi, tarihinin tüm diğer dönemlerinde olduğu gibi bu dönemde de fıkhın akıl merkezli düşünceye karşı yöneltiği saldırılardan nasibini alarak ağır darbeler yedi. Meşhur Sûfî Şeyh Şihabuddîn Ömer Sûhreverdî (ö. 632/1234) de filozoflara karşıydı ve *Keşfu'n-Nesâihi'l îmâniyye veKeşfu'l-Fezâihi'l-Yûnâniyye* adlı eserini yazdı. Kitabın adından da anlaşılacağı üzere o, "İmân'ın rehberliği"ni, "Yunanlılar'ın saçmalıkları"nın karşısına koydu. Ondan yaklaşık olarak bir asır önce Ebu Hâmid el-Gazzâlî (ö. 505/1111) *Tehâfütü'l-Felâsife'*defilozofları tekfir etmek suretiyle mahkûm etti.Gazzâlî'nin etki gücü o derece büyüktü ki, İbn-i Sina'nın dolaylı olarak öğrencisi olan ve bizzat Behmenyâr'ın öğrencisi olan Ebu'l-Abbas el-Lukarî'den felsefe dersleri alan İmâm Feridüddîn Ömer İbn Gaylân el-Belhî gibi bir kimse bile felsefeyi mahkûm etme kervanına katıldı.

[36] Debâşî,**a.g.m.**, s.24.
[37] Debâşî, **a.g.m.**,s.25

b. Dönemin Akıl Merkezli Düşünce Yapısı

Selçukluların hâkim olduğu toprakların dışında ise, felsefenin en büyük savunucusu olan Aynü'l-Kudât'ın ölümünden beş yıl önce doğan İbn Rüşd'ün (520/1126-595/1198) etkili sesi işitiliyordu.Aynü'l-Kudât'ın zamanındaki felsefe karşıtı duygular şiire kadar uzanmış durumdaydı. Bu dönemin en ünlü iki şâiri olan Hâkânî ve Senâî, diğerleriyle birlikte Yunanlılar'a ve onların felsefelerine ve akılcı tavırlarına karşı içten gelen şiirler yazdılar. Peygamber'e ve dinine olan kayıtsız imanlarını, bu dünyadaki saadet ve öbür dünyadaki kurtuluş için gerekli olanların hepsini kapsayan hiyerarşinin en başına yerleştiriyorlardı.[38]

Her şeyin Kur'an'dan tahrîc edilebilecek fıkhî-hukûkî bir cevabının bulunduğunu savunan fıkıh merkezli hareketin lehine olmak üzere akıl merkezli hareketlerin bu tür içsel mahkûmiyetlerle mahkûm edilmesi, Selçuklular döneminde Aynü'l-Kudât zamanında, güçlü siyasi bağlantıları bulunan kudretli filozofların bulunmadığı anlamına gelmez. Bu dönemde İmparorluğun doğu yakasında en meşhur olan filozoflardan birisi, İbn-i Sina'nın öğrencisinin (Behmenyâr) öğrencisi olan Ebu'l-Abbas Fadl İbn Muhammed el-Lukarî el-Mervezî'dir. Lukarî, İbn-i Sina felsefesinin en başta gelen savunucularından birisidir. Lukarî, İbn-i Sina felsefesini yakından okuyup inceleyen ve onun eserleri üzerine kapsamlı şerhler yazan tamamıyla yeni bir Meşşâî felsefesi kuşağının yetişmesine önayak oldu. İmparatorluğun batı yakasında ise, Ayn el-Kudât'ın memleketine yakın olan bir yerde Ebû Bekir el-Bağdâdî (ö.547/1152), Meşşâî felsefesinin konularım ele alan ve onun ilkelerinden bazılarını eleştiren eserler yazdı. Daha önce Yahudi olan Bağdadî, Abbasi halifesi Müsterşid'e karşı açtığı savaş sırasında Sultan Mes'ud tarafından yakalanmış, sonra da Müslüman olmuştur. [39]

Aynü'l-Kudât'tan bir kuşak sonra Şeyh Şihabuddîn Yahya Sühreverdî (549/1154-587/1191), kadîm İran kaynaklarını, Yeni-Eflatuncu ve yorumsamacı düşünceler bağlamında yeniden okumak suretiyle İbn-i Sina metafiziğinde çok temel bir değişim başlatarak *işrâk* ya da *aydınlanma* okulunu kurdu. Fikirlerini radikal bir biçimde ve cesurca dile getirmesi ve felsefesinin melez niteliği Halep'teki ulemâyı

[38] Debâşî, **a.g.m**.,s.26
[39] Debâşî, **a.g.m**.,s.26

kızdırdı. Haçlılar'a karşı ulemânın desteğine ihtiyaç duyan büyük komutan Selahaddîn Eyyûbî, Sühreverdî'yi idâm ettirdi. Sühreverdî ile aynı kuşaktan olan ancak daha radikal bir eleştirel dil kullanan bir başka önemli felsefeci-kelamcı olan Fahreddîn er-Râzî (543/1148-606/1208), çok ciddi felsefî meseleleri ele alıp incelemede lbn Sina'dan aşağı kalmayan bir kimse olarak ün yaptı. Ondan bir kuşak sonra Hâce Nasîruddîn et-Tûsî Alamut'ta İsmâilîler'in hizmetinde iken Râzî'nin *Şerh-i İşârât'ı* için yazdığı şerhte, "*Râzî'nin şerhi, şerh değil cerh(yaralama, eleştiri)'tir*." diyerek İbn-i Sina'yı savundu.[40]

c. Dönemin Tasavvuf Merkezli Düşünce Yapısı

Gazzâlî, Tasavvuf tarihimizde bir dönüm noktasıdır. Şöyle ki; O'nun geliştirip sistematize ettiği ehl-i sünnet tasavvufu, Gazzâlî'den sonra müessese bazında faaliyet göstermeye başladı. Bu yüzden bundan sonraki asırlar tasavvufun tarîkat şeklinde müesseseleştiği çağlardır. Fakat bizim burada ortaya koymaya çalışacağımız nokta bu dönemde, tasavvufî tefekkürün en önemli simalarının belirgenleşmeye başladığı zaman olmasıdır.[41]

İslâm'ın sadece fıkhî boyutuyla yorumlanmasına karşı çıktığı kadar,akıl hâkimiyetini de kabul etmeyen Sûfizm, Aynü'l-Kudât döneminin hem akıl merkezci hem de fıkıh merkezci yapısıma muhalefet etti. Sûfizm, filozofların akılmerkezciliğinin karşısına kendi akılcılık karşıtı söylemiyle çıkarken, fıkıhçıların fıkıh merkezli yaklaşımlarına karşı eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir. Her ikisine karşı Sûfizm, içerisinde akılcı felsefenin ve fıkhın kategorilerine karşı, *aşk* ya da *muhabbet, ,ışık, nâr(ateş)* ve *vahdet(birlik)* gibi kavramların kullanıldığı, "dinî-sevgisel" bir öğreti geliştirdi.[42]

Bu "dinî-sevgisel" bakış açısına göre Varlık, âşık olarak insanların Ma'şûk olan Allah (c.c.)'tan ayrılmasına yol açan maddî, yaratma tarafından kesintiye uğratılan "ayrılmaz bir birlik" anlamına geliyordu. Yaratmanın amacı, bu şehevî arzunun varlıkta gerçekleştirilmesidir. Nihâî birleşme meydana gelinceye kadar

[40] Debâşî, **a.g.m.**, s.26
[41] Hasan Kamil Yılmaz, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2002, s. 126.
[42]Debâşî, **a.g.m.**, s. 29

(Oruç, dua, semâ, devr, ilahı, şiir v.b.) çile ve zühd tecrübelerinde insan âşık olarak, ma'şûk olan Allah (c.c.)'laberaberbulunmakve buna ilaveten onunla ahenk içinde olmak için elinden gelen gayreti göstermelidir.[43]

Hallâc-ı Mansûr ve Bayezid-iBistâmî, bu fikirleri savunan sûfî kuşağının en başta gelenlerindendir. Bu dönemin en ünlü sûfî üstadları arasında, Şeyh Ebu Sâ'îd Ebu'l-Hayr (ö. 440/1048), Şeyh Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî (ö.465/1072), Hoca Kutbuddîn el-Çiştî (ö.527/1132) ve Hoca Abdullah Ensârî (ö. 481/1088)'nin bulunduğunu görüyoruz. Bunlar'ın bazılarırisâleler ve menkıbeler kaleme aldı, diğer bazıları da güçlü tarikatlar kurdular. Sûfilerin güçleri, itibarları ve onlardan bazılarının sıradışı davranışları, özellikle de fıkıh merkezli düşünen Fakîhlerin kızmasına, kaygılanmasına ve düşman olmalarına yol açar. Ibnü'l-Cevzî, *Telbîs-u İblîsi'nin* önemli bir kısmını sûfilerin ve uygunsuz olan davranışlarının mahkûm edilmesine ayırır.[44]

XI. Yüzyıl ve Aynü'l-Kudat'ın da başlarında yaşadığı XII.yüzyılda tasavvuf daha çok şiir ve edebiyatla birtakım rumuz, semboller, mecâz, kinâye, teşbih ve istiâre ile anlatılmaya çalışılmıştır. Özellikle de İran tasavvufunda bunları daha fazla görürüz. Bu dönemde tasavvuf ehlisünnet çizgisinde olup mezhebî tartışmalara girmemiştir. Hükümdarlar ve yöneticiler de Sûfîlere önem vermişlerdir. [45] Tabii ki bunların istisnaları da olmuştur; mesela bizim üzerine çalıştığımız ve fikirlerinden dolayı katledilen Aynü'l-Kudât'ta bunlardan biridir.

XI. asrın sonlarında ve XII. asrın başlarında "aşk"metaforu ile açıklanan tasavvuf anlayışın temsilcisi Aynü'l-Kudât'ın'ın da şeyhi olan Ahmed Gazzâlî'dir. *Sevânihu'l-Uşşâk*[46]adlı eseriyle tasavvuf anlamda ilk aşk risâlesini yazdı. Aynü'l-Kudât, Ahmed Gazzâlî ile karşılaşmasından sonra felsefî dili bırakır ve şeyhi Ahmed Gazâli'nin kullandığı dili kullanır. Aynü'l-Kudât'ın eserlerinde Hallac'ın, Bayezid-iBistâmî'nin ve Şiblî'nin sözlerinden alıntılar yapar ve bunları açıklamaya çalışır. Aşk, cezbe ve uzleti tercih eden başka bir sûfî de Bayezid-iBistâmî'den üveysi yolla

[43]Debâşî, **a.g.m.,**s. 28.
[44] Debâşî,**a.g.m**.,s.27.
[45] Yılmaz, **a.g.e**., s. 125.
[46]Ahmed Gazâlî'nin bu risâlesi Türkçe'ye *"Âşıkların Halleri"* ismiyle çevrilmiştir. Bkz. Ahmed Gazâlî, **Âşıkların Halleri**, çev. Turan Koç-Mehmed Çetinkaya, Hece Yayınları, Ankara 2008. Gazâlî'nin bu risâlesine birkaç Farsça şerh yazılmıştır.

feyz alan Ebu'l-Hasan Harakânî (ö. 425/1034)'dir. Ayrıca Baba Tahir Uryân (ö. 447/1055)da tasavvuf aşk ve cezbeyi tercih eden sûfîlerdendir. Baba Tahir tasavvufheyecanını şiir ve rubâileriyle dile getirmiştir. Şeyh Ebu Sâîd Ebu'l-Hayr (ö. 440/1048), âşık tabiatlı, celvet ehli bir mutasavvıftır. Dergâh ve tekkelerde âdâb ve erkânın ilk prensiplerini ortaya koyan kişi olarak bilinir. *Esrâr-ı Tevhid* adında bir eseri vardır.[47]

İmam-ı Gazzâlî ve abidevî şahsiyet Abdülkerim Kuşeyrî (ö. 465/1072) de bu dönemde yaşamıştır. Gazzâlî'nin *îhyâ-ı Ulumiddîn* adlı eseri önemli tasavvuf kitapları arasında sayılır. Kuşeyrî'nin ise *er-Risâle* adlı eseri tasavvuf klasikleri arasında en meşhurlardandır. *Keşfü'l-Mahcûb* adlı eserin sahibi Hucvîrî de Kuşeyrî nin çağdaşı ve arkadaşıdır. Diğer bir önemli sûfî de Abdurrahman Sülemî'dir (ö. 412/1021). İlk sûfî tabakâtı olan *Tabakâtü's-Sûfiyye*'yi o yazmıştır. İmam Gazzâlî'nin pîrdaşı olan önemli bir sûfîyi Yusuf Hemedânî'yi de zikretmek gerekir. Hemedânî Ahmed Yesevî'nin şeyhidir ve ayrıca Nakşibendî silsilesinde yer alan Abdülhâlık Gucdüvânî'yi yetiştirmiştir.*Rütbetü-l hayât*[48]adlı küçük ama önemli bir risâlesi vardır.[49]

---

[47] Kasım Ganî**, Târîhu't-tasavvufi'l-İslâmî**, trc.Sadık Neş'et, Mektebetu'n-Nahdatu'l-Mısriyye, Kahire 1970, s.670.

[48] Bu eser Türkçe'ye çevrilmiştir. Bkz. Yusuf Hemedânî,**Rutbetu'l-Hayat,** çev. Necdet Tosun**, (Hayat Nedir)**, İnsan Yayınları, İstanbul 2008.

[49] Yılmaz, **a.g.e**.,s.122-125.

BİRİNCİ BÖLÜM

AYNÜ'L-KUDÂT HEMEDÂNÎ'NİN HAYATI

I. DOĞUMU, YETİŞTİĞİ ÇEVRE, TAHSİL HAYATI VE VEFATI

A. Doğumu ve Adı

Aynü'l-Kudât Hemedânî'nin tam adı Ebü'l-Me'âli Abdullah İbn Ebu Rekr Muhammed b. Ali b. Hasan b. Ali el-Miyâncî'dir.[50]Hicri 492 tarihinde doğdu.[51]Bazı kaynaklarda da doğumu 490 h. olarak verilir.[52] Kaynakların çoğu onun doğumunu Hemedân olarak verirken Sübkî [53] Horâsân ehlinden olduğunu söyler. Dahaçok "Aynü'l-Kudât Hemedânî" diye meşhur oldu. Şeyhi Ahmed Gazâli ona gönderdiği mektuplarda "Aynü'l-Kudât" sıfatını onun için kullanır. Aynü'l-Kudât da eserlerinde özellikle *Temhidat*'ta bu sıfatı kendi için kullanır. Babası ve dedeleri Miyânec kasabasından oldukları için Meyancî nisbesini kullandılar. Aynü'l-Kudât'ın babası ve dedesi de tanınmış kadıydı. Dedesi Ebü'l-Hüseyin Miyânec kasabasında şehit

[50] Imâdüddîn el-İsfehânî, , **Harîdetü'I-Kasr ve Cerîdet-u Ehli'l-Asr,** thk. Adnan Muhammed Al-i Ta'me, Ayine-i Miras, Tahran 1999, c. 3, s. 137; Sübkî, **Tabakdtü'ş-Şâfı'iyye**, thk. Muhmûd Muhammed Tanâhî-Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1964, c. 7, s. 128; Emîn Ahmed Râzî**, Heft Iklîm**, thk, Cevâd Fazıl, Kitap Furûşi Ali Ekber-Kitap Furûşî Edebiyye, Tahran 1341, c. 2, s. 532;Rızâ Kalî Han Hidâyet, **Riyâzü'l-Arifîn**, thk. Mihr Ali-yi Gurgânî, Kitabfuruş-i Mahmudi, Tahran 1344, s. 108.

[51]Aynü'l-Kudât Hemedânî, **Temhîdât,** thk. Afif Useyrân, İntişârât-ı Menûçehrî, Tahran 1386, s. 45; Abdülhüseyn Zerrinkub, **Custecu der Tasavvuf**întişârât-t Emir Kebîr, Tahran 1386, s.198

[52] Ali Nâki Münzevî**, Nâmehâ-i Aynü'l-Kudât**, Nâşir-i Esâtîr, Tahran 1377, c. 3, s. 24.

[53] Sübkî,**Tabâkâtu'ş-Şâfi'iyye,** thk. Mahmud Muhammed Tanâhî-Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Matbaat-u İsa el-Bâbî el- Halebî, Kahire 1964 c.VII, s.128.

edilmiştir.[54]Aynü'l-Kudât, babası ile sûfı meclislerine katılırdı.[55]Aynü'l-Kudât'ın'ın gençlik yılları ve tahsil yılları hakkında kaynaklarda bilgi mevcut değildir. Ama tahsil hayatı ile ilgili kendisi eserlerinde bilgi vermektedir.

B. Doğduğu ve Yaşadığı Çevre

Aynü'l-Kudât, Sübkî'nin Tabakâtu'ş-Şâfi'iyye'si haricindeki diğer tabakât ve tarih kitaplarının bildirdiğine göre Elvend dağının eteğinde Kuruçay, Abbasâbâd, Sûmîne gibi ırmaklarla sulanan ve aynı adı taşıyan bereketli bir ovada yer alan Hemedân'da doğmuştur. Hemedân tarihi derinliği bulunan kadîm bir şehirdir.

Sâsânîler döneminde önemini kaybeden Hemedân, Nihâvend Savaş'ından sonra imzalanan barış antlaşması uyarınca İslam devletine bırakıldı. Ancak daha sonra halk isyan edip Müslümanları şehirden çıkardı. Bunun üzerine şehir Hz. Ömer'in vefatından altı ay sonra Cerîr b. Abdullah el Becelî tarafından ve bu defa savaş yoluyla tekrar ele geçirildi. Daha sonra sırasıyla Büveyhiler, Abbasiler, Harizmşahlar, İlhanlılar, Timurlar ve Osmanlılar'ın hâkimiyetine geçerek el değiştirdi. En sonunda (8 Ocak 1732)'de yapılan barış antlaşması ile tekrar İran'a bırakıldı.[56]

XIII. y.y. müelliflerinden Zekeriyya el- Kazvînî, Cibal'in en büyük şehri olan Hemedân'ı havası güzel, tatlı su kaynaklarına ve bereketli topraklara sahip bir şehir olarak tanıtır. Halkı'nın güler yüzlü ve güzel ahlaklı, eğlenceye düşkün insanlar olduğunu söyler. Bununla beraber Hemedân bir ilim ve kültür şehri, aynı zamanda da çok önemli bir ticaret merkeziydi. Geniş İlhanlı İmparatorluğu'nun çeşitli noktalarından gelen ve Sultâniye şehrinde birleşen beş büyük ticaret yolu'nun "Şehrâh-ı cenûbî" adındaki birincisi Hemedân üzerinden Bağdat'a ulaşır ve buna Mekke yolu da denirdi.[57]

Hemedânî nisbesiyle meşhur olan âlim ve mutasavvıfların önde gelenleri ise şunlardır: Muhaddis Ebu İshâk İbrahim b. Hüseyin el-Hemedânî, Bedîüzzamân el

---

[54] Y.E.Bertels, **Tasavvuf ve Edebıyât-ı Tasavvuf,**çev. Sirûs Azâdî, Intişârat-ı Emîr Kebîr, Tahran 1977, s. 415.
[55]Aynü'l-Kudât Hemedânî, **Temhîdât**, s. 250.
[56]Tahsin Yazıcı, **Hemedân**, DİA, 1998, c. XVII, s. 184-185.
[57]Yazıcı, **a.g.m**, s.184.

Hemedânî, muhaddis ve kadı Ebu Said Yahya b. Zekeriyya el-Hemedânî, Fahreddîn Irâkî, Baba Tâhir Uryân, mu'tez'ili âlim Kadı Abdülcebbâr ve şâfiî fakîh, sûfî ve şair Aynü'l-KudâtHemedânî.

C. Gençlik Dönemi ve Şahsiyeti

Aynü'l-Kudât Hemedânî'nin hayatı hakkında kaynaklarda doyurucu ve tatmin edici bilgi bulunmamaktadır. Bizler hayatı hakkındaki bilgileri daha çok onun kendi eserlerinde bulmaktayız. Aynü'l-Kudât'ın Mektuplarında, *Temhîdât'ta* ve özelliklede *Şekva'l-Garîb*'de -ki bu eserçok önemli bir savunma niteliğindedir- hayatı hakkında bilgiler vermektedir. Eski kaynaklardaAynü'l-Kudât hakkında doyurucu bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraberonun hakkındaki menkıbeler bu kaynaklarda dağınık bir şekilde yer alır.

İmâduddin el İsfehâniAynü'l-KudâtHemedânî'nin keramet sahibi büyük velilerden ve önde gelen âlimlerden olduğunu dile getirir.Dini konularda eser vermede İmam Gazzâlî'den sonra gelen bir önemli şahsiyetlerin başında geldiğini ve âlimlere cephe alan zamanın cahillerinin onu kıskandıklarını ve zamanın veziri Ebu'l-Kasım el-Derrgizînî'nin de kışkırtmasıyla onun çeşitli konulardaki görüşlerini farklı bir şekilde sunarak onu töhmet altında bıraktıklarından bahseder. Ona hiçbir müslümana yakıştırılamayacak şeyleri ona nispet edip, eziyet ettiklerini ve en sonunda vezirin onuHemedânda yani doğduğu topraklarda asılmasını sağladığını söyler.[58]

Aynı müellif başka bir eserinde de onu şu ifâdelerle anlatmaktadır:

"Âlimlerin en önde gelenlerinden idi. Fazilet ve dehası sayesinde darb-ı mesel haline gelmişti. Biri dehası ile övülecek ise ona benzetilirdi. Gazzâlîden sonra güneş ondan daha faziletli birinin üzerine doğmamıştır. İmam-ı Gazzâlî'nin kitaplarını açıklar mahiyette risâleler yazmıştır. O eserlerde geçen mücmel ifâdeleri en güzel bir şekilde açıklayarak ortaya koymuştur. Tasavvuf erbâbı ola büyük şahsiyetlerin sözlerinin hakîkatlerini kavramış ve bu konularda söz söyleyecek kıvama ve olguluğa erişmiştir. Kalpler onun sözleri ile teskin olur, onu ziyaret etmek

[58]Bkz.İmâduddîn el- İsfehânî, **Tarih-i Âli Selçuk**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, s. 137-138.

büyük bir ganimet bilinir ve bereket vesilesi sayılırdı. Kendisi,''kutub'' derecesine yükselmiş Allah Dostlarından biridir. Onun zamanında ilim ehline benzeyen bazı zevat, onu kitaplarındaki bazı ifâdeleri bir araya getirip, hakiki bağlamlarında kopararak sadece zahirlerine hamledip ona akıl almaz iftiralarda bulunurlar. Ona karşı kin besleyen vezir Dergizînî nihayetinde onu yakalatıp kanının akıtılmasına yol bulmak için Bağdada gönderir, daha sonra da öldürülmesi için hakkında fetvâ çıkartır. Bundan sonra da onu tekrar Hemedân'a getirtmek suretiyle onu astırır."[59]

Aynü'l-Kudât'ın özellikle Hemedân'daki hayatı ve çevresi ile ilgili çok az bilgiye sahibiz. Kendi dönemine yakın olan kaynaklardaki dağınık halde bulunan ve belki taslak bir biyografinin çıkmasını sağlayabilecek olan göndermelerle karşılaştırıldığında birbirlerinden beslenen menkıbevî türden muazzam bir kaynak yığını vardır. Bunların, hayat hikâyesi için herhangi bir faydası olmamasına karşılık Aynü'l-Kudâtın hem hikâye üslubu hem de kurumsal olarak "İran mistik geleneğine" âidiyetinin ortaya konulması bakımdan önemlidir.[60]

Menkıbevî olarak kendisinden nakledildiği iddia edilen kesitlerden birisi şudur:

Bir gün Hemedân'ın ileri gelen âlimleri sohbet ediyordu. Bir ara babam vecde gelip, keşflerini, manevî âlemde gördüklerini anlatmaya başladı. Bunun yanı sıra, orada bulunmayan Ahmed Gazzâlî'yi gördüğünü, elbisesinin rengini, hatta o anda orada sohbeti dinlemekte olduğunu ve kendisini kimsenin görmediğini söyledi. Orada bulunanlardan birisi aşka gelip: "Benim ölüme olan arzum çok fazlalaşt" dedi. Ben de "Mademki ölümü çok istiyorsun, öyleyse öl!" dedim. O kimse birden tuhaflaştı ve ölüverdi. O sohbette zamanın müftüsü de hazır bulunuyordu. Bana dönerek: "Diriyi öldürdüğün gibi ölüyü de diriltebilir misin?'' dedi. Ben de : "Ölen kimdir?'' diye sordum. Dediler ki: '' Fakîh Mahmud'dur.'' Ellerimi açıp : "Ya Rabbi! Bu Fakîh Mahmud kuluna can ver !'' deyince, Allah-u Teâlâ'nın izniyle tekrar dirldi.[61]

[59] İmâduddîn el-İsfehânî, **Haridatu'l-Kasr ve Ceridetu'l-Âsr**, s. 138.
[60] Debâşî, **a.g.m**.,s. 20.
[61] Türkiye Gazetesi, **Aynulkudât el-Hemedânî,** İ.A.A,Türkiye Gazetesi Yayınları,c. 6, s. 2504.

Onun bazı sohbetlerinden nakledilen sözlerinden bir kaçını burada zikretmek istiyoruz:

Tâlib, maksûdunun (sevdiğinin) yolunda olmalıdır. Aynı zamanda ihlâslı olmalıdır. Zira ihlâs bu yolun ilk şartlarındandır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyurdular ki: Kim ihlâs üzere olursa, onun kalbine hikmet menbâları (nurları) akar.[62]

Kalp, Allah (c.c.)'ın evidir. Hz. Dâvûd (a.s.), "Ya Rbbi! Seni nerede arayayım?" deyince, cevap olarak: "Ben, benim için kalpleri kırılmış, benim için kalpleri harap olmuşların (evliyanın) yanındayım." buyruldu. Yine bu manadaki bir kudsî hadiste buyrulur ki : ''Yere ve göğe sığmam, ancak mü'min kulumun kalbine sığarım.[63]

D. Yetişmesi ve İlmi Kişiliği

Aynü'l-Kudât sûfî, şâir ve hekimdi. Aynı zamanda fıkıhçı ve kelâmcıydı. Yetenek ve zekâda dönemin nadir kişilerindendi.[64] Gençlik yıllarında güçlü bir eğitim aldı. Bütün ilimleri, sarf, nahiv, edebiyat, mantık, fıkıh, hadis, tefsir, ulûm-u insan, kelâm ve hikmet okudu.[65]bOlağanüstü kabiliyetleri sonucu bu ilimlerde genç yaşında derinleşti. Öyle ki dönemin âlimleri tarafından kıskanılır oldu. *Şekvâ*'da dönemin âlimlerinin kendisine olan kıskançlıklarından ve garazlarından bahseder. Hatta dönemin fıkıh âlimleri Aynü'l-Kudât'ın katli için fetvâ verirler. Aynü'l-Kudât bu yetişme döneminde birçok âlimden dersler aldı. Ömer Hayyâm ve Şeyh Hameveyh'ten kelâm, matematik, astronomi, felsefe ve edebiyat dersleri okudu. Tasavvuf ilmine de alakası vardı ve babasıyla meşâyihin sohbetlerine gider ve kendi deyimiyle raks ederdi. Tasavvufta da iki önemli şeyhinden bahsetmek mümkündür. Biri ümmî olan Şeyh Bereke ve diğeri ise onu buhranlardan kurtaran İmam Gazzâlî'nin kardeşi Ahmed Gazzâlî'dir.[66]

---

[62]Türkiye Gazetesi, **a.g.m**., İ.A.A, s. 2506.
[63]Türkiye Gazetesi, **a.g.m**., İ.A.A. s. 2507.
[64] Zerrinkûb, **a.g.e**.,s. 192.
[65] Aynü'l-Kudât Hemedânî, **Difâ 'iyyat *ve* Güzide-i Hakâyık**, çev. Kasım Ensârî, İntişârât-ı Menûçehrî, Tahran 1385, s. 2.
[66] Sandıkçı**, a.g.e**.,s.12-13.

Aynü'l-Kudât Hemedânî yaşadığı asrın, kendi iç imkân ya da imkânsızlıklarından kaynaklanan güç ve enerji dolu bir ürünüydü. Yaşadığı dönemin siyasi olaylarının içinde yer alarak düşünme ve yazma alanında yetkin bir noktaya yükseldi. Felsefe alanında uzmanlaştı ve daha sonra da akılcılığı reddetti. Ayrıca hem teorik hem de pratik fıkıh/hukuk alanında uzmanlaştı ancak sonradan dinin sadece fıkhî bir yoruma hapsedilmesinin yanlış olduğunu söyledi. Zamanındaki sûfî duyarlılığa ve uygulamalara iştirak etti ve güç temeline dayalı sadece rasyonel ve fıkhı olan bilgilere muhalefet etmek için sahip olduğu "Dini-sevgisel"öğretilerin kendisine sağladığı avantajlardan tam olarak yararlandı. Onun ironik bir biçimde ortaya koyduğu dönüştürücü tutkuları, tüm bu farklı söylemleri aşarak bir anlatım edimine, düşünceye karşı sunduğu ve hikâye dışı bir alana taşıdığı "hakîkati anlatma" nın gizemli arzusuna, has kılan üstadâne bir ıronik yazı biçimine ulaştı.[67]

Zübdetü'l-Hakâik adlı eserinde, Aynü'l-Kudât'ın gençlik yıllarında yaşadığı fikri dönüşüm ve yazma serüvenini anlatır. Daha çok erken sayılabilecek yaşlarda yazma faaliyetine başlar. Miladî 1118'de ilk risâlesi *el-Alâiyye'yi* yazar. Bu risâlede tevhîd, nübüvvet ve ahiret bahislerini anlatır ve bunu geleneksel anlayışla yazdığını belirtir.[68]*el-Alâiyye* risâlesinden sonra 21 yaşında arkadaşlarının isteği üzerine *Gâye* risâlesini yazar. Bu risâlede de nübüvvet bahsini işler ve bu risâleyi felsefi bir tarzda kaleme alır. Yirmidört yaşında ise *Zübdetü'l-Hakâik'i* yazar.[69] Bu risâlede Aynü'l-Kudât'ın fıkhî ve felsefi dili bırakıp tasavvufî bir dil kullanır.[70]Bu üç risâlede aynı konuları işlemesine rağmen kullandığı dili değiştirmesi yani fıkhî bir dille başlayıp felsefî ve daha sonra da tasavvufî bir dile geçmesi onun fikri bir dönüşüm içinde olduğunu gösterir.

Aynü'l-Kudât'ın, fikrî ve itikadî buhranların içine düşmüştü. Bu fikrî ve itikadî buhranlardan kurtulmak ve maksadına erişebilmek için kelâmî kitapları okumaya başladı. Bu ilimde okumalarını sürdürdü. Fakat kelâmda elde ettiği bu derinlemesine bilgi onu buhranlardan yine kurtarmamıştı. Aksine iyice yolunu kaybetmişti. Aynü'l-Kudât, İmam Gazzâlî'nin eserlerini dört sene okur ve mütalaa

[67] Debâşî,**a.g.m.**, s.29.
[68]Aynü'l-Kudât, **Difâ'iyyat ve Güzide-i Hakâyık**, s. 81.
[69]Aynü'l-Kudât, **Difâ'iyyat ve Güzîde-i Hakâyık.**, s. 5,83., Aynü'l-Kudât , **Şekvâ'l-Garib**, s. 40.
[70] Debâşî, **a.g.m.**,s. 35.

eder. Gazzâlî'nin eserleri Aynü'l-Kudât'ın'ın buhranlardan kurtulmasını sağlar. Bu kitapları mütalaa esnasında anlatamayacağı bir takım haller de yaşadığını söyler. Bu dört senenin sonunda maksadına ulaştığını zanneder. Fakat ikinci kısa bir buhran dönemi daha yaşar. Bu minval üzerindeyken Ahmed Gazzâlî'nin Hemedân'a gelmesi Aynü'l-Kudât'ın için adeta bir dönüm noktası olur. Ahmed Gazzâlî ile yaklaşık yirmi gün görüşür. Bu buluşma ile Aynü'l-Kudât'ın'a hakîkat perdeleri açılır. Artık bütün şüphelerden kurtulur. Hakîkat'in inceliklerine vakıf olur.[71] Aynü'l-Kudât'ın daha sonra da Ahmed Gazzâlî ile beş yıl boyunca mektuplaştı. Ahmed Gazâli bazı vakitlerde Hemedân'a gidip Aynü'l-Kudât'ın'la ilişkisini devam ettirmiştir.[72] Mektuplarında da Ahmed Gazzâlî'ye "efendim, rehberim ve sultanım" diye hitap ederek ona olan bağlılığını ifâde etmiştir.

Aynü'l-Kudât lakabından da anlaşılacağı üzere kadıların gözbebeğiydi. İlminin derinliği ve bu işte yetenekli olması dolayısıyla bu ismin kendisine verildiği anlaşılmaktadır. Günlük hayatını nasıl yaşadığını, nelerle meşgul olduğunu, kadılık sürecini tam olarak ayrıntılı bilmesek de onun mektuplarında hayatına ilişkin bir takım işaretler bulabiliyoruz. Aynü'l-Kudât ilminin derinliği ve zekâsının keskin olması hasebiyle erken yaşlarda kadı olmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla, tutuklanıp Bağdat'a götürülmesini saymazsak Hemedân'dan dışarı çıkmamış ve hayatını burada kadılık yaparak geçirmiştir.

Aynü'l-Kudât kadılıkla uğraşmasının yanında ilim ve sûfî meclislerine katılırdı. Bu meclislerde raks ettiğini söyler. Bu meclislerin bir günde altı yedi farklı meclisler olduğunu ve bunlara iştirak ettiğini ifâde eder. Bunun yanında Aynü'l-Kudât yazma faaliyetlerini de bir yandan sürdürmekteydi. Günde dört beş makale veya mektup yazdığı bunların her birinin de yetmiş satıra yakın olduğu oluyordu. Mektuplarında, yazdığı mektubu hangi vakitte yazdığını birçok kez ifâde eder. Bazılarını ikindi vaktinden sonra, bazılarını sabaha yakın, bazılarını da Ebu'l Fecr'in evinde yazdığını söyler.[73]

Tasavvuf yoluna girerek Ahmed Gazzâli'ye intisap ettikten sonra, bihassa

[71]Aynü'l-Kudât, **Difâ'iyyat ve Güzîde-i Hakâyık**, s.84-85
[72] Zerrinkûb, **a.g.e**.,s.199.
[73]Ali Nakî Münzevî, **Nâmehây-i Aynü'l-Kudât**, N^şir-i Esâtîr, Tahran 1377,c.III, s. 91.

kelamî ve itikadî konulardaki fikirlerini pervasızca ortaya koyması, devrin mutaassıp kelam ve fıkıh âlimleri'nin ondan şüphelenmelerine ve neticede bazı delil ve iddialar ileri sürerek onu zındıklıkla suçlamalarına ve tekfir etmelerine sebep oldu. Aleyhindeki iddia ve ithamlara aldırış etmeyen Aynü'l-Kudât, bütün bunları devrindeki cahil Fakîh ve kelamcıların saçmalığı olarak kabul eder ve onların yaptıkları kötülükleri görmezlikten gelemeyeceğini söyler. Çok sevdiği Hallac-ı Mansur'un katline sebep olan şathiyeleri çeşitli şekillerde tefsir ve te'vil etmesi aleyhinde faaliyet gösteren geniş bir zümrenin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bununla beraber olağanüstü tesirli hitabeti sayesinde aralarında Azîzüddîn-i Müstevfî gibi devlet adamlarının da bulunduğu çok sayıda mürid edinmiştir.[74]

E. Vefatı

Aynü'l-Kudât'ın'ın erken yaşta şehit edilmesi siyasetle olan ilişkileri nedeniyle olacaktır. Daha öncede söylediğimiz gibi Aynü'l-Kudât'ın müridi sayılan Azîzüddîn Müstevfî'nin kendisini çekemeyen Selçuklu döneminin önemlibürokratlarındanDergezînî tarafından çeşitli siyasi hesaplaşmalar yüzünden tutuklanmasıyla Aynü'l-Kudât için de acılı günler başlamıştır.

Azîzüddîn-i Müstevfî II. Mahmud'un hâzineden sorumlu veziriydi. Müstevfî, Aynü'l-Kudât'ın yakın dostu olup ona çok bağlıydı. Aynü'l-Kudât'ın da şöhreti ve nüfuzu gittikçe artmaktaydı. Aynü'l-Kudât'm şöhretinin artması ve Müstevfî ile ilişkilerinin son derece iyi olması Hemedân sarayında bulunan Müstevfî'nin rakibi olanKıvâmüddin Dergezînî'yi korkutuyordu. Bundan dolayı Dergezînî bir şekilde siyasi rakibini bertaraf etmek için fırsatlar kolluyordu. Dergezînî bu fırsatı Sultan Sencer ve II. Mahmud'un arasında çıkan finansal bir kriz nedeniyle yakalayacaktır.[75]

Sultan Sencer, yeğeni Mahmud ile olan politik hesaplar nedeniyle kızı Mahmâlik Hâtunu Mahmud ile evlendirir. Sencer kızının peşine de yüklü çeyiz verir. Mahmud'un Mahmâlik Hâtun'dan bir erkek çocuğu olur ve Mahmâlik Hâtun vefat eder. Sencer yine bir takım politik hesap nedeniyle ikinci kızını da Mahmud ile evlendirir. Fakat Sencer, ilk kızının için peşin verdiği yüklü miktardaki çeyizini

[74] Süleyman Uludağ-Nurettin Bayburtlugil, **Aynü'l-Kudât el-Hemedânî,** DİA, C.II, s. 281.
[75] Debâşî,**a.g.m.**, s.22; Süleyman Uludağ-Nurettin Bayburtlugil, **a.g.m.**,DİA, C.II, s. 281

Mahmud'dan geri ister. Mahmud bu paraları geri veremez çünkü bu paralar bir şekilde kullanılmıştır. Hâzineden sorumlu olan Müstevfî de tabi bu paraların çarçur edildiğini bilir. Tam bu sırada Dergezînî devreye girer ve işin suçlusunun zorunlu olarak hazine işlerinden sorumlu olan Müstevfî olacağını söyler. Böylece Müstevfî tutuklanarak hapsedilir.[76]

Müstevfî'nin tutuklanmasıyla Aynü'l-Kudât için o korkunç süreç başlar. Dergezînî, Müstevfî'ye olan kin ve nefreti ve düşmanımın dostu düşmanımdır mantığıyla hareket ederek Aynü'l-Kudât'ı da bir şekilde ortadan kaldırmaya uğraşır. Fakat Aynü'l-Kudât'ı siyaset üzerinden değil de din üzerinde yargılamayı düşünür ve bunu da başaracaktır. Çünkü Aynü'l-Kudât, Dergezînî'nin işini kolaylaştıracak sözler söylüyor, Mansur Hallac'ın ve Bayezıd-ı Bistâmî'nin sözlerini savunuyor ve onların bu sözlerini çeşitli şekillerde yorumluyor ve açıklamaya çalışıyordu.

Tasavvuf ehli genellikle tasavvufun aşk, cezbe, sekr hallerini ön plana çıkardıkları için her dönemde onları eleştiren Fakîhler olmuştur. Aynü'l-Kudât ta bu eleştirin en şiddetlilerinden nasibini almıştır.Degezînî de Fakîhlerin bu tutumunu görünce onlardan Aynü'l-Kudât'ın eserlerinden ilhadlığa mesnet olacak sözleri çıkarmalarını ister. BöyleceAynü'l-Kudât ilhadlıkla itham edilir. Dergezînî durumu Sultan Mahmud'a iletir ve tutuklanması için ondan izin alır. Aynü'l-Kudât tutuklanarak Dergezînî tarafından Bağdat'a gönderilip hapse attırılır. Aynü'l-Kudât bir müddet Bağdat ta hapishanede tutulur. Burada kendine yapılan ithamlara cevap vermek için *"Şekva'l-Garîb* i yazar ve kendisini suçlayan âlimlere gönderir. Fakat bu yazdıkları işe yaramaz ve Dergezînî tarafından Hemedân'a geri götürülerek burada 525 yılında 7 Cemâdiyelâhir/16 Mayıs1131 gecesi yakılarak öldürülür. Cesedi medresenin kapısında birkaç gün asılı tutulur.[77]

Aynü'l-Kudât, mutaassıp İslam anlayışına şiddetle karşı çıkmıştır. Özellikle kendi döneminde yaşayan mutaassıp âlimler ve onların takipçileri ile çok uğraşmıştır.

---

[76] Münzevî, **a.g.e**.,c.III, S. 98; Cevat Maksut, **Ahvâl ve Âsâr Ve Du Beyhthâyi Baba Tahir-i Uryan**, Encümen-i Âsâr, Tahran 1999; Debâşi, **a.g.m**., s. 23.

[77] İsfehânî,**Harîdetu'l-Kasr ve Cerîdet-u Ehli'l-'Asr** c.III, s. 138; Sübkî,**Tabakâtu'ş-Şâfi'iyye,** c.VII, s. 129; Hidâyet,**Riyâzü'l-Ârifîn**, s.109; Safâ, **İran Edebiyetı Tarihi**, s.258; Maksut, Ahvâl **ve Âsâr ve Du Beythâyi Baba Tâhir-i Uryân**, s. 223-229; Münzevî, c. III, s. 118-20; Emin Ahmed Râzî, **Heft İklim**thk. Cevâd Fâzıl,Kitap Furûşi Ali Ekber-Kitap Furûşi Edebiyye, Tahran 1341, s. 53; Debâşî, s. 23.

Onun bu tutumu kendisine nefretle bakmalarına zemin hazırlamıştır. Onun bu anlayışa karşı başkaldırısı ozamanki âlimler ile halkın arasında da bir çekişmeye sebep olmuştur. Bütün bu olanlardan sonra Aynü'l-Kudât başına bir şeylerin geleceğini hissetmiş olacak ki, bir mektubunda şöyle söylemiştir:

...Ve bir başka sarhoş kesim geldi, zunnar bağladılar ve sarhoşluk lafları etmeye başladılar. Kimilerini öldürdüler ve kimilerini de onun gayretine müptela kıldılar. Nitekim bu biçareye olan olacak. Fakat ne zaman olacağını bilmiyorum. Henüzuzaktır... Ey azîz, günler böyle çetin yakıcı geçiyor. Kendi varlığımdan bile endişe içindeyim ve inleyip yanmaktayım. Başka faydası olacak bir şey yok.[78]

İsfehânî,*Harîdetu'l-Kasr ve Cerîdetu Ehli'l-'Asr*adlı eserinde Aynü'l-Kudât'tan bahsederken, onun zamanın en büyük velîsi olduğunu ve hatta abdâllardan olduğunu söyler. Tasavvuf ilmine olan vukûfiyetinden bahsettikten sonra zamanın âlimleri ve Fakîhleri tarafından kıskanıldığını ve ona karşı tuzaklar kurulduğunudile getirdikten sonra vefatı ile ilgi şu çarpıcı ifâdeleri kullanır:

Âlim kisvesine bürünenler onu kıskandılar ve telif ettiği kitaplardan bazı alıntılar yapıp işlerine geldiği gibi yorumladılar. Ona bu ifâdelerden kastını sormadan hükümlerini verdiler. Zaman'ın zalim ve acımasız veziri onu Bağdat'a sürgüne gönderir ve zindana attırır. Maksadı kanının akıtılması için oradaki âlimlerden fetvâ koparmaktır. Orada istediğini aldı ve onu tekrar Hemedân'a getirilmesi için emir verir. O'nun yanında bulunan yardımcıları da Hz. İsa'ya komplo yapan Yahudilere benziyorlardı. Fakat Allah (c.c.) ona ihanet eden kişiyi kendisine benzeterek Yahudilerin tuzağından kurtarmıştı. Hakîkat şu ki, vezir onu astırdı fakat kendisi de bir yıl sonra aynı âkibet'e uğradı.[79]

Yine Aynü'l-Kudât katledilmeden önce bir kâğıda öleceği günü yazar ve kâğıdı mühürletir. Dostlarına kâğıdı filan tarihte açmalarını söyler. Filan tarih dediği ölüm tarihiyle aynı güne gelir ve kâğıtta ölümüne işaret eden şu şiiri yazar:

"Biz şahadetten gelen ölümü dua ile istedik

[78] Safa, **a.g.e**.,s.257.
[79] İsfehânî**, a.g.e.,**c.III, s. 138.

Üç değersiz şeyi de

Dostun elinden gelse bile

Biz ateş, neft ve kamış istedik."[80]

Aynü'l-Kudât asılmak için darağacına götürünce dudaklarında şu âyet-i kerîme dökülüyordu:

"*Zulmedenler de nasıl bir inkılâp ile döndürüleceklerini (devrileceklerini) bileceklerdir.*"[81]

II. AYNÜ'L-KUDÂT'IN HOCALARI

Aynü'l-Kudât daha gençliğinde ileri derecede bir ilme sahipti. Nitekim daha otuz yaşına varmadan kadı oluşu buna delildir. Bu onun çok yüksek istidâtlara sahip olduğunu ve dönemin önemli âlimlerinden dersler almış olduğunu gösterir. Beyhâkî, *Mecmû'u'l-Edeb* adlı eserinde Ömer Hayyâm, Ahmed Gâzzâlî ve Muhammed b. Hamaveyh'i Aynü'l-Kudât'ın üstâdları arasında sayar.[82] Aynü'l-Kudât, Ömer Hayyâm ve Muhammed b. Hamaveyh'ten kelâm, matematik, astronomi, felsefe ve edebiyat dersleri okumuştur. Bunların dışında kendi eserlerinde bahsettiği şeyhleri Şeyh Bereke ve Muhammed Ma'şûk ve Ahmed Gazzâlî'den de manevî ilimler almıştır.

Aynü'l-Kudât, İmam Gazzâlî, kardeşi Ahmed Gazzâlî ve Muhammed Hameveyh'i ilm-i zâhir ve ilm-i bâtını bilenler olarak zikreder.[83]Şeyh Bereke ve Ahmed Gazzâlî, Aynü'l-Kudât'ın hayatında çok önemli bir konuma sahiptirler. Çünkü Aynü'l-Kudât'ın hakîkat ilmini elde etmesinde rol oynayan kişilerdir. İmam Gazzâlî'nin de Aynü'l-Kudât'ın fikri oluşumunda önemli katkıları olmuştur. Fakat Aynü'l-Kudât, İmam Gazzâlî'ye yetişememiştir. Ahmed Gazzâlî ve Bereke'nin dışında Muhammed Ma'şûk ve Şeyh Fethâ'dan da istifâde etmiş ve onların sohbetlerine katılmıştır. Şimdi bunların hayatlarına ve Aynü'l-Kudât'ın hayatındaki

[80]Râzî , **a.g.e**.,c.II, s. 533.
[81] Şuarâ, 26/227.
[82] Münzevî,**a.g.e**., c. III, s. 37.
[83] Münzevî,**a.g.e**., c.II, s. 51.

yerlerine kısaca bakalım.

A. Ahmed Gazzâlî

Ahmed Gazzâlî, kardeşi MuhammedGazzâlî'den birkaç sene sonra Tûs'ta doğdu. Ahmed Gazzâlî'nin babası fakr ehli ve derviş biriydi.Çocuklarının iyi yetişmesi ve vâiz olmalarını isterdi. Ahmed Gazzâlî, babasının arzu ettiği şekilde vâiz oldu. İmam Gazzâlî, Gîylân ve Nişâbûr'a ilim tahsili için gider. Ahmed Gazzâlî ise memleketinde gördüğü eğitimden sonra sûfî meclisleri ve derviş halkalarına katılır. Şeyh Ebu Bekr en-Nessâc'ın hizmetine girer. Hayatının büyük bir kısmını dolaşarak geçirmiş ve gittiği yerlerde vaazlar vermiştir. İmam Gazâli'nin aksine o uzlet ve halveti seçer. İmam Gazzâlî'ye halvete girmesini sürekli tavsiye ederdi. Sonra İmam Gazzâlî'nin "*el-Munkızu mine'd-Dalâl* adlı eserinde de belirttiği gibi medrese hayatını bırakıp uzlete girer. İmam Gazzâlî Bağdat'ta medreseden ayrıldıktan sonra Ahmed Gazzâlî Bağdat'ta onun yerine bir süreliğine ders verir. Ahmed Gazzâli Bağdat'tan ayrıldıktın sonra yine halvete çekilmiş ve camilerde halka vaaz vermeye devam etmiştir. Vaazlarında alışıldık anlayışının dışında bazı düşünceleri serdetmesi neticesinde tepki ve eleştirileri üzerine çekmiştir. Özellikle Yusuf Hemedânî ve İbnü'l-Cevzî, Ahmed Gazzâlî'ye çok sert eleştiriler yöneltmişlerdir. Bunun ötesinde Ahmed Gazzâlî'nin söylediklerinin saçma olduğunu söylemişlerdir. Ahmed Gazzâlî Rey, Hemedân, Kazvîn ve Bağdat arasında dolaşmış ve en sonunda Kazvîn'de 520/1126'da vefat etmiştir.[84]

Ahmed Gazzâlî, İran'ın kuzeydoğusunda ortaya çıkan "*sekr", "aşk","vecd"* ve *"kalenderlik"* olarak ifâde edilen tasavvuf anlayışın temsilcilerindendir.Kendisinden önce Hallâc, Bayezid-iBistâmî, Şiblî ve Deylemî gibi tasavvufta aşkmeşrebini seçmiş kişilerin takipçisiydi.[85] Bu meşrebe Horasan erenleri de denir. Bu tasavvuf anlayışına fütüvvet ve kalenderlik anlayışı da girmiş,

[84] Hayatı için bkz. Haşmetullab Riyâzî, **Âyât-ıHüsn ve AşkŞerh-i Sevanihü'l-Uşşak,** Kitabhane-i Salih,Tahran 1369,c. 1 s. 134-6; Zerrinkûb, **Custecu Der Tasavvuf**, s. 105; Süleyman Uludağ, **Ahmet Gazâlî**, s. 70; Henry Corbin, **İslamFelsefesi Tarihi**, çev. Hüseyin Halemi, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 348-53

[85] Annemarie Schimmel,**İslam 'ın Mistik Boyutları**, çev. F.rgun Kocabıyık, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004, s. 312; Julian Baldtck**, Mistik İslam,** çev. Yusuf Sait Müftüoğiu, Birey Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 102.

his ve heyecandanbeslenen bir tutuma ağırlık veren bir anlayışa bürünmüştür.[86]

Ahmed Gazzâlî'ye kadar "aşk" konusu sistematik olarak ele alınmamış ve o döneme kadar aşk entelektüel seviyede veya sadece Allah'a olan aşk olarak işlenmiştir. İlk defa Ahmed Gazzâlî"aşk" meselesini *Sevânihu'l-Uşşâk* adlı eserle sistematik ve metafizikselolarak ele alır. Bu eser, âşıkların kalplerindeki sırlar ve aralarındaki gizli konuşmaların düz yazıya dökülmüş şeklidir.[87]Ahmed Gazzâlî'de aşk, âşık ile ma'şûk arasında karşılıklı bir ilişkidir. Aşk, ikisi arasında bir sırdır ve onlar birbirini karşılıklı olarak seyretmektedirler.[88]

Âlemde olan her şeyi "aşk" ile açıklayan Ahmed Gazzâlî, ilahi güzelliklerin"gözle görülen güzeller" şeklinde tecelli ettiğine inanır. Bu konudaki düşünceleri onu, Hallâc'tan itibaren çeşitli şekillerde kendini gösteren İblis'i mazur hatta haklı görme fikrine götürmüştür. O, İblisin Âdem'e secde etmemesini ebedî bedbahtlığı göze alarak yüce mâşuku Allah (c.c.)'tan başkasına secde etmeme şeklinde açıklar. Onun anlayışına göre İblis, Allah (c.c.)'a o kadar büyük bir aşkla bağlı idi ki, cehennemde ebedî olarak azap görme pahasına olsa bile, O'ndan başkasına secde etmedi ve gerçek bir muvahhid olduğunu böylece gösterdi.*Sevânih* adlı eserinde "*İblisteki aşkın konusu, sıfatları yüce olan maşuktur'* diyen Ahmed Gazzâlî'nin "*İblisten tevhid dersi almayan zındıktır''* dediği nakledilir.[89]

Ahmed Gazzâlî'nin bu tasavvuf anlayışı ve *Sevânih* adlı eseri kendisinden sonra müridi Aynü'l-Kudât, Senâî, Ruzbihân Baklî, F. Attâr ve Fahreddin İrâkî'yi etkilemiş[90], Mevlânâ ve İbn Farîz'de zirveye çıkmıştır. Ahmed Gazzâlî'nin en iyi savunucusu Aynü'l-Kudât'dır diyebiliriz. Aynü'l-Kudât'ın özellikle "*Temhîdât* adlı eserinde şeyhi Ahmed Gazzâlî'nin etkileri büyük oranda görülür. *Sevânih* zor bir metin olduğundan *Temhîdat* kadar okunmamış ve meşhur olmamıştır. Ahmed Gazzâlî*Sevânih'i* birkaç dostunun isteğiyle yazdığını ve bu kitapta yazılanları ancak aşk ehliolanların anlayabileceğini vurgular. Fakat *Temhîdât* halkın okuyup anlayabileceği rahatbir kitaptır.

---

[86] Turan Koç- Mehmed Çetinkaya, **"Giriş"**Ahmed Gazâlî, ***Âşıkların Hâlleri,*** s. 6.
[87] Koç-Çetinkaya,**a.g.e.,** s.9
[88] Schimmel**, a.g.e.,** s.312.
[89] Uludağ, **Ahmed Gazzâlî**, *D.İ.A*,s.70.
[90] Koç-Çetinkaya, **a.g.e**.,s. 6.

Aynü'l-Kudât'ın hayatında Ahmed Gazzâlî'nin çok önemli bir yeri vardır. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi kendisi buhranlar geçirdiği dönemde Hemedân'da Ahmed Gazzâlî ile karşılaşır ve onunla görüştüğü bu yirmi gün gibi kısa bir zaman dilimi kalbindeki manevi perdelerin kalkması için yeterli olmuştur. Daha sonraları Aynü'l-Kudât yine hocası ile görüşmeye devam etmiş ve vefat edinceye kadar da birbirleriyle mektuplaşmışlardır. Aynü'l-Kudât böylece Ahmed Gazzâlî üzerinden "aşk"ı ve "heyecan"ı ön plana çıkaran bir tasavvuf anlayışına bağlanmış oldu.

B. Şeyh Bereke Hemedânî

Aynü'l-Kudât'ın önemli şeyhlerinden biri olan Şeyh Bereke hakkında tezkirelerde bilgilere yer verilmemiştir. Hakkında bilgi veren kaynaklar da Aynü'l-Kudâtın eserlerinde verdiği bilgilerden daha fazla bir bilgi verilmez. Mesela Molla Câmî *Nefehâtü'l-Üns'*de Aynü'l-Kudât'ın verdiği bilgilerin ötesinde bir şey aktarmaz.[91]

Şeyh Bereke Hemedân'da yaşamıştır. Aynü'l-Kudâteserlerinde ondan çokça bahseder. Fakat doğum ve ölümü hakkında kesin bir bilgi vermez. Yaklaşık 520/1127-524/1130 yılları arasında vefat ettiği anlaşılıyor.[92]Aynü'l-Kudât520/1127 yılında yazdığı bir mektubunda Bereke'nin seksen yıldır seyrü sülük içinde olduğunu söyler. Pûrcevâdîburadan hareketle Bereke'nin yaklaşık 480/1088 yılında dünyaya geldiğini söyler.[93]

Aynü'l-Kudât onun yirmi yaşından önce yüce makamlara ulaştığını ve daha sonrasında seksen yıl sülûk ettiği haberini vermiştir.[94]Buradan yola çıkarak biz onun çok küçük yaşlarda tasavvufa girdiğini söyleyebiliriz.

Aynü'l-Kudât, Şeyh Bereke'nin Fâtihâ ve bir kaç sûrenin dışında Kur'an'dan bir şey bilmediğini aktarır. Hatta onun okuma yazma bilmeyen bir ümmî olduğunu söyler. Fakat onun Kur'an'ı en iyi bilenlerden olduğunu ve kendisinin dahi Kur'an'ı

---

[91] Abdurrahman Câmî, **Nefehâtü'l-Üns**, çev. Kâmil Canddoğan-Sefer Malak, Bedir Yayınları, İstanbul 1971, s. 479.
[92] Nasrullah Pûrcevâdî, **Aynü'l-Kudât ve Üstadân-ı Û**, İtişârât-i Esâtîr, Tahran 1384, s. 103.
[93] Pûrcevâdî**, a.g.e**., s.104.
[94] Münzevî**, a.g.e**., c.II, s. 459.

ondan öğrendiğini ve bunun tefsir yolu ile değil ona hizmet etme yoluyla olduğunu bildirmiştir.[95]Burada Kur'ân'ı asıl bilenlerin ve Kur'ân ehli olanların onun zâhirî manasını değil de bâtınî manasını bilenler olduğunuvurgular.Peygamber Efendimiz(s.a.v.) zamanında müşrikler de Arapça bildikleri halde Kur'ân'ın bâtınî manasını idrâk edemediler. Hz Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e zâhirî olarak yaklaştılar ve küfredenlerden oldular. Oysa bazı sahabîler birkaç sûre bildikleri halde Kur'ân'ın hakîkî anlamına vâkıf oldular.[96]Aynü'l-Kudât Kurân'ın bâtınî manasının idrâk edilmesinin tefsir ilimlerini okuyarak değil de hizmet edilerek olabileceğini dile getirir. Ve kendisinin de Bereke'nin yanında kaldığını onun maneviyâtından istifâde ettiğini söyler.

"Yedi seneden az veya çok Bereke 'nin yanında kaldım. Bu zaman zarfında ondan uzaklaşmaya gönlüm varmadı.''[97]

Aynü'l-Kudât'ın gençlik yıllarında Şeyh Bereke yaşlı idi. Aynü'l-Kudât onunla tam anlamıyla şeyh-mürid ilişki içerisinde olmamıştır.Aynü'l-Kudât, Bereke'den kurb makamında bir yakınlık kuramadı. Kendisi bunun iki sebebinden bahseder. Biri Aynü'l-Kudât'ın genç olması ve diğeri de ona bağlanmayı engelleyecek kadar Bereke'nin yaşlı olmasıydı.[98]Yinede Aynü'l-Kudât onun yanma sık sık gider, onun manevî atmosferinden istifâde ederdi. Nitekim *Zübdetü'l-Hakâîk* adlı eserini yirmi dört yaşında onun yanında onun manevî ilhâmı altında üç veya dört gün gibi kısa bir süre içerisinde yazdığını dile getirir.[99]

Aynü'l-Kudât mektupların daha başka birçok yerinde Şeyh Bereke'den bahseder. Bazen muhatabının selamını Bereke'ye ilettiğini söyler. [100] Bazen de kendisinin selamını Bereke'ye iletmesini muhatabından ister.[101]Aynü'l-Kudât, Şeyh Bereke'ye aşırı bağlıydı ve onun ölümü üzerine de iki ay dışarı çıkmadığını ve yazma işiyle uğraşmadığını, arkadaşlarınınmektuplarınabile cevap vermediğini

[95]Münzevî ,**Nâmehây-i Aynü'l-Kudât**, c.II, s. 50.
[96] Useyrân, **Şerh-i Hâl-i Aynü'l-Kudât**, s. 2.
[97] Münzevî,**a.g.e**., c. I, s. 145.
[98] Useyrân, **a.g.e**., c.II,s. 62.
[99] Münzevî,**a.g.e**., c. II, s. 459.
[100] Münzevî, **a.g.e**.,c. I, s. 357.
[101] Münzevî,**a.g.e**., c. I, s. 266.

belirtir.[102]

C. Muhammed b. Hamaveyh

Hamaveyh hakkında kaynaklardaki bilgi yok denecek kadar azdır. Abdurrahman Câmî*Nefehâtü'l-Üns*'ündeHamaveyhin, Ebu'l Hasan Bestî'nin talebelerinden olduğunu söyler. Onun hem zâhir ve hem de bâtın ilimlere sahip olduğunu dile getirir. Aynü'l-Kudât'ın bir mektubundan alıntı yaparak Onun şu sözlerini aktarır: "Hamaveyh İmam Ehu Hâmid Gazâli ve kardeşi Ahrned Gazzâlîgibi hem zâhir ve hemde bâtın ehlindendir.İlimde ve ehl-i tarikte ne derece olduğunu bilmiyorum. *Salevâtü't-Tâlibîn* adlı tasavvufa dair bir kitabı vardır."[103]

III. AYNÜ'L-KUDÂT'IN ESERLERİ

En verimli olacağı dönemde daha otuz üç yaşında idam edilen Aynü'l-Kudât, bu kısa ömrüne rağmen birçok eser yazmıştır. Bu eserlerin haricinde birkaç risâle kaleme almıştır. O daha çok erken yaşlarda yazma faaliyetlerine başlamıştı. Yazdığı eserlerden bazılarını *Şekvâ'*da zikreder.[104]

Bazı risâleleri arkadaşlarının isteği üzerine yazmıştır. Bunların hâricinde dostlarıyla devamlı yazışıyordu. Bu mektuplar bize onun düşünce yapısı ile ilgili önemli fikirler vermektedir. Yine *Şekvâ'*da bildirdiği kadarıyla onun her biri on ciltten oluşan hacimli iki eser yazmayı planlamıştı.[105] Belki ömrü vefa etseydi birçok eser ortaya koyacaktı.

Üzülerek belirtmeliyiz ki, yazdığı risâlelerin birçoğu günümüze ulaşmamıştır. Günümüze sadece dört eseri ulaşabilmiştir. Birde kendisine atfedilen eserler vardır. Her ne kadar kendisine nispet edildiyse dahi bu eserlerin kendinine âit olduğu kesinlik kazanmamıştır.Onun için bizler eserlerinin tanıtıldığı bu bölümde eserlerini kendisine âit olanlar ve kendisine nispet edilenler olmak üzere iki gurupta ele almayı uygun gördük. Şimdi bu eserlerin tanıtımına geçelim.

---

[102] Münzevî, **Nâmahây-i Aynü'l-Kudât**, c. II, s. 113.
[103] Abdurrahman Câmî, **Nefahâtü'l-Üns**, s. 477.
[104]Aynü'l-Kudât, **Şekvâ'l-Garîb**, s. 40
[105]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s.41.

A. Kendisine Ait Eserler

1. Zübdetü'l-Hakâik

Aynü'l-Kudât'ın yirmi dört yaşında yazdığı [106] bu eser günümüze kadar ulaşan eserlerinin en tanınmışı olup, tam adı *Zübdetü'l-Hakâik fî Keşfi'd-Dekâik*'tir. Aynü'l-Kudât bu eserin hemen girişinde bu eseri yazma gayesini ve amacını dile getirmiştir.

Bu eserin giriş kısmında da ifâde edildiği gibi bu dönemde Aynü'l-Kudâtbuhranlar yaşıyordu. Bu buhranları gidermek için kendini derin okumalara ve ilmî çalışmalara vermişti. Bu okumalar onu buhranlardan uzaklaştırmamıştı. Bunun üzerine İmam Gazzâlî'nin eserlerini okumaya başladı. Ruhen ve zihnen bir dönüşüm geçirdiği dönemlerde arkadaşları ondan inancın temel prensipleri hakkında yazı yazmasını istiyordu. O ise kendisini hem ilim tahsiline vermişti, hem de zihnini kurcalayan problemlerle uğraşıyordu. Bunun için kendisinde yazma gücünü bulamıyordu. Bunu şöyle ifâde ediyordu: "*Kalbim kıyısı olmayan dalgalı deniz gibiydi, tüm başlangıçlar ve sonlar orada boğulmuştu.*"[107] Arkadaşlarından biri ona kendileri için bir risâle yazması gerektiğini ve bunun artık kaçınılmaz ve bundan başka bir umutlarının kalmadığını söyleyince, nihayet arkadaşları ve havas için bir risâle yazmaya kara verir ve kısa zaman zarfı içinde *Zübde'*yi yazar.[108]

Aslında Aynü'l-Kudât*Zübdetü'l-Hakâik*'te, daha önce kaleme aldığı *Gâye* isimli eserinde ele aldığı konuları işlemiştir. Bunlar Allah'ın zâtı, nübüvvet ve ahiret konularıdır. Fakat *Gâye'*den farklı olarak bu konuları *Zübde'*de yüz fasıla yaymıştır. Ayrıca *Gâye'*deki yazma metodunun aklî ve felsefi olduğunu ve ilmel yakîn ilim ehli için yazdığını *Zübde*'de ise aynı konuları işlediğini fakat buradaki dilin daha özel, aklî açılımların kendilerine yeterli olmayan kimseler için yazdığını ve burada yazdıklarının bu kimseleri hakke'l-yakîne götüreceğini söyler.[109] Buradan Aynü'l-Kudât'ın ilk yazdığı risâleler de kullandığı dil ile *Zübde'*de kullandığı dil tamamen birbirinden farklıdır. Örneğin ilk yazdığı eser olan *el-Alâiyye* daha çok halkın

[106]Aynü'l-Kudât, **Difâ'iyyat ve Güzîde-i Hakâyık**, s.81
[107]Aynü'l-Kudât, **a.g.e.**,s.83
[108]Aynü'l-Kudât, **a.g.e.**,s. 81.
[109]Aynü'l-Kudât, **a.g.e.,**s. 82

anlayacağı bir dille, sonraki eser *Gâye* ise ilim ehlinin anlayabileceği felsefî ve aklî bir dille yazılmış, *Zühde'*de ise aklî alan bırakılıp akıl ötesi bir alana geçilmiştir.[110]

Bu eserinde Aynü'l-Kudât, Allah (c.c.)'ınZâtı ve Sıfatları, yine Allah (c.c.)'ınEsmâsı ile Sıfatları arasındaki fark, insan aklının Allah(c.c)'ın varlığını bilmede yetersiz kaldığı, Allah (c.c.)'ın ilim sıfatının enginliği ve sınırsızlığı, Allah (c.c.)'ın cüz'iyyâtı bilmesi, nübüvvet ve velâyetin hakîkatleri, akıl, basiret, aşk ve ahretin hakîkati gibi konulardan bahseder. Öncelikle kelâm ve felsefenin görüşlerini anlattıktan sonra bunların hakîkatlerini anlamak için aklî delillerinin yeterli olmadığını bunun ancak akıl ötesi bir idrâk ile mümkün olacağını söyler.

Özet bir metin olan *Zübde*'de Aynü'l-Kudât, felsefenin aklî eğilimlerinin hâkimiyetine karşı *Dini-sevgisel* bilgi anlayışının mükemmel ve ayrıntılı bir şekilde tanzîm edilmesinden ibarettir. İslam'ın temel inanç esasları ile ilgili yazmış olduğu son kitabı olduğu için *Zübde,* yazarının teorik cesaretinin ve yaratıcı hayal gücünün tarihî şahididir. *Zübde,* sadece kendi zamanında geliştirilen felsefî ve fıkhî geleneklere dâhice tanıklık etmekle kalmıyor, aynı zamanda ve daha da önemlisi nazarî görüşlerini formülleştirirken sergilediği eşsiz analiz kapasitesine de tanıklık etmektedir. Gerçekten de *Zübde*, ''anlamada'' fenomenolojik duyarlık diyebileceğimiz yeni bir bakış açısı getiren, radikal ve farklı bir bilgi anlayışı lehine devrimci bir manifestodur.[111]

Zübdetü'l-Hakâik'in nüshaları Tahran Üniversitesi Kütüphanesi (nr. 1047 ve 1048), Kahire'de Mecâmî'-i Tal'a ve Timur kütüphanesi (nr. 175), Berlin Kütüphanesi(nr. 1728) ve İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde (Cârullah, nr. 2078), Şehit Ali Paşa (2801)'da bulunmaktadır.

Süleymaniye kütüphanesinde *Zübdetü'l-Hakâik'in* tercümeleri gözükmektedir. Fakat bu tercümeler *Zübdetü'l-Hakâik* tercümesi olmayıp Aynü'l-Kudât'in diğer kitabı*Temhîdât'ın* tercümeleridir. Aynü'l-Kudât*Zühde'*yiArapça olarak yazmıştır. *Temhîdât'ı* da Farsça olarak yazınca *Temhîdât, Zübde'*nin Farsça tercümesi zannedilmiştir. Bundan dolayı Süleymaniye Kütüphanelerindeki

[110] Debâşî, **a.g.m**.,s. 35.
[111] Debâşî,**a.g.m.**, s. 45.

*Temhîdât*tercümelerinin kayıtları *Zübdetü'l-Hakâik* diye geçer.[112]

2. Temhîdât

Aynü'l-Kudât Temhîdât adlı eserini ömrünün sonlarına doğru farsça olarak yazmıştır. Aynü'l-Kudâtzindan'da yazdığı ve bizimde ileriki bölümlerde tahlîlini yapacağımız *Şekva'l-Garîb* adlı savunmasında belli başlı eserlerini sıralarken Temhîdât'ı zikretmez. Afîf Useyrân ve Zerrinkûb gibi araştırmacılar, onun kendini itham edenlere daha fazla malzeme vermemek için böyle davrandığını söylerler. Hâmid Debâşî bu fikirde değildir. Debâşî, Aynülkdât'ın eseri zikretmemesinin sebebi olarak onun *Temhîdât*'ı bir kitap formatında görmemesidir.[113]Aynü'l-Kudât bu eseri zikretmeyince *Temhîdât* diğer eseri *Zübde*'nin tercümesi olarak görülmüştür. Hâlbuki bu eser *Zübde*'den sonra kaleme alınmıştır. Bu eserinde Muhammed Gazzâlî'nin, kardeşi Ahmed Gazzâlî'nin ve İbn Sînâ gibi büyük düşünür ve sûfîlerin etkileri görülür. Özellikle şeyhi Ahmed Gazzâlî'nin aşk üzerine yazdığı *Sevânihu'l-Uşşâk* adlı eserinin etkisi açıktır. Ahmed Gazzâlî'nin bu eseri çok remizli ve anlaşılması zor olduğundan halk tarafından okunmamıştır. Fakat *Temhîdat* daha anlaşılır olduğunda gerekli ilgiyi görmüş ve okunmuştur.

Temhîdât on temhîdden oluşur. Burada ilim, ilham, sülük, insan fıtratı, mârifet, İslam'ın beş şartı, aşk, ruh ve kalp, iman, küfür, semâ-arz, Ahmed- İblîs gibi konular işlenir. Bunun yanında yine *Şekvâ*'da kendisinden bahsedilmeyen diğer bir eser *Mektûbât* ile uslup noktasında aynîlik kazanır. Bu ortak özellikler ise şunlardır:

1. Tahkiye bakımında aynıdırlar. Yani *Temhîdât'm* bölümleri, neredeyse tamamen *Mektûbât'*m "mektuplar" ına benzemektedir.

2. Her ikisi de kitap biçiminde değildir. Yani her iki eserde yer alan "bölümler" ya da "mektuplar"dan her birinin bağımsız birer eser olarak okunması mümkündür.

3. Her iki eserde İslam'da hakîkatın metafiziksel bir söylemle anlatımına hakim olan tahkiyeden radikal bir biçimde ayrılmakta ve sürekli bir şekilde

[112] Sandıkçı, **a.g.e**.,s. 28.
[113] Debâşî, **a.g.m**.,s. 46.

bağımsız,bireysel ve özerk başka bir şeye indirgenemeyen ve kendisinin bilincinde olan bir üslup ve metod aramaktadır.[114]

Temhîdât'ın bir anlamda, farklı bir ifâde içinde *Zübde* gibi çok geniş ve şiirsel olduğu varsayımı yanlış bir görüştür. Temel tahkiye stratejileri itibariyle hem *Temhîdât*ve hem de *Mektûbât,Zübde*'den temelde farklıdırlar.

*Temhîdât'*ın etkileri Osmanlı topraklarına kadar ulaşır ve XVI. y.y.'da tercüme edilir. Fakat bu eser *Temhîdât* adı altında değilde *Tercüme-i Zübdetü'l-Hakâik* veya *Tercüme-i Kenzü'l-Hakâik* adı altında çevrilir. Muhtemelen daha öncede ifâde ettiğimiz üzere *Zübdetü'l-Hakâik* adlı eser ile aynı zannedilmiştir. Ve bundan dolayı da çevirisi bu isimlerle olmuştur.[115]

Temhîdât nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi (Şehit Ali Paşa, nr. 2703, Fatih nr. 2626), Paris Milli Kütüphanesi (nr. 36) , Tahran Üniversitesi (nr. 1237) ve Tahran Milli Kütüphanesinde (nr. 928) bulunmaktadır. [116] Çiştî şeyhlerinden Hintli Muhammed Gîsûdırâz tarafından tercüme ve şerh edilmiştir*(Şerh-i Temhîdât,* nşr. Hâfız Seyyid Atâ Hüseyin, Haydarâbad, 1324/1906). Gîsûdırâz'ın bu tercümesi ve şerhini Bîcâpûrlu Mîrân Hüseyn Şah (ö. 1669) Urduca'ya tercüme etmiştir. *Temhîdât* Gîsûdırâz şerhiyle birlikte İran'da Afîf Useyran tarafından tahkik edilip basılmıştır. Christiane Tortel ise *Temhîdât'*ı 1992 yılında Fransızcaya çevirmiştir.[117]

3. Mektûbât

517/1123 ve 525/1130 tarihleri arasında Aynü'l-Kudât sayısını kesin olarak bilemediğimiz birçok mektup yazmıştır.Temhîdât'ın bir yerinde o, arkadaşlarına ve tanıdıklarına çok sayıda mektup yazdığını söylemektedir. Ayrıca Şeyh'i Amed Gazzâlî ile de mektuplaşmıştır. Nasrullah Pûrcevâdî de bu ikisi arasındaki mektupların tenkitli basımını yapmıştır.[118]

Bu eserdeki mektuplarda izlediği tahkiye stratejileri diğer eserlerin den çok

[114] Debâşî, **a.g.m**.,s. 46.
[115] Sandıkçı, **a.g.e**.,s. 28.
[116] Nüshalar için daha ayrıntılı bkz. Aynü'l-Kudât, **Temhîdât**,thk. Afif Useyrân, İntişârât-ı Menûçehrî, Tahran 1386
[117] Sandıkçı, **a.g.e**.,s. 28.
[118] Debâşî,**a.g.m**., s. 47

farklıdır ve bunların kendilerine özgü bir hitabetleri vardır. Bu mektuplar Aynü'l-Kudât'ın şahsi ve cemiyet içindeki hayatına dair bir takım anlayışlar içerirken, temelde bunlar belli başlı konuları ele alan kısa risâlelerdir. Aynü'l-Kudât bir konuyu özellikle seçmekte ve bununla alakalı, sadece bir tane değil bir dizi mektup kaleme almaktadır. Ayrıca bu mektuplarda, sadık ve faal iki arkadaşı olan Kâmilü'd-Devle ve Azîz el-Müstevfî gibi tarihi şahsiyetlerden de bahsetmektedir. Ancak bu durum, söz konusu tarihi şahsiyetlerin bu mektupların yegâne konusu olduğu anlamına gelmez[119] Bilakis bu mektuplarda felsefe, kelâm ve tasavvufla ilgili birçok konu işler. Bazen bir konuyu ele alır ve onu birkaç mektupta uzun uzun işler. Namaz ve namazdaki niyetin namazın şartından veya rükünlerinden olup olmadığı, kudret ve irade, mârifet, zâtullah, isim ve sıfatlar, aşk, İblis, tevhîd, nübüvvet, pirin gerekliliği gibi konuları mektuplarında işlemektedir.[120]

Aynü'l-Kudât, mektuplarında uzun ve zengin ve farklı entelektüel faaliyetlerin tarihinde sıra dışı bir Müslüman ilim adamı olarak ulaşabildiği başka örneklere benzemeyen bir tahkiye üslûbu oluşturmayı başarmıştır. Bu mektupların en başta gelen tahkiye özelliği, şahsi mektupların tercih edilmiş retorik seçkiler olmalarıdır. Bunlar çok özel içeriklere sahip olan mektuplar olup, miras olarak devraldığı tüm bilgi birikiminden bahseden ve bunu haklı kılan bir anonimlik metafiziğine meydan okur ve onu tahrip eder.[121]

Hiç şüphesiz mektup yazmak, İslâmî gelenekte ya da İran entelektüel geleneğindeyeni bir durum değildir. Bu tür bir anlatım üslûbuna hem önceki dönemlerde ve hem de daha sonraki dönemlerde rastlamaktayız. Aynü'l-Kudât kuşağının meşhur entelektüellerinden Ebu Hâmid Muhammed Gazzâlî'nin kardeşi ve Aynü'l-Kudât'ın sık sık buluştuğu, hayran olduğu ve mektuplaştığı Ahmet Gazzâlî fiilen Aynü'l-Kudât'a mektuplar yazmıştır. Gerçekten de *Mekâtibü'l-'Urefâ* cinsinden Ayn el-Kudat'ın mektupları ile aynı olan mektuplar vardır. Bizâtihi Ebu Hâmid el-Gazzâlî Selçuklu Beyleri'ne siyasi konularda ve devlet işlerinde onlara verdiği nasihatleri içeren birçok mektup yazmıştır. Ancak Aynü'l-Kudât'ın mektuplarında, diğerlerinde bulunmayan sadece ona özgü olan birtakım özellikler

[119] Debâşî, **a.g.m**.,,s. 47.
[120] Sandıkçı, **a.g.e**.,s. 29.
[121] Debâşî, **a.g.m**.,s. 49

vardır. Mektuplarda kendi şahsi sesinin tedriciliği, aynı zamanda ısrarcılığı, öznelliğin, zamansallığın verdiği kendine güven ve tam bir bilinç, daha da önemlisi sesindeki tahkiye özelliği vardır. Ayn el-Kudat bilinçli olarak hikâyelerinde mevcuttur. Onun dışında başka birisi böylesine bir merkezi duruşu kabul etmez.[122]

Aynü'l-Kudât'ın mektuplarında ben bilincinin önde olduğu anlatımlarındaki zamansallıkta merkezî olan unsur eşine ender rastlanacak bir biçimde kendi hareketi konusunda tamamen kararsız olmasıdır. Öyle ki tam da onun bu kararsızlığı içinde önüne tüm tahkiye faaliyetlerinin imkânı açılır. Aynü'l-Kudât kendi anlatma faaliyetinin zamansallğını hikâye üslûbunda ifşâ ederken, aslında tüm anlatma faaliyetlerinin zamansal gerçekliğini ifşâ etmiş olmaktadır. Böylelikle de, zaman dışılığın metafiziği gerisine gizlenmiş olan zamansal bir faaliyet olan tüm hakîkati anlatma faaliyetlerini açıklamış olmaktadır.[123]

Aynü'l-Kudât'ın mektuplarına yedinci /onüçüncü asırdan başlayıp artarak devam eden ve aktif sûfilerin onu kendilerine mâletme çabası içerisinde olduklarını gösteren bir ilginin olduğunu görürüz. Yedinci /onüçüncü yüzyıl, Celâleddin-i Rûmî (ö. 672/1273) ve İbn-i Arabî (ö. 638/1240) gibi şahsiyetlerin yaşadığı ve mistik (tahayyül) düşüncenin zirvede olduğu bir yüzyıldır. Rûmî'den sonra, Türk mutasavvıfları arasında Aynü'l-Kudât'ın mektuplarına karşı yoğun bir ilginin olduğu görülmektedir.

Aynü'l-Kudât'ın mektupları onüçüncü yüzyıldan başlayarak mecmuâ hâlinegetirilmeye başlanmıştır. Oluşturulan en eski mecmuâ da Tahran'daki Sipahsalar Kütüphanesinde (nr. 3875) bulunan 1240 istinsah tarihli mecmuâdır. [124] Nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi (Şehit Ali Paşa, nr. 1418, Cârullah, nr. 1100), Paris Milli Kütüphanesi (nr. 35), British Muziem Kütüphanesi (nr. 16823), Tahran Ünv. (nr. 51-2-3) ve Tahran Milli Kütüphanesi'nde (nr. 2177) bulunmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan birçok nüsha tarihsiz olup bazılarında 127 mektup (Murad Buhari) gözükürken bazılarında 67 mektup (Carullah, nr. 1100) gözükmektedir. Ali Nakî Münzevî ve Afîf Useryân tarafından

[122] Debâşî, **a.g.m**., s. 50.
[123] Debâşî,**a.g.m**., s. 50.
[124] Debâşî,**a.g.m**., s. 47.

1969 yılında tenkitli neşri yapılmıştır.[125]

4. Şekva'l-Garîb

Belki ilk bakışta küçük bir risâle olarak algılansa da, Şekvâ bütün eserlerinin bir hülâsâsı ve özeti mahiyetindedir. Bu risâlede tasavvufa dâir felsefi ve metafiziki okumalar ve yorumlar göze çarpar. O, bu eserinde kelâm ve felsefenin akli düzeye indirgemeci tavrının ötesine, rasyonel düşünmeden tamamen farklı bir alan olan akıl-ötesi alana geçerek İslam düşüncesini kendine hâs bir yorum tarzı ile ortaya koymaya çalışmıştır. Aynü'l-KudâtHemedânî, bu alana geçilmesini "infitâhu 'ayni'l-basîra" (basiret gözünün açılması) veya "infitâh-u 'ayni'l ma'rife"(marifet gözünün açılması) şeklide ifâde eder.

Aynü'l-Kudâtdönemin uleması tarafından kendisine yöneltilen ithamlar yüzünden tutuklanıp hapse atıldıktan sonra kendi düşüncelerini savunmak için bu eseri kaleme almıştır. Bu eseri Bağdat'ta hapishanede yazdığı sırada otuz üç yaşındaydı. Genç yaşında olmakla birlikte fikrî olgunluk bakımından o dönemde onu eleştiren ve kendisinin ifâdesi ile ancak bir mülhid için kullanılabilecek ifâdeleri kendisine yakıştıran zevat'tan daha ileride idi. Biz bu olgunluğu yazdığı risâlede fark edebiliyoruz. Fıkıh ulemâsının kendisine yönelttikleri suçlamalara iç burkan çetin itiraflarla cevap verir. Subkî bu savunma için: " *Eğer bu eser taşa okunsa taş bile çatlardı.*"[126], demiştir.

Aynü'l-Kudât bu esri Arapça olarak kaleme alır. Eserin nüshaları Alman Tübinggen Kütüphanesi (nr. 2076) ve Tahran Melik kütüphanesindedir (nr. 4657). Eserin ilk tahkik ve neşri uzun bir girişle Muhammed b.Abdülcelîl tarafından 1930 yılında İran'da yapılmıştır, Celîl bu eseri notlandırarak Fransızca'ya tercüme etmiştir. Daha sonra Afîf Useyrân *Musannefât-ı Aynü'l-Kudât (Tahran, 1962)* adlı eserin içinde neşretmiştir. Kasım Ensârî de eseri Farsça'ya *Difâyyât-ı Aynü'l-Kudât (Tahran, 1961)* diye tercüme etmiştir. A. J. Arberry ise İngilizce'ye *A sûfîmartyr: the apologia of Ain al-Qudat al-Hamadhânî (London,1969)* ismiyle çevirmiştir.[127]

---

[125] Sandıkçı,**a.g.e**., s. 29.
[126] Useyrân, **Musannefât-ı Aynü'l-Kudât**, s. 33.
[127] Süleyman Uludağ – Nurettin Bayburtlugil, **a.g.m**., s. 281.

Tezimizin ikinci bölümünde hem bu eserin muhtevasından ve hem de Aynü'l-Kudât'ın itham edildiği konuların neler olduğundan bahsedeceğimiz için burada sözü daha fazla uzatmayacağız.

Aynü'l-Kudât'ın yukarıda zikrettiğimiz ve kısaca tanıttığımız bu dört eserin haricinde günümüze ulaşmayan birçok risâlesi vardır.*Şekva'l-Garîb*'te bu risâlelerin isimlerini zikretmekte ve bu risâlelerin genel manada muhtevalarından çok kısa bir şekilde bahsetmektedir. [128] Bununla beraber daha öncede ifâde ettiğimiz gibi tasarladığı halde proje aşamasında kalan ve yazılamayan iki önemli eseri bulunduğunu da hatırlatmak gerekir.

5. er-Risâletü'l-Alâiyye

Aynü'l-Kudât'ın yazdığı ilk risâle özelliğini taşımaktadır. Yaklaşık olarak 512/1118 tarihinde kaleme almıştır. *el-Alâiyye*risâlesini, Müslüman fıkıhçıların fıkıh temelli anlatımlarını ifâde etmek için kullanılan "Selef-i Sâlihîn'in takip ettiği geleneksel tarzda" yazdığını, bir başka deyişle bu risâlede kelamın üç temel meselesi olan tevhid yada Allah (c.c.)'ın birliği, İslam inancının ikinci dogması olan nübüvveti ve Müslüman inancının üçüncü temel ilkesi olan kıyamet konusunu fıkhî bir üslupla ele aldığını söylemektedir.[129]

Aynü'l-Kudât'ın bize kadar ulaşmayan bu risâlenin tahmini olarak yeniden inşâ edilen içeriğinden çıkarılabilecek iki önemli sonuç şudur: Birincisi, Aynü'l-Kudât'ın ilgilendiği en temel meseleler İslam'ın üç doktrinal temeli idi: Bir olan Kâdir-i Mutlak olan Allah (c.c.)'a iman (tevhid), Allah(c.c.)'ın iradesini insanlara iletmek için peygamberlerin aracılığının gerekliliği (nübüvvet) ve insanların yaratıcıları ile karşılaştıkları ve dünyadaki işlerinden dolayı hesaba çekildikleri hüküm gününe (meâd) mutlak iman. İkincisi ise daha önce de değindiğimiz gibi kronolojik olarak Aynü'l-Kudât'ın elimizde mevcut olan ilk eseri *Zübde*, gerçekte İslamın temel doktrinlerini anlatma ile meşgul olurken yazdığı üç kitaptan sonuncusudur. O bu anlatım sürecine *el-Alâiyye*risâlesinde fıkhî bir anlatım üslûbu ile başlamış ve *Gâye*'de aklî bir anlatım tekniği benimsemiş, nihayet *Zübde*'de Dini-

[128]Aynü'l-Kudât, **Difâ'iyyat ve Güzîde-i Hakâyık**, s. 57-58.
[129] Debâşî,**a.g.m.**, s.35.

sevgisel bir anlatım tarzını tercih etmiştir.

6. Gayetü'l-Bahs 'an Me'âni'l-Ba's

Aynü'l-Kudât'ın henüz 21 yaşında iken Arapça olarak yazdığı bir risâledir. *El-Alâiyye'den* bir yıl sonra onun bir devamı niteliğindedir. Muhammed Gazzâlî'nin vefatından sekiz yıl sonrasına denk gelen bir tarihte kaleme alınmıştır. Gazzâli eserlerinin çoğunu h.5./m.11. y.y.'da yazmış olmasına karşın, onun âbidevî varlığı h.6./ m.12. y.y.'da kendini göstermeye başlamıştır. Hakîkaten çağının entelektüel bir temsilcisi olarak Aynü'l-Kudât, Gazzâlî'yi büyük bir şevkle okuduğuna kendisi şahitlik etmektedir.[130]

Kendisi *Gaye*'nin yazılışını *Zübde*'nin giriş kısmında anlatır. Arkadaşları'nın özellikle peygamberliğin ve gökleri ve yeri yaratan Allah (c.c.)'ı niteleyen sıfatların hak olduğuna iman konusunu ele alan bir kitaba çok büyük ihtiyaçlarının olduğunu görünce ve bunun zorunluluğunu fark edince beklide kendisinden kaynaklanan bir gecikme ile bunu yazmaya karar verdiğini dile getirir.[131] Buradan da anlaşıldığı üzere bu risâlede kelam ile ilgili konuları ele almış ve bu risâleyi seçkin arkadaşları için aklî ve burhanî olarak yazmıştır.

7. Âmâlî'l-İştiyâk fî Leyâlî'l-Firâk

Eser Arapça olup edebî bir mahiyet arz eder.[132]

8. Risâle-i Cemâliyye

Aynü'l-Kudât bu risâleyi Şahzâde Cemâleddin Şerefüddevle'ye yazmıştır. Bu risâleyi farsça olarak yazmıştır. Üç fasıldan oluşmaktadır. Peygamberler'in gönderilmesi ve Kur'an'ın zaruretinden bahseder.[133]

---

[130]Aynü'l-Kudât, **Zübdetü'l-Hakâik**, s. 6.
[131]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 3.
[132] Sandıkçı, **a.g.e**., s. 31.
[133]Maksud,**Ahvâl ve Âsâr ve Du Beythây-i Baba Tâhir Uryân,** s. 204

9. Hakâiku'l-Kur'ân

Aynü'l-Kudât bu eseri on ciltlik bir Kur'ân tefsiri olarak tasarlamıştır.[134] Ne yazık ki ömrü bunu yazmaya vefâ etmemiştir.

10. Nüzhetü'l-Uşşâk ve Nehzetü'l-Müştâk

On günde yazdığını dile getirdiği Arapça tasavvufî bir aşk şiiridir. Dr. Rahim Fermeneş bu şiirleri *Ahvâl ve Âsâr-ı Aynü'l-Kudât* adlı eserinde yayınladı.[135]

11. Salvetü'l-Bâzi'il-Emûn 'alâ İbni'l-Lebûn

Aynü'l-Kudât*Şekvâ'*da[136] düşüncelerinin daha iyi anlaşılması için müracaât edilebilecek eserlerinden birisi olarak zikrettiği fakat günümüze ulaşamadığından muhtevasına tam olarak vâkıf olamadığımız eserlerdendir.

12. Kıra'l-Âşî ilâ Mârifeti'l-Avrân ve'l-E'âşî

Bu eser de bir önceki eser gibi günümüze ulaşmamakla beraber Aynü'l-Kudât'ın düşüncelerinin daha iyi anlaşılması için referans olarak işaret ettiği eserl[137]erdendir.

13. el-Medhal ile'l-'Arabiyye ve Riyâzatü Ulûmihe'l Edebiyye

Aynü'l-Kudât edebî ilimler ve Arapçaya dair meseleleri on cilt halinde bu eserde yazmayı düşünmüş[138] fakat başına gelen musîbetlerden dolayı buna muvaffak olamamıştır.

14. el-Müftelez Mine't-Tefsîr

Bu eser Arapça sarf ilmine dair kaleme alınmıştır.[139]

---

[134]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 41.
[135] Maksud, **a.g.e**.,s. 204.
[136]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 40.
[137]Aynü'l-Kudât, **a.g.e.**, s. 40.
[138]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 41.
[139] Aynü'l-Kudât**, a.g.e**., s. 40.

15. Minyetü'l-Heysûb

Bu risâle Hint matematiğine dair kaleme alınmış bir eserdir.[140]

Yukarıda isimleri verilen eser ve risâleler Aynü'l-Kudât'a aidiyetlerinde şüphe bulunmayan ve kendisinin de isimlerini Şekvâ'da zikrettiği eserlerdir. Fakat maalesef bu eserlerin çoğu günümüze ulaşmadığı için sadece Aynü'l-Kudât'ın diğer eserlerinde tanıttığı kadarıyla içeriklerine dair bilgimiz vardır. Bazılarının ise içeriği hakkında dahi bilgimiz yoktur.

Bunun yanında Aynü'l-Kudât'a nispet edilen bir takım eserler vardır. Bu eserleri de zikretmek istiyoruz:

B. Kendisine Nispet Edilen Eserler

1. Yazdânşinâht

Rahman Kerîmî tarafından 1948 yılında basılan bu risâle yanlışlıkla Aynü'l-Kudât'a isnat edildi. Baba Efdâl-i Kâşî ve Sühreverdî-yi Maktûl'e de izâfe edilen bu eserin Aynü'l-Kudât'a ait olmadığı Afîf Useyrân tarafından ortaya konulmuştur.[141]

2. Levâih

Rahim Fermeneş, Aynü'l-Kudât'a ait olduğunu düşündüğü bu risâleyi yayınlamıştır (Tahran, 1377). Fakat Afîf Useyrân bunun Aynü'l-Kudât'a ait olmadığını tespit etmiştir.[142]*Levâih* adlı eser, Ahmed Gazzâlî'nin *Sevânih'i* örnek alınarak yazılmıştır.[143]

3. Gâyetü'l-İmkân

Bu eser de Rahîm Fermeneş tarafından Aynü'l-Kudât'a nispet edilmiştir. Eser Tâceddîn Üşnühî'ye de nispet edilir.[144]

---

[140] Aynü'l-Kudât, **a.g.e**.,s. 40
[141] Useyrân, **Musannefât-ı Aynü'l-Kudât**, s. 36-39.
[142] Useyrân, **a.g.e**., s. 39-43.
[143] Maksud, **a.g.e**.,s. 206.
[144] Uludağ-Bayburtlugil, **a.g.m**.,s. 282.

4. Şerh-i Kelimât-ı Baba Tâhir

Bu eser Cevat Maksûd tarafından Aynü'l-Kudât'ın hayatının anlatıldığı uzun bir girişle 1975 yılında yayınlanmıştır.[145] Yine Afîf Useyrân tarafından bu eserin Aynü'l-Kudât'a ait olmadığı tespit edilmiştir. Büyük Selçuklu Devletinin ilk hükümdarı Tuğrul Bey zamanında yaşayan sûfî-şâir Baba Tâhir Uryan'ın veciz sözlerinin şerhi olduğu anlaşılmıştır.

[145] Debâşî,**a.g.m.**, s. 75.

İKİNCİ BÖLÜM

AYNÜ'L-KUDÂT'TA TASAVVUFİ DÜŞÜNCENİN GELİŞİM SÜRECİVE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİNİN DAYANAKLARI

Aynü'l-Kudât'ın tasavvufî görüşleri, *Şekvâ*'nın tahlîlinin yapılacağı bölümde ele alınacağından, bu bölümde biz bu düşünce ve görüşlerin dayanakları üzerinde durmayı hem faydalı ve hem de uygun gördük. Çünkü düşüncelerinintahlîlinin sağlıklı yapılabilmesi, bu temel dayanakların bilinmesine ve anlaşılmasına bağlıdır. Fakat her şeyden önce biz, burada Aynü'l-Kudât'ın tasavvufî düşüncesinin nasıl olgunlaşmaya başladığını öncelikle ele almak istiyoruz. Bir giriş mahiyetinde bunu ortaya koyduktan sonra görüşlerini dayandırdığı prensipleri ele alıp kısaca açıklayacağız.

I. AYNÜ'L-KUDÂT'TA TASAVVUFÎ DÜŞÜNCENİN OLUŞMASI SÜRECİ

Aynü'l-Kudât, daha önce de ifâde ettiğimiz üzere döneminin dâhîlikte darb-ı mesel olmuş şahsiyetidir. Çok kısa bir zamanda ilmin zirvesine ulaşmış ve kadılık görevini yürütmeye layık görülmüştür. Fakat bu kısa zamanda ulaştığı bu pâye onu tatmin etmemiştir. Kendisi Muhammed Gazzâlî'nin buhranına benzeyen bir fikir buhranı, daha doğrusu bir inanç buhranı geçirdiğini dile getirir. Belki de bu buhran döneminde İmam Gazzâlî'nin eserlerinin kendisine doğru yolu bulmasında yardım

edeceğini düşünmesinin sebebi budur.[146] Bu durumu kendisi şu şekilde anlatmaktadır:

İşte bu yolda ilerledim ve çabamda niyetlendiğim şeyi elde edinceye kadar aklî düşüncenin (ilim) hem güçlerini ve hem de zaaflarını, hem faydalarını hem de zararlarını göz önünde bulundurdum. Ancak bilginin sınırları çok geniş, fakat hayat çok kısaydı. Bu yüzden bu kısa hayatı faydası olmayan şeyler yolunda tüketmek ahmaklıktan başka bir şey değildi. Aklî düşüncenin sunabildiği tüm imkanlar'ı denerken mazeretim açıktı: Boğulmakta olan bir kimse, hayatını kurtarabileceğini düşündüğü her şeye sarılır. Ateş (cehennem) çukuruna düşmekten inayeti ve rahmeti ile beni koruyan sadece Allah (c.c.)'tı. Bu duruma (kargaşaya) sebep olan şey, taklidin alçaklığından anlamanın zirvesine çıkmak ümidiyle kelam kitaplarını okumayı sürdürmemdi. Ne var ki bu kitapları okuyarak amacıma ulaşma konusunda başarılı olamadım. Aksine imanın ilkeleri konusunda yolumu tamamıyla kaybettim. Sonunda şimdi bu kısa risâlede zikredemeyeceğim çukurlara götüren yolların doğruluğundan kuşkulandım. Aynı şekilde bunları işitmede halkın bir çıkarı da yoktur, çünkü bunlar küçük akıllar ve zayıf kalpler için büyük zararlara sebebiyet verirler. İşlerim de tamamen şaşkınlık durumu yaşadım. Bu günlerimi karartan bir şaşkınlıktı. Sonunda şaşırmışlara hidayet veren Allah (c.c.) beni Sırât-ı Müstakîm'e iletti ve inâyeti ve tevfiki ile bana yardım etti. Kısacası, her şeye Kadîr olan Allah (c.c.)'ın inâyetinden sonra Hüccetü'l-İslam Ebu Hâmid Muhammed el-Gazzâlî'nin (r.a.) kitaplarını okumamış olsaydım, düşmekten kurtulamayacaktım.[147]

Entelektüel bir dönüşüm geçiren Aynü'l-Kudât'ın tasavvufî düşüncesinin oluşumunda büyük katkısı olan diğer bir şahsiyet ise onun mürşidi olarak gördüğü Ahmed Gazzâlîdir. Onun fikrî hayatına etkisini kendisi şu şekilde anlatır:

Kavrayışın özü yavaş yavaş açılmaya başladı. Ancak ben bu açılmanın orta yerinde, bilginin ötesindeki şeye ulaşmaktan beni alıkoyan engeller tarafından durduruldum. Yaklaşık olarak bir yıl boyunca bu durumda kaldım. Sonra, kader üstadım ve efendim Şeyh, İmam, Sultanu't-Tarîka, Tercümânü'l-Hakîka, Ebu'l-FütûhâtAhmed İbn Muhammed İbn Muhammed el-Gazzâlî'yi –Allah (c.c.) müslümanları onun devam eden varlığı ile şereflendirsin ve kendisine şükranlarımı

[146] Debâşî, "**Aynü'l-Kud'at el-Hemedânî ve Zaman'ın Entelektüel İklimi**", Seyyid Hüseyin Nasr-Oliver Leaman, **İslam Felsefesi Tarihi**, Açılım Kitap, İstanbul 2007, s. 38.
[147] Aynü'l-Kudât, **Zübdetü'l-Hakâik**, s. 6.

sunuyorum- benim memleketim olan Hemedân'a getirinceye kadar bu yıl, başıma gelen şeyin vehâmetini tam olarak anlayamadım. Onun hizmetinde iken yirmi gün içinde kendisini bana açtı. İşin doğrusu bu beni hayrette bıraktı. İşte bu şartlar altında neler olup bittiğini anladım. Allah'ın irade ettikleri dışında hiçbir maksadım kalmamışken kafama bir şeyler dank etmişti. İşte son iki yıldır bunun başımdan yok olup gitmesini arzulamaktan başka bir şey yapmıyorum. Çok az bir nasibimin olduğunu gördüğüm şey konusunu tamamlamada bana yardım edecek olan Sadece Allah (c.c.)'tır. Eğer Nuh döneminde yaşamış olsam ve bu arayışımda yok olsaydım, bana sunulanlar bundan daha fazla olmazdı.[148]

Bu önemli parçanın retorik ifâdesi, Aynü'l-Kudât'ın Muhammed Gazzâlî'yi okumasının onun mutlak küfürden kurtuluşunda ve kardeşi AhmetGazzâlî ile karşılaşmasının da onun, filozofun felsefî anlatımından sûfî'nin "aşk" (Dini-sevgisel)anlatımına dönmesinde etkili olduğu konusunda hiçbir kuşkuya yer bırakmamıştır.

II. AYNÜ'L-KUDÂT'TA TASAVVUFÎ DÜŞÜNCE'NİN GELİŞİM VE TEKÂMÜLÜ SÜRECİ

Aynü'l-Kudât'ta hâkim olan söylemin gelişimi ve takip ettiği, süreç gayet normaldir. Aynü'l-Kudât'ın kuşağının dinî meşguliyetlerine ve ilgilerine geleneksel yasa ve tarikat temeline dayalı fıkhî bir perspektifle başlamaları normaldi. Fıkhî yaklaşımların ötesinde, aklın cezbedici imkânları duruyordu. Akıl/dogmatik, öğretiye fıkhî yaklaşımın çok yaygın olan bir alternatifi idi. Fakat akıl, ikna etme ve tespit etme konusunda başarısız kalınca, akıldan çıkmayan inançsızlık, şüphe ve küfür anları, aklî düşüncenin hemen ardından gelmesi kaçınılmazdı. Mutlak Varlık'ın birliğini ihata ediciliği ile Sûfizm'in aşk dili, başka türlü açıklanamayan tüm varlık kaygıları ve gerilimlerini kuşatan birleştirici varlık görüşü, bu açmazdan bir çıkış yolu gösteriyordu.

Aynü'l-Kudât bu yeni yorum tarzını ilk olarak *Zübde*'de göstermektedir. *Zübde,* Aynü'l-Kudât'ın İslâm imanının temel ilkelerine (tevhîd, nübüvvet vemeâd) karşı duyduğu metafiziksel ilginin doruğudur. Bu eser, aşkın retoriğini "mâşuk'' Allah"ta mahvolmayı ve sadakati, fiilen, hem sert fıkıh merkezli yasanın hem de iman bağlantılı

[148]Aynü'l-Kudât, **Zübdetü'l-Hakâik**, s. 7.

bir akıl –merkezlilik içine abes bir şekilde yanlış yerleştirilmiş aklın yerine geçiren aşkın diliyle kaleme alınmıştır.[149]

Gerçekten de *Zübde, keşf* ve *zevk*ten ibaret olan iki öznel kategorinin vahyi esas alarak izah etmeye çalıştığı sistematik teoloji içinde daimî bir asimilasyonudur. *Ârif*' kelimesi, Aynü'l-Kudât için anlamanın akıl-üstü iki aracı olan *zevk* ve *keşf*in müşahhaslaşmasıdır. Allah (c.c.)'ın varlığını (vücûdullah),varolan her şeyin ontolojik aslı olarak koyar. Ancak Allah (c.c.)'ın ontik gerçekliği insan aklının idrâkinin ötesindedir. Bu postülasyon (mevzua), Aynü'l-Kudât'ın kendi teolojisini üzerine binâ edip kurduğu bir epistemik varsayım (daha doğrusu sürekli olan bir problem)dır. Aynü'l-Kudât'ın ontolojisinde özellikle devrimci olan bir şey yoktur. Onun ontolojisi temelde, *kadîm, hâdis, kâmil, nâkıs, vâkid, kesîr*,vb temel kategorilerde İbn-i Sinacı bir karakter taşır. Allah (c.c.)'ın isimleri ve sıfatları onun tanımının en başta gelen kategorileridir. Fakat Aynü'l-Kudât, Allah (c.c.)'ın varlığını O'nun isim ve sıfatları üzerinde mümkün olan bir varlık yapmamaya özen gösterir.[150]

Aynü'l-Kudât'ın karşıt metafiziğinde bir başka değer ya da güç de "üns"tür. O bu kelimeyle arifin hakîkati nasıl idrâk ettiğine dikkat çeker, tercümesi oldukça zor olan "üns" kelimesi iki kişi arasında, ya da bir insanla eşya arasındaki rahat ve samimi, alışılmış ve yakın ilişkiye işare eden birtakım anlamlara sahiptir. Bir kimse ile "üns"e sahip olmak, bu kişinin rahatlık verici arkadaşlığından hoşlanmak anlamına gelir. Aynü'l-Kudât, filozofun ya da akılla iş gören kimsenin karşıtı olması bakımından ârif'in İlâhî Huzur'a nazar kılan kimse olarak ünsiyet peydahlayan kimse olduğunu söyler. Bir kimsenin semavî varlıklarla ünsiyeti artarsa maddî dünya ile ilişkisi de azalır.[151]*Keşf, zevk, basîret ve üns*, ârifi tarif eden ve onu akılcı filozoftan ayırd eden mâhirâne karşıt düşüncenin ya da karşıt-mâkuliyetlerin biçimleridir.

Keşf zevk, basîret,üns ve ilgili diğer terimler, Aynü'l-Kudât'ın, İslam fıkhı ve İslam felsefesinin nakilci mecazlarını belirleyen sert hukuk metafizigi ve akıl metafiziğine karşı geliştirdiği hafif metafiziğinin en temelterimleridir. [152] Aynü'l-Kudât'ın hafîf karşıt-metafiziği, özellikle İslâmî fıkıh merkezliliğine karşı Yunan

[149] Debâşî,**a.g.m.**, s.40.
[150] Debâşî,**a.g.m.**, s. 41.
[151]Aynü'l-Kudât,**Zübdetü'l-Hakâik**, s. 30.
[152] Debâşî, **a.g.m.**,s. 43.

Felsefesi'nin üst değer görülmesiyle birlikte ortaya çıkan akıl merkezli sert metafiziğe karşı hasseten ve düşünülerek teşekkül ettirilen ve İslam metafiziğinin karşıt/yan yana duran iki yüzü olan akıl ve hukuk (fıkıh) arasında çifte bir karşıtlık oluşturacak bir biçimde tanzim edilmişti. Aynü'l-Kudât'ın*el-Ma'rife,el-Velâye ve* e*n-Nübüvve* adlı postulaları (koyut, mevzua), aşk(dini-sevgisel) niteliği taşıyan yumuşak bir metafizikle hepsi de sert akıl ve hukuk metafiziğinin yerine ikame edilen *basiret, irfânve üns* gibi "karşıt ma'kûl"lere göndermede bulunmak suretiyle yorumlanıyordu. *Aşk,* aslındabasiretiakıl'dan ayıran/her ikisi arasındaki sınırı belirleyen bir unsurdu. *Aşk'*ın ahvâlinden anlayabilen sadece basirettir, akıl hiçbir şeyden anlamaz, sadece ilimleri*(el-ulûm)* biçimlendirir.[153]Aynü'l-Kudât'ın akıl ve fıkıh metafiziği karşısında yer alan theo-erotik metafiziğinde *aşk*, âşık insanla mâşûk Allah (c.c.)arasından bir yakınlıkoluşturan üst tanımlayıcı bir unsurdur.[154]

III. AYNÜ'L-KUDÂT'IN TASAVVUFİ GÖRÜŞLERİNİN TEMEL DAYANAKLARI

Bu konuyu burada dile getirmemizin amacı Aynü'l-Kudât'ın daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Elbette bu tasnif tek ve nihai bir tasnif değildir. Biz aklımızın erdiği kadar onun düşüncelerini üzerine oturttuğu temel prensipleri burada zikretmeye çalışacağız. Fakat bu mevzunun çok uzun bir mütalaa gerektirdiğini de söylemek isteriz. İleride yapılacak kapsamlı bir çalışma ile bütün yönleriyle bu konu ele alınabilir. Temennimiz de bu yöndedir. Bizler burada çok önemli gördüğümüz üç madde üzerinde duracağız.

A. Tavr-u Verâi'l-'Akl (Akıl Ötesi Alan)

Aynü'l-Kudât sûfî bir düşünür olduğundan, İslam düşüncesini özellikle bu çerçeveden değerlendiriyordu. Onun düşünce tarzını en çarpıcı şekilde belirleyen şey, onun düşüncesinin aynı anda farklı iki biliş düzeyine atıf yaparak şekillendiriliyor olmasıdır. Yani, Aynü'l-Kudât'ta felsefi düşünme, iki konuşma düzeyi ile ilişkilidir. Bunlardan biri, duyu algısı ve rasyonel yorumlama üzerine temellenen amprik tecrübe alanına işaret eder; diğeri ise "akıl ötesi alan"a mahsus olan tamamen farklı bir anlama

[153]Aynü'l-Kudât, **Zübdetü'l-Hakâik**, s. 33.
[154]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 34

şekline işaret eder. Aslında ikili ayrımı bütün mistiklerde görebiliriz. Aksi takdirde onlar, "mistik" olarak adlandırılmaya lâyık olmayacaklardır.[155] Ancak burada dikkat çekilmesi gereken bir husus var ki, Aynü'l-Kudât, *aklın alanı (tavrü'l 'akl)* ve *akıl ötesi alan (tavr-u verâi'l 'akl)* şeklinde iki alanı, ikincinin hemen birincinin peşinden geldiği bitişik iki alan olarak görür. Bunu ifâde etmemizin sebebi, Hemedânî'nin aklı hemen bir kenara atıp aradan çıkarıyor olmadığını belirtmek içindir. Çünkü ona göre aklın insan hayatında icra etmesi gereken önemli bir fonksiyonu vardır. Ancak bu önemli fonksiyonu kendine mahsus bir alanda sürdürmektedir. Dolayısı ile insanlar, ancak aklın yetilerini sonuna kadar kullanıldıktan sonra akıl-üstü zihin yetisi alanına adım atabileceklerdir.

Aynü'l-Kudât'a göre, her ne kadar yukarıda belirttiğimiz iki farklı alan birbirinden bağımsız ve ayrı değillerse de, şeylerin gerçek hakiki gerçekliği sadece *akıl ötesi alan*da sergilenir. Yani *akıl alanı*, *akıl ötesi alan*'ın solgun ve donuk bir yansımasından ibarettir. Buradaki çarpıklığın nedeni de, zorunlu olarak, aklı ve duyulara mahsus olan bilme şekilleri tarafından gerçekleştirilen bir fiildir. Fakat ne kadar solgun, donuk ve çarpık bir resim olursa olsun o hala gerçekliğin bir resmidir. Yani, akıl alanında bulunan her önemli olay ve durumun orijinal şeklinin diğer alanda bulunduğundan emin olabiliriz.

Hemedânî, akıl ve rasyonel düşünmenin değerini küçük görüyor ya da reddediyor değildir. Fakat ona gören insan, akıl gücünün nihaî sınırlarına vardıktan sonra *akıl alanı'*nın ötesine geçerek akıl-üstü varlıklar alanına ulaşmadığı sürece kemâle ermez. Onun anlayışına göre, tüm varlık âleminin kendi yapısı öyle bir mahiyet arz etmektedir ki, amprik tecrübe alanının son safhası, *akıl ötesi alan*'ın ilk safhası ile doğrudan doğruya bağlantılıdır.[156]

B. Müteşâbih (Çok Anlamlılık)

Ayülkudât'a göre, "akıl alanı" ile "akıl ötesi alan*"* arasında genel ve temel bir karşılıklılık vardır; fakat bize sundukları gerçeklik resmi bakımından onlar arasındaki uyuşmazlık, çok daha kayda değer ve önemlidir. Söz konusu uyuşmazlık ya da çatlak

[155] Izutsu**, İslamMistik Düşüncesi Üzerine Makaleler**, s138.
[156] Izutsu, **a.g.m**.,s. 115

(ayrılık) öyle geniş ve derindir ki, çoğu durumda karşılıklık algılanamamaktadır.[157] Ayrıca, insanoğlunun dili yapı olarak öncelikle *akıl alanı"*na uygunluk arz ettiği için bir mistik,*"*akıl ötesi alan*"* ile ilgili gözlemlediği bir ve o alan ile ilgili yaşadığı bir tecrübeyi paylaşmak istediğinde kendini *akıl alanı*'na ait şeyleri tasvir için hazırlanmış dil âletini kullanmak zorunda görür.

Ona göre, böyle bir durumda mistiğin önünde iki yol vardır: Ya çok anlamlılığa müracaât etmek zorundadır ki, bu durumda aynı kelime, yukarda ifâde edilen farklı iki alandan hangisine atıf yapılıyorsa ona göre farklı anlam kazanır. Ya da birbirinin karşılığı olan iki durumu, her biri için birbirinden tamamen farklı kelime ve cümlelerle ifâde etmeye çalışır. Aynü'l-Kudât ikinci seçeneği kullandığında, bizim yorum yapmamızın daha zor bir hal aldığını söylememiz gerekir. Çünkü böyle bir durumda, onun birbiriyle alakasız iki şey hakkında konuşuyor olduğu gibi bir düşünceye sürükleniriz.[158]

Bizim tasarrufumuz altında bulunan kelimeler ve onların kombinasyonundan oluşandilin, öncelikle, günlük iletişim amaçlarımız için en elverişli ve uygun bir şekilde kullanılabilecek tarzda üretilmiş olduklarını söylemeye gerek bile yoktur. Bizim dilimiz, duyularımız ve aklımızın doğal fonksiyonlarını icra ettikleri amprik dünya tecrübelerimizi ifâde ve tasvir etmek için kullanıldığı zaman, en iyi durumda olmaktadır. Ancak, bu alanda bile, çoğu zaman, hissettiğimiz ya da bildiğimiz ile söyleyebildiğimiz arasında büyük bir uçurumun bulunduğunu fark etmekten dolayı mahcup olduğumuz durumlar olmaktadır. Ludwig Wittgeinstein'in belirttiği gibi: Eğer bir kimse Blanc dağının kaç '*fit*' yüksekliğe sahip olduğunu bilir de bunu ifâde edemezse, doğal olarak şaşırır ve hayrete düşeriz; fakat eğer bir kişi klarnetin nasıl bir ses çıkardığını bilir fakat bunu ifâde edemezse, o zaman şaşırıp hayrete düşmeyiz. Çünkü klarnetin nasıl bir ses çıkardığı hakkındaki bilgi, tasarrufumuzda bulunan sıradan kelime kombinasyonu ile uygun bire şekilde tasvir edilebilecek türden bir şey değildir.[159]

---

[157] Izutsu, **a.g.m**.,s. 139.
[158] Izutsu, **a.g.m**.,s. 140.
[159]Izutsu, **a.g.m.**, s.116.

Eğer, insan tecrübesinin amprik boyutuna ilave olarak, mânevi ya da mistik bilincin amprik-üstü boyutunun otantikliğini de tanıyacak olursak, tabi ki durum çok daha da kötü bir hal almaktadır. Sûfî, kendisini sözlü olarakifâde etmek veya kişisel olarak gördüklerini tasvir etmek istediği zaman, bildikleri ile gerçekten söyleyebildikleri arasındaki ciddi uyuşmazlıktan kaynaklanan pek çok dilsel problem ile zorunlu olarak yüz yüze gelmek durumundadır.[160]

Bu durumda dilsel techîzâtındaki bu aslî eksikliği gidermek için sûfî'nin müracaât edebileceği etkin araç ne olacaktır? Veya böyle herhangi bir araç mevcut mudur? Belki de akla gelebilecek ilk şey sembolizm olacaktır. Gerçekte pek çok mistik şâir ve hatta pek çok mistik filozof bile her devirde sembollerden oluşan sistemler icat edip bu sistemlere sığınmışlardır. Fakat Aynü'l-Kudât Hemedânî'nin müracaât edip yardıma çağırdığı yer sembolizm değildir. O, bunun yerine, bu tür durumlarda kelimelerin, kendisinin "çok anlamlılık" (*teşâbüh*) olarak isimlendirdiği çok-boyutlu bir şekilde kullanılmaları gerektiğini önerir. Ona göre, İslâm'da dinî felsefenin anahtar terimlerinin çoğu da aslında "çok anlamlılık" yoluyla yorumlanmalıdır.

C. Mistik tecrübe

İlk ve en temel şekline indirgendiğinde, Hemedânî'nin tüm düşünce yapısının altında yatan temel prensibin, "*Bir şeyi doğrudan doğruya şahsen tecrübe etmek suretiyle onun gerçekliğini bilmek*" ile "*O şey hakkında bir şeyler bilmek*" arasında kesin bir ayrım yapmakta yattığı görülecektir. Bal'ın tatlı olduğu hakkında bilgi edinmek bir şeydir, onun tatlılığını tecrübe ederek (tadarak) bilmek başka bir şeydir. İki bilgi türü arasındaki bu ayrım, dinî hayatın daha üst düzeyinde, de geçerlidir. Böylece, Allah (c.c.)hakkındabir şeyler bilmek, şeylerin İlâhî nizamı ile doğrudan bir bağlantı ya da ilişki içerisine girmek suretiyle Allah (c.c.)'ı bilmekten tamamen farklı bir şeydir.[161] Aynü'l-Kudât Hemedânî bu ayrımın farkında olan bir sûfî olarak İslam Düşüncesini yaşadığı iç tecrübeleriyle yorumlamaya çalışır. Ona göre akıl, metafizik alan ile ilgili şeyler hakkında bir şeyler söyleyemeyecektir. Çünkü Allah(c.c.)'ın Zâtı, O'nun bilinmesi, Esmâsı-Sıfatları ve peygamberliğin hakîkatinin anlaşılması gibi konuların aklın sınırları içerisinde kalınarak anlaşılamayacağını dile getirir.

[160] Izutsu, **a.g.m**.,s. 116.
[161] Izutsu, **a.g.m**.,s. 114.

Hemedânî için insanın ilâhî âleme adım atması, onun kendi iç dünyasında yeni bir bilinç derinliğini gerçekleştirmesinden ibaret olan son derece önemli bir olaydır. Bu olay, onun, rasyonel düşünme ve algısal bilinç düzeyinden tamamen farklı bir bilinç düzeyine olan egzistansiyal geçişine işaret eder. Hemedânî bu olaya, laasîret gözünün açılması' (*infitâh-u aynü'l-basîret*) veya 'mârifet gözününaçılması' (*infitâh~uâynü'l-mârifet)* der. O bu olaya şöylediyerek de atıfta bulunur: "*İçinizde, şeylerin duyular-üstü nizamı alanı yönüne bakan bir pencere açılır*"(*ilâ âlemi'l~melekût).* Kimi zaman bu olay, *"içte bir nurun ortaya çıkması"*(*zuhûr-u nûr fi'l-bâtın)* olarak tasvir edilir. Ontolojik olarak, bu sübjektif *"nûr",* onun, *"akıl-ötesi alan" (et-tavr verâe'l-akl)* dediği şeyi aydınlatır.[162]

Hemedâni'ye göre aklın sınırı, insanın aklının hakîkati kavramaktan âciz kaldığını düşündüğü andan biter. Bu acziyet, "*akıl-ötesi alan*"ın başlangıcı anlamına gelir. Ona göre akıl, aşkın varlığı idrâk eder ama onun mahiyetini kavrayamaz. Aslında Aynü'l-Kudât bu ifâdeleriyle aklı ve rasyonel düşünceyi hor görmemekte, ancak akıl-ötesi alana geçilmedikçe kemale erişilemeyeceğini bize söylemektedir. İleride üzerinde önemle durulacağı gibi dönemin fıkıh ve kelâm uleması tarafından bu düşünceleriyle Allah(c.c.)'ın isimlerinin ve peygamberliğin hakîkatinin akılla anlaşılmasının önüne engel çektiği suçlamasıyla karşı karşıya kalmıştır. Daha sonraları tutuklanarak hapse atılan Aynü'l-Kudât'ın kaderi, aynı Hallâc gibi acı bir son ile noktalanacak ve hayatının erken sayılabilecek yaşlarında bu acı sona boyun eğmek zorunda kalacaktır.

Aynü'l-Kudât Hemedânî, manevi alanda yaşadığı mistik tecrübe ile rasyonel aklın imkânlarını eserlerinde göstermeye çalışmıştır. Özellikle *Zübdetü'l-Hakâik* kitabında aklın imkânlarını oluşturmaya çalışmıştır. Mistik tecrübeler ve rasyonel düşünmenin ötesinde oluşturduğu metin ise *Temhîdât* adlı eseridir. Bizim çalışmamız ise ilk kaleme aldığı eserinden son yazdığı esere gelinceye kadar oluşturmaya başladığı düşünce sisteminde ortaya koyduğu tüm fikirlerin savunması niteliğinde olan ve vefat etmeden kısa bir süre önce esaret altındayken yazdığı *Şekva'l-Garîb* ismiyle bilinen meşhur olan risâlesidir. Fakat bu eserin daha iyi anlaşılması için öncelikle Aynlkudât'ın temel düşüncesini bilmek gerekir. Dolayısıyla kendi düşünme tarzını ortaya koyduğu

[162] Izutsu,**a.g.m**., s. 115.

başta *Zübdetü'l-Hakâik* olmak üzere ve diğer eserleri dikkatle okumak ve anlamak gerekir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEKVA'L GARÎB-İ 'ANİL EVTÂN İLÂ ULEMÂİ'L-BULDÂN ADLI ESERİN TANITIMI

Eserin tahliline geçmeden önce risâle hakkında tanıtıcı malumatları burada vermeyi uygun gördük. Risâlenin ne zaman, nerede ve hangi şartlarda yazıldığını hatta üslup özellikleri ile ilgili bilgileri aktarmaya gayret edeceğiz. Daha öncede ifâde ettiğimiz gibi bu risâle müstakil bir eserden çok bir savunma niteliğindedir. Fakat İslam düşünce tarihi açısından bakıldığında, bütün dönemlerde tartışıla gelen sorunların çoğunu özet bir şekilde ihtiva etmektedir. Âlemin ezelîliği meselesindenşeyh-mürid ilişkisine kadar birçok konuyu irdelemekte ve yorumlamaktadır.

Aynülkudât'ın eserleri tanıtırken özellikle *Temhidat, Zübde* ve *Mektubât* isimli eserlerin benzer ve farklı yönlerini ortaya koymuştuk. Özellikle *Temhidat'*ın, bazı araştırmacılar tarafından *Zübde*'nin farsça çevirisi olararak telakki edildiğini belirtmiştik. Sonrada ikisinin farklı birer eser olduğunu, konularının ve üslup özelliklerinin farklılık arz ettiğini ifâde etmiştik. Bu karışıklığın *Temhîdât*'ın Osmanlıca çevirisi yapılırken *Tercüme-i Zübdetü'l-Hakâik* şeklinde ortaya konulmasından da kaynaklanmış olabileceğini de söylemiştik. Bununla beraber *Mektûbât* ile *Temhîdât* arasındaki üslup ve tahkiye benzerliğine de vurgu yapmıştık.

Konu açısından değerlendirildiğinde de durum aynıdır. Her biri farklı konulara ağırlık vermiştir. Örneğin Aynü'l-Kudât *Temhîdât*'ta daha Sülûk, insan fıtratı, aşk, ruh, kalp, semâ-arz ve Ahmed-İblis konularına yer verir. Şekvâ'sında ise Allah (c.c.)'ın

âlemin kaynağı oluşu, Allah (c.c.)'ın bilgisi, tasavvuf ıstılahları, sûfîlerin şathiyeleri gibi konulara daha çok yer verir. Bunun yanında her iki eserde de özellikle vurguladığı bir konu vardır ki, o da ledün ilminin hakîkatidir. *Şekvâ'*da bu konuyu velayet bahsinde özellikle Raşid Halifeler'in hayatlarından verdiği örneklerle geniş bir şekilde ele alır. *Temhîdât*'ta ise seyr-i sülûk'u dört temel esas üzerine bina eder. Bunlar Kur'an, sünnet, gönül ve pîr'dir. Ona göre hakîkat yolunda ilerleyenler ilk olarak zâhir perestliklerinden uzaklaşmalıdırlar. Bu bağlamda zâhir perestlik yani sadece surete bakma ve sureti araştırma hakîkate varmaya engeldir. Daha sonrasında ise "*Sen onları sana nazar eder görürsün hâlbuki onlar seni görmez"*[163]ayetini referans göstererek Kur'an ve sünnetin anlaşılmasında bâtınî yorumun önemini vurgular.[164] Kur'an'ın ve sünnetin bâtınî yorumunu ise kendisine ledün ilmi bahşedilen kimseler yapabilir. Ledün İlmi'nin elde edilmesi amel ile olur.

Abdullah b. Abbas (r.a.) bir gece Hz. Ali (r.a.)'nin evine gittiğini ve sabaha dek Bismillâh'ın "bâ"sını kendisine şerh ettiğini söyler. Hz. Ebu Hureyre (r.a.) de "Allah yedi kat göğü ve yedi kat yeri yarattı, emir aralarında gidip gelir"[165] ayetini açıklayacak olursam beni taşlarsınız buyurmuştur. Aynü'l-Kudât'a göre her iki ifâde Kur'an'nın derûni manalarının olduğunu gösterir. Her kişi bu manalardan sahip olduğu manevi derecesi kadar nasiplenir.[166]

Yukarıda verilen bu bilgiler ışığında hem *Şekvâ* ve hem de *Temhîdât*'ta bu konu uzun uzadıya ele alınmıştır. Konunun ehemmiyetine dikkat çekmek için bu ortak yönü belirtme ihtiyacını hissettik.

I. ESERİN YAZILIŞ SEBEBİ VE TARİHİ

Öncelikle şunu ifâde etmemiz gerekir ki, eserle ilgili bilgileri aktarırken başvurduğumuz en önemli kaynak, Aynü'l-Kudât'ın tahlîlini yapacağımız eseridir. Daha önce müellifin hayatını verirken hakkında bilgi veren kaynakların yok denecek kadar az olduğunu dile getirmiştik. Kendisi hakkındaki bilgileri de bizler bu eserden öğreniyoruz. Bu eserin diğer bir önemli yanı da budur. Eser Aynü'l-Kudât'ın kendisi

[163] A'raf Suresi, 7/198.
[164] Sandıkçı, **a.g.e.**, s. 38.
[165] Talâk Suresi, 65/12.
[166] Sandıkçı, **a.g.e**., s. 38.

yazdığı için hem kendisi ve hem de düşünceleri ile ilgili tartışmasız en güvenilir bilgi kaynağıdır.

Aynü'l-Kudâtrisâlenin ilk sayfalarında bu esri kaleme alma sebebini, zamanın âlimlerinin kendisi hakkında ortaya attıkları gerçek dışı ithamlar olduğunu dile getiriyor.[167] Ve risâlenin sonunda dahi bunu tekrar yineliyor.[168] Risâlenin değişik yerlerinde kendisine isnat edilenlerin bir mecûsi'ye veya bir yahudi'ye dahi isnat edilemeyeceğini dile getirerek hakkındaki düşüncelerin ne kadar gaddarca olduğunu ortaya koyuyor.

Aynü'l-Kudât'ın bu savunmasında en çok dikkat çektiği nokta, kendisinin düşünceleri sorgulanırken ilk yazdığı kitaptan başlanarak bütün kitapları arasından cımbızlanan bazı ifâdelerin yan yana getirilerek hakkında inanılmayacak ağır ithamların dile getirildiği gerçeğidir. Ve hemen risâlesinin girişinde kısmında bu ithamlardan dolayı günlerce yatamadığını söylemektedir.[169]

Bu risâleyi şehit edilmeden altı ay önce yazmıştır. Bağdat'ta zindana atıldığı vakit bu risâleyi yazmaya karar verir. Fakat bu savunmasındaki serzenişleri kanının akıtılması fetvâsını veren kişilerin kararını değiştirmez. Aslı itibariyle kendisinin asılarak şehit edilmesi büyük oranda siyasi nedenlere dayanmaktadır. Daha önce bu mülahazaları dile getirdiğimiz için burada sözü fazla uzatmayacağız.

II. ŞEKVA'L-GARÎB'İN DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

Aynü'l-Kudât iyi bir Fakîh ve sûfî olduğu kadar, çok iyi bir şair olduğunu da burada vurgulamamız gerekiyor. Özellikle biz *Şekvâ'*yı incelediğimizde bunu fark edebiliyoruz. Bu eserinde bulunan beyitlerin hepsi kendisine ait değildir. Ancak başkalarından nakil yoluyla da olsa düşüncelerini şiirle ifâde etme ustalığını takdir etmek gerekir. Tasavvuf yoluna girdikten sonra çocuk yaşta başladığı şiir yazımına son verdiğini bu risâlesinde dile getirmiştir. Çünkü ona göre daha önemli meseleler dururken bu sanat etkinliği ile uğraşmak vaktin boşa harcanması gibidir. Bununla beraber bu savunusunda daha çocuk sayılacak yaşta Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e

[167]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 8.
[168]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 48.
[169]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 1.

ithâfen yazdığı 70 beyitlik bir şiirden bahseder.[170] Hatta ileride göreceğimiz üzere birkaç beyit'i de bu eserinde zikretmiştir.

Aynü'l-Kudât Farsçaya olduğu kadar Arapçaya da çok hâkimdir. Her iki dilde de eser vermiştir. Eserleri incelendiğinde edebi sanatları ne kadar büyük bir incelikle kullandığı görülebilir. Ömrü vefâ ettiği takdirde edebiyat ile ilgili on ciltlik bir eser yazmayı düşündüğünü göz önünde tutarsak[171] onun sûfî-şâir kimliğini itiraf etme zorunda kalırız. Bu yönü ile hocası Ahmet Gazzâlî'yi çağrıştırmaktadır.

Aynü'l-Kudât'ın*Şekvâ*da kendisini ve düşüncelerini savunurken zamanın âvâm tabakasının dahi okuduğunda anlayacağı bir şekilde müşahhas ve somut örneklemeler ortaya koyar. Yeri geldiğinde delil olarak Kur'an ayetlerini ve hadisleri kullanır. Bazen de büyük sûfîlerin sözlerinden alıntılar yapar. Yeri geldiğinde de bu sûfîlerin yanlış anlaşıldığı meseleleri açıklamaya çalışır. Bu açıdan bakıldığında sadece kendisini değil kendinden önce de aynı ithamlarla karşı karşıya kalmış olan sûfîleri de savunduğu görülür.

Aslında risâlede eğitici ve yumuşak bir üslup kullanır. Hatta kendisini türlü yakıştırmalarla suçlayanlara, doğruyu ve hakîkati bulmaları ve kalplerindeki kin ve nefret duygularından arınmaları için Allah(c.c.)'tan hidayet ve istikamet talep eder. Onları zikrettiği her yerde dualarını eksik etmez fakat son kısımda çektiği sıkıntıların artması ve beklide dayanılmaz hale gelmesi dolayısıylamana ile nakledeceğimiz şu beyitler ile Allah (c.c.)'a münâcaat'ta bulunur:

"Ya *Rabbi! Eğer, benim hakkımda hüküm verenler doğru ise benden, yok eğer bana haksızlık yapılıyor ise bana bunu reva görenlerden bu yeryüzünü temizle"*[172] bu ifâdeler içinde bulunduğu durumu yeterince bize anlatmaktadır.

III. ŞEKVA'L-GARÎB'İN ÖZETİ

Şekva'l-Garîb çok kısa bir risâle olmasına karşın muhtevası zengindir. Neredeyse İslam tasavvufu açısından sorun olarak telakki edilen birçok konuya

[170]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**., s. 45.
[171]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 41.
[172]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 48

değinilmiştir. Bunların hâricinde hayatı boyunca yaşadığı sıkıntıları ve karşılaştığı olumsuzluklarıdile getirmiştir.

Risâlenin giriş kısmında etrafında bulunan kötü niyetli kişilerin kendisinin bir açığını bulmak için devamlı kendisini takip ettiklerinden yakınır. Hakkında ortaya atılan iddiaların kendisini nasıl incittiğinden bahseder. Devamında ise uğradığı sıkıntıları edebi bir dille hem beyitlerle ve hem de yaptığı teşbihlerle ifâde etmeye çalışır.

Öncelikle doğduğu ve yaşadığı topraklara olan özlemini ve sevgisini dile getirir. Daha sonra ise Hemedân'da çocukluğunun geçtiği yerlerin güzelliklerini anlatmaya başlar. Doğal güzelliklerinden, dağlarından, ovalarından bahsederekorada geçirdiği güzel günleri yâd eder. Anlaşılıyor ki, zindanda kaldığı süre boyunca onu en çok etkileyen şeylerden biri de vatanından uzak kalması olmuştur.

Hemen ardından karşı karşıya kaldığı sıkıntıların ne kadar ağır olduğundan bahsetmektedir. Bu bağlamda yargılandığı ve eleştirildiği konularda kendini savunmaya ilk önce velayet konusundaki görüşlerinden başlar. Velâyet'in akıl ötesi alan ile ilişkisini ortaya koymaya çalışırken sahabelerden ve özellikle dört halifeden örnekler verir. Hemen ardından ise velayet ve nübüvvetin sınırlarını belirler.

Daha sonraki kısımda şeyh-mürîd ilişkisinden bahsaderek , "*Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır.*"ifâdesinin delâlet ettiği manayı açıklamaya çalışmıştır. Hasımlarının bu sözünü nasıl yanlış mecralara çektiklerini ve yorumladıklarını dile getirir. Özellikle bu fikrinden dolayı kendisini Şiilikle itham etmelerinden duyduğu rahatsızlığı ifâde eder. Kendisinin risâlelerinde Allah(c.c.)'ın varlığını aklî delillerle ispat etmeye çalıştığını hâlbuki kendilerine nispet edildiği Şiilerin ise peygamber ve ma'sum imamdan gelen nakillerin haricindeki hiçbir bilgiye itibar etmediklerini söyler.

Risâlenin devamında kıskançlığın insanı helake götüren bir duygu olduğundan bahseder ve Peygamber Efendimiz(s.a.v.)'in haset ile ilgili hadislerini zikrederek bu duygunun amelleri nasıl yok ettiğini açıklamaya çalışmıştır. Bu konu, Felak Sûresindeki

kıskançların kıskançlığından Allah (c.c.)'a sığınılması gerektiğini ifâde eden son ayete [173]atıf yapılarak nihayetlendirilmiştir.

Devamında bu risâlenin en can alıcı noktasını açıklamaya koyulur. O da, her ilmin kendisine has terimleri ve ıstılâhnın var olduğu gerçeğidir. Buradan yola çıkarak hiç kimsenin, bu ilimlerin ıstılâhnı ve delalet ettiği manaları bilmeden o ilimde söz sahibi olmuş insanların sözlerini kendi istediği gibi değerlendirme hakkının bulunmadığını söyleyerek aslında kendisine yapılan haksızlığa dikkat çeker. Kendisini yargılayanların tasavvuf ıstılâhna hâkim olmadıklarını vurgulamaya çalışır. Ve bunu kendisinden önce yaşamış olan sûfîlerin sözlerini hatırlatarak açıklamaya çalışır. Hatta Kur'andan ve hadislerden yaptığı bazı alıntılarla da düşüncelerini orataya koymaya çalışır. Ve bize göre burada mükemmel bir savunma yaparak okuyanları tefekküre sevk ederek, bu konularda peşin hükümlü olmamaya davet eder.

Risâlenin sonlarına doğru ise marifetullahtan, âşıkların sözlerinden ve bir konuda yorum yapabilmek için gerekli olan şartlardan bahseder. Risâlenin sonunda ise bütün eserlerinde üzerinde en çok durduğu üç konuya açıklık getirmeye çalışır ki, bunlar Allaha iman ve Allah'ın sıfatları bahsi, Peygamberlere iman ve ahrete iman konularıdır. Aslında bu üç mesele İlm-i Kelamın da esas konularıdır. Kendiside bu konuları sûfî bir bakışla ele alır.

Bunla beraber bütün bu konulara ek olarak kısa başlıklar da vardır. o konularla ilgi olan açıklamalarını tahlil bölümünde ortaya koyacağız. Ancak bütün bunların yanında hayatı ve eserleri ile ilgili bilgileri de araya serpiştirmiştir. Bazı eserlerinin varlığından biz bu risâle sayesinde haberdar oluyoruz.

[173] Felak Suresi, 113/5.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞEKVA'L GARÎB-İ 'ANİL EVTÂN İLÂ ULEMÂİ'L-BULDÂN ADLI ESERİN TAHLÎLİ

Şekvâ'nın tahlîlinde bizler bu müdafaayı ihtiva ettiği konulara göre farklı bölümler altında ele almaya çalıştık. Böylece her konunun sınırını da belirlemiş olduk. Çünkü orijinal nüshasında konular birbiriyle girintili olarak bulunmaktadır. Evet, Afîf Useyrân'ın elimizdeki tahkikli nüshasında her sayfanın üst tarafında konu başlığı verilmiştir. Ancak kanımızca bu tahkikli nüshadaki konu tasnifi daha da çeşitlendirebilir. Nitekim biz bu nüshadaki konu başlıklarına birkaç başlık daha ekledik. Bununla hem konuların sınırlarını daha güzel bir şekilde ortaya koymuş olacağız hem de bu müdafaa'nın müellifine yöneltilen eleştirilerin cevaplarını daha sağlıklı bir şekilde ele almış olacağız.

Ayrıca sonuç kısmında daha geniş bir şekilde ifâde edeceğimiz gibi savunma tamamen ilmiye sınıfı muhatap alınarak kaleme alınmıştır. Açıklama beklediğimiz bazı durumlarda müellifin sükût ettiğini görüyoruz. Örneğin, bazen bir konuda savunma mahiyetinde kendisinden önce gelip geçmiş büyük sûfîlerin sözlerini aktarır. Daha sonra da bu sözlerin kendi sözleriyle paralel olduğunu ortaya koyar. Ancak bu sözlerin açılımlarının ne olduğundan bahsetmez. Yani müellif, anlatılanların muhatabın kafasında oluşturduğu yanlış anlamayı giderecek açıklamaları yapmaz. Bu durumda soru işaretleri cevapsız kalmaktadır. Bizce bu müdafaaya yöneltilecek en ciddi eleştiri budur.

Bunun yanında bazı yerlerde gereksiz uzatmalar bulunmaktadır. Örneğin, bir yerde yüzlerce sûfî ismini sayar ve bunların çoğu meşhur zatlar değildir. Hatta birçoğu hakkında bizler her hangi bir malumata rastlamadık. Hâlbuki bunun yerine kendilerinden alıntılar yaptığı büyük sûfîlerle her dönemin öne çıkan birkaç şahsiyetini zikretmekle yetinebilirdi.

Bu risâlenin sonuç kısmında bulunan kelam ilminin üç temel konusu olan Allaha iman, paygamberlik ve ahrete iman meseleleri ile ilgili selefin üzerinde ittifak ettiği hususları bildirmesi ve kendisinin de bu prensiplere bağlı olduğunu ifâde etmesi yaptığı savunmayı destekleyen bir unsurdu. Bu kısa girizgâhtan sonra *Şekvâ*'nın tahlil kısmına geçebiliriz. Muvaffakiyet Allahtandır.

I. MUKADDİME

Biz bu müdafaayı üç bölümde ele almayı uygun gördük. Birinci bölümde müellif kendisi, yaşadığı çevre ve tasavvuf ilmi ile meşguliyetinin ne zaman başladığı ile ilgili bilgiler yanında zindan hayatından ve orada çektiği sıkıntılardan uzun uzun bahseder. Hemen girişte ise kendisine bunu reva görenlere sitem eder. Bu kısımda Aynü'l-Kudât yargılandığı düşüncelerden bahsetmez. Bizim ikinci bölüm olarak adlandıracağımız kısımda ise hakkındaki eleştirileri ve bu eleştirilere karşı savunmasını ele alacağız. Bu müdafaanın son kısmında müellifin, kelamın üç temel konusu olan Allah(c.c.)'a iman, nübüvvet ve ahrete iman ile ilgili selefin ittifak ettiği konuları belirttiğini ve kendisinin de selef ile aynı düşünceleri paylaştığını söylemiştik. Bizlerde bu temel esaslar üzerinden Aynü'l-Kudât'ın fikirlerini genel bir değerlendirme ile ortaya koymaya çalışacağız.

Daha önce biz Aynü'l-Kudâtın hayatı ile ilgili bilgilerimizin çok sınırlı olduğunu söylemiştik. Onun ile ilgili bilgileri yine kendi eserlerinden öğreniyoruz. Onunla ilgili malumatlarıözellikle *Şekvâ'l-Garîb* ve *Zübdetü'l-Hakâik* adlı eserlerinden öğreniyoruz. Bizim giriş kısmı dediğimiz birinci bölümde bu bilgiler yeteri kadar olmasa da bulunmaktadır. Şimdi bu bölümle ilgili tahlil ve analizimize başlayalım.

A. Kendisi Hakkında Fırsat Kollayanlara Sitem

Daha önce Aynü'l-Kudât'ın şair kişiliğine vurgu yapmıştık. Hatta ilk telif ettiği eserin 70 beyitlik bir naat olduğunu söylemiş ve bunu daha çocuk sayılabileceği bir yaşta yazdığını dile getirmiştik. Bu risâleye baktığımız zaman Aynü'l-Kudât'ın düşüncelerini aralara serpiştirdiği şiir ve beyitlerle daha etkili bir şekilde ve edebi bir üslupla ifâde ettiğini görüyoruz. Hatta risâlesine bir beyitle başlamıştır. Gerçektende şiir, kabiliyeti olan insan için düşüncelerini en etkili bir şekilde ortaya koyabileceği bir üsluptur.

Bu müdafaa'nın girişinde Aynü'l-Kudât, hayatı boyunca yazdığı ve söylediklerinden dolayı kendisini yargılamak için fırsat kollamış olanlara sitem etmektedir.

''*Ey Allahın Kulları! Beni her söylediğim ve yazdığımdan dolayı her zaman gözetenler olmuştur. Bu hak mıdır?*''[174]

Yukarda verdiğimiz beyiti, kendisinden sâdır olan her düşünceyi haksız bir şekilde tenkit etmek için etrafında bulunup fırsat kollayanlardan duyduğu rahatsızlığı dile getirmek için söylemiştir.Aynü'l-Kudât'ın bu kişileri bu sâike sevkeden unsurun kıskançlık hissi olduğunu da söylemekten çekinmez. Bu konuya savunmasında ayrı bir yer vermiştir. Kendisine yapılan eleştirilere cevap verirken aralarda tabiri caiz ise nefeslenir ve kendisine bu sıkıntıları revâ gören insaların neden bu şekilde hareket ettiklerinden sitemkâr bir üslup ile bahseder. Bizler bu kısmı biraz öne alarak bölümler arasındaki konu bütünlüğünü sağlamak istiyoruz.

B. Haset ve Tecessüs

Aynü'l-Kudât'ın, kendi ifâdesi ile bir hiristiyan veya yahudiye dahi nispet edilemeyecek derecede yanlış ve sapkın düşünceleri kendisine yakıştıranlara elimizdeki bu savunmasında veryansın etmektedir. Onlara kitap ve sünnet çerçevesinde bazı hatırlatmalarda bulunup onları kendisi hakkında insaf sahibi olmaya davet etmektedir.

[174]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garib**, s. 1.

Öncelikle Hz. Peygamberimiz(s.a.v.)'in"*Ey dilleri ile iman ettikleri halde imanları kalplerine ulaşmayan insanlar! Müslümanlar hakkında gıybet etmeyin ve onların kusurlarını araştırmayın. Kim onların kusurlarını araştırısa Allah da onun kusurlarını araştırır-ortaya çıkarır- ve Allah (c.c) kimin kusurlarını araştırısa onu evinde dahi olsa rüsvâ eder.*"[175]hadisi ile uyarılarına başlar. Bunları bilen bir âlimin bu hadise muhalif davranıp uyarıları dikkate almaması gerçekten hayret edilecek bir şeydir. Daha vahim olanı ise bir âlimin peşine düşüp onun kusurlarını araştırıp ona haksız ithamlarda bulunmaktır. Kaldı ki ithamlarında haklı bile olan bir kimsenin bunları ulu orta söylemesi nehyedilmiştir. Nitekim Hz. Resûlullah(s.a.v.) başka bir hadislerinde şöyle buyurmaktadır: "*Kim gözleriyle gördüğünü ve kulaklarıyla duyduğunu ifşâ edip konuşursa, Allah c.c., onu Müslümanlar arasında kötülüğün yayılmasını isteyen zümreden kılar ve onun için acıklı bir azap vardır*."[176]

Bizler yukarıdaki ifâdelerden sonra anlıyoruz ki, Aynü'l-Kudâtı bu denli üzen ve inciten bazı fikirlerinin eleştirilmesi değil, kendisine söylemediği sözlerin nispet edilerek ve ya sözlerinin çarpıtılarak yorumlanması ve sahip olmadığı bu düşüncelerden dolayı yargılanmasıdır. Kendiside bu durumu "*Bana nisbet etmedikleri bir kötülük kalmadı*''[177] sözleriyle anlatmaya çalışmıştır.

Tarih boyunca çoğunlukla bir atasözünde ifâde edildiği gibi meyve veren ağaç taşlanmıştır. Özellkile kıskançlık duygusu hakîkate perde olmuş sahibini dalâlete ve yanılgıya düşürmüştür. Öyle ki, yeryüzünde işlenen ilk cinayetin müsebbibi bu duygu olmuştur. Onun içindir ki, insanı ve onun fıtratını en iyi bilen Allah-u Teâlâ, insanlığa indirdiği hidayet rehberi olan Kur'an'da, Hz. Resûlullah (s.a.v.)'in şahsiyetinde tüm insanlığa kıskancın kıskançlığında kendisine sığınılmasını emretmiştir.[178]

Aynü'l-Kudât, fazilet sahibi insanların tarih boyunca kıskanıldığından dolayı çeşitli sıkıntılara maruz bırakıldığını, hem âvam ve hem de âlimler tarafından fiîli veya sözlü olarak eziyet gördüklerini dile getirdikten sonra şu beyiti bizimle paylaşır:

"Denildi ki, -yahudi ve hiristiyanlar kastediliyor- Allah (c.c.) çocuk sahibidir,

[175] Tirmizî, h. no:2032
[176]Bu hadisin kaynağına ulaşamadım.
[177]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 11.
[178] Felak Sûresi, 113/5

Ve yine Peygamberin s.a.v. kâhin olduğu söylendi,

Allah (c.c.) ve Rasûlü (s.a.v.), insanların kendilerine muhalefet etmelerinden kurtulamadılar -nerde kaldı ben mi –kurtulacağım-?"[179]

Yukarıdaki beyitler Aynü'l-Kudâtı bir nebze teselli etmiştir. Çünkü bütün kâinâtın Yaratıcısına ve O'nun resûlüne atıldıktan sonra kendisine bunların reva görülmesi şaşılacak bir şey değildir. Ancak Aynü'l-Kudât'ın belkide zoruna giden ve onu bu kadar inciten şey bu iftiranın merkezinde zamanın âlim geçinen insanlarının bulunmasıdır. Kendisi bu kişileri kendilerini âlim müsveddesi olarak tanımlamştır.

Aynü'l-Kudât eserlerinde yoruma müsait mücmel ifâdelerin bulunduğunu kabul eder. Ancak bunların ötesin yorum götürmez sarih ifâdelerin hiç dikkate alınmadığından yakınır. Bununla beraber o, yine dile getirdiği bir beyitle hakîkatlere hiçbir zaman perde çekilemeyeceğini söyler. Nasıl ki gökyüzündeki yıldızları ve ayı ellerinizle gizleyemezsiniz işte öyle de hakîkatleri örtbas edemeyeceksiniz mesajını verir.[180]

Aynü'l-Kudât'ın başına gelen bu sıkıntılardan dolayı önceleri çok mahzun ve şaşkındır. Üzüntüsünün yanında bu şaşkınlığını daha önce dile getirdiğimiz gibi savunmanın girişinde söylediği beyitlerden açık bir şekilde anlıyoruz. Ancak zindanda bütün bunları tefekkür ortamı doğunca zamanla bunların çok şaşılacak durumlar olmadığının farkına varır. Çünkü Kur'an'da Hz. Yusuf (a.s.)'un kıssası anlatılırken "*Andolsun ki Yusuf ve kardeşleri(nin haberleri)nde, sorup ilgilenenlerin alacakları nice ibretler vardır*" [181] buyrularak dikkat çekilmektedir. Herkesçe malum olduğu üzere kardeşleri Yusuf'a karşı duydukları kıskançlık hissinden dolayı onun canına kastetmek isterler. Babalarının ona olan muhabbet ve ilgisini hazmedemediler ve bir peygamber olan babaları için "*Doğrusu babamız apaçık bir yanılgı içindedir*"[182] dediler. İşte tam bu noktada Aynü'l-Kudât, bir peygamberin çocukları eğer haset ettikleri kardeşlerinin canına kıymaya yeltenip babalarına olmadık ithamlarda buluna biliyorlarsa, kendisinden hoşlanmayan ve aralarında hiçbir kan bağı bulunmaya kişilerin kendisine Hz.Yusuf (a.s.)'a yapılanların daha fazlasını reva görmelerinde yadırganacak veya şaşılacak bir

[179]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 11
[180]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 12.
[181]Yusuf Sûresi, 12/7.
[182]Yusuf Sûresi, 12/8.

durumun olmadığını ifâde eder. AyrıcaAynü'l-Kudât'ın, Ebu Tâlib el-Mekkî'nin Yusuf Sûresi'nin "*(Kardeşleri) demişlerdi ki, elbette Yusuf ve kardeşi (bünyamin), babamıza bizden daha sevgilidir*"[183]ile "*Ona değer verenlerden değildiler"*[184]ayetleri arasında kırk küsur günah ve hata tespit ettiğini aktarır. Böylece bizler buradan haset duygusunun insanda yol açtığı tahribâtın büyüklüğünü ölçebiliyoruz.

Yine Aynü'l-Kudât'ın Hz. Peygamber (s.a.v.)'in"*Sakın haset etmayin! Çünkü haset, ateşin odunu yediği gibi salih amnelleri yer*"[185] hadisini zikrederek hasımlarına gerekli uyarıda bulunur ve kıskançlığın insanı kıyamet gününde nasıl iflasın eşiğine getireceğinden haber verir.

Aynü'l-Kudât kendisine acı son hazırlayan kimselere bir beyitle şöyle seslenir:

"Bana haset ederek gelenlere de ki;

Kime karşı edepsizlik yaptığınızı biliyor musunuz?

Sen bu sû-i edebi Allah'a c.c. karşı yaptın,

Çünkü sen Onun bana verdikelrine rıza göstermiyorsun."[186]

Biz daha öncede Aynü'l-Kudât'ın şiir kültüründen va bu konudaki büyük kabiliyetinden bahsetmiştik. Gerçekten de hayranlık uyandıracak derecede duygularını şiilere yansıtmaktadır. Görüldüğü gigi yine kendini çekemeyenlere sitem dolu bir serzenişte bulunur. Ve onlar tepkilerini her ne kadar kendisine yönlendirdiklerini sanıyorlarsa da aslında onlar bu eylemleri ile Allah(c.c.)'a karşı bir gayret içine girmişlerdir. Çünkü onların haset ettiği tüm faziletleri kendisine bağışlayanın Allah (c.c.) olduğunu hatırlatır. Bütün kâinât Onun kabzasında ve istediğine dilediğini bahşeden,O'dur. Maddi ve manevi kazanımlarımızı bize hibe eden Allah (c.c.)'tır. Bu hususa özellikle dikkat çekmiştir.

Sonuç itibari ile mahsudun yani kıskanılan kimsenin bir suçu yoktur. Eğer öyle olmasaydı haset eden kişi neden onun gibi olmak istesin. Aynü'l-Kudât haset eden

[183]Yusuf Sûresi, 12/8.
[184]Yusuf Sûresi, 12/20.
[185] Ebu Davûd, h. no: 4903.
[186]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 13.

kişiyi bazı durumlarda mazur görmek gerektiğini dile getiriyor. Bu konuda örnek olarak, kendisini kıskanaları işaret ederek şunları söyler:

"Kıskandığı kimse ilim yolunda kendisini epey geride bırakmıştır. Yıldızların zirvesine çıkmış, namı ve şöhreti her yere yayılmıştır. Yakın ve uzak bütün insanların takdirini kazanmış ve bütün Müslümanların övünç kaynağı haline gelmiştir. Bu durumda haset eden kişi ile inatlamış onunla tartışmaya giren kişi kemâlden ne kadar uzaktır!"[187]

C. Zindan ve Hüzün

Aynü'l-Kudât, sitem dolu bu girişten sonra kendisinin nasıl bir halet-i rûhiye içinde bu risâleyi yani müdafaayı kaleme aldığını anlatır. Kullandığı ifâdeler ise her insanın yüreğini dağlayacak cinstendir. Kendini öncelikle vatanından uzak sürgünde yaşayan bir "*garîb*" olarak nitelendirmektedir. Bağdat'ta zindana atıldığı sırada yazdığı bu savunmanın giriş kısmında, maruz kaldığı ithamlardan sonra gözlerinin uykuyu unuttuğunu, başını hiç yastığa koymadığını, geceler boyu uzun uzun ağladığını, kalbinin içinde hissettiği bu sıkıntılardan dolayı daraldığını dile getirmektedir. Bu arada onu en çok üzen şeyin ise vatanından ve sevdiklerinden ayrı düşmek olduğunu defalarca ifâde etmektedir. Bunun yanı sıra her geçen günde kalbindeki bu hüznün ve sıkıntının katlandığını da belirtmektedir.

Bir diğer beyitte ise zindan, tutukluluk, gurbet ve özlemin kendisinde büyük infiallere yol açtığını, sevdiklerinden uzak kalmanın artık kendisi için dayanılmaz bir hal aldığını söyler. Bütün bunların ötesinde kendisini yıkan şeyin, etrafında sıkıntılarını paylaşıp rahatlayacağı ve kendisini teselli edecek kimsenin bulunmaması olduğunu ifâde eder. Bu hasretini şu beyitle dile getirir:

"*Etrafıma defalarca dönüp bakıyorum ve ve sevdiğim kimseyi göremiyorum,*

Lakin burada burada sevmediğim birçok kimse bulunmaktadır."[188]

[187] Aynü'l-Kudât,**Şekva'l-Garîb**, s. 13
[188] Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 1.

D. Doğduğu Topraklara ve Sevdiklerine Duyduğu Özlem

Aynü'l-Kudât'ın, Bağdat zindanlarında iken doğduğu ve yetiştiği toprakları ve oraların doğa güzelliklerini hatırladığında üzüntüden neredeyse ciğerlerinin parçalanacağını söylemektedir. Aslında bu esaret ve tutukluluk hayatından kurtulamayacağını ve öleceğini hissetmiş olacak ki, vatanı Hemedân'a olan özlemini şu beyiti terennüm ederek dile getirir:

''Keşke bilseydim bir daha Hemedândan Ervend'in zirvesini tekrar görebilecekmiyim.''[189]

Aynü'l-Kudât, uzun zamandan beri yüzünün gülmediğini, hep sıkıntılarla baş başa kaldığını söyledikten sonra sevdiklerine duyduğu özlemi şu beyitlerde dile getirir:

"*Keşke rüzgâr bize onların sözlerini ve onlara da bizim sözlerimizi taşısaydı. Susuzluğumuzu gidererek yakalandığımız bu ateşli hastalıktan bize şifa verecek mesajları iletseydi!''*[190]

Dikkatle irdelendiğinde Aynü'l-Kudât'ın yalnızlıktan çok anlaşılmamaktan yakınmaktadır. Çünkü hayatının her safhasında etrafında sevenleri olmuştur fakat ileride de değineceğimiz gibi bu kimseler kendisine reva görülenler karşısında susacaklardır. Bununla beraber Aynü'l-Kudât onları mazur gördüğünü söyleyecektir.

Aynü'l-Kudât, hayatı Peygamber Efendimiz(s.a.v.)'in buyurduğu gibi yolculuğa benzetmektedir. Ona göre yolculuk yapan bir kişi yanında yoldaşı veya arkadaşı varsa bu yolculuk ona çok zahmetli gelmez. Yolculuğun meşakkati azalır. Dolayısıyla kendisini bu kadar yıpratan şeyin yalnızlık olduğunu ortaya koymaya çalışır. Meşhur arap şair İmruü'l Kays'tan ve yine İbn-i Hucr'dan birkaç beyit aktararak bize yalnızlığın ne kadar acı olduğunu ve vatanına duyduğu özlemi anlatmaya çalışmıştır. Hatta doğup büyüdüğü yerlerin toprağını ve suyunu kendisi iççin şifa kaynağı olarak gördüğünü veciz bir şekilde beyan etmiştir.

---

[189] Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 2
[190] Aynü'l-Kudât, **a.g.e.**, s. 2

Aynü'l-Kudât'ın doğduğu yer olan Hemedân'a olan özlemini ve muhabbetini bu risâlenin giriş kısmında dile getirdiği beyitlerde had safhada hissediyoruz. Öyle ki, bu savunmasında en uzun tuttuğu bölüm bu kısımdır desek yanlış söylemiş olmayız. Hemedân'ın ilkbahardaki halini herkes tarafından kıskanılan bir geline benzetmektedir. Bunun yanında Hemedân'ın vadilerini, dağlarını ve altında geniş gölgeliklerin oluştuğu ağaçlardan bahsederken özlem doludur. Hatta oradaki dağlara: "*Keşke bilseydiniz! Gölgeniz ve tatlı soğuk suyunuz, benim içinde bulunduğum humma hastalığına şifadır"*[191] şeklinde seslenerek oralara duyduğu özlemi dile getirmiştir.

Aynü'l-Kudât, Bağdat zindanında bu risâleyi yazarken bir ara kendini Hemedâna giden bir kervanda hayal eder. Bu kervanı Hemedâna girdiğini hayal ederken, insanların şehrin girişinde kendilerini karşıladığını düşünür. Özellikle Hemedân'ın iffetli kadınlarının kendisini kervandakilere sorarak, Ona karşı şefkat ve merhametlerini dile getirirkenki hallerini tasvir eder. Bütün bunları bir şiirle ifâde ederken son beyitlerinde şöyle dile gelir:

"Benim varlığım onlara feda olsun ki, eğer benim burada (zindanda) neler çektiğimi duysalardı, onların her biri -beni burada çıkarmanın bir fidyesi veya üzüntülerinin bir ifâdesi olarak- boyunlarındaki altın gerdanlıkları çıkarıp atarlardı"[192]

Bu son beyit Hemedân halkının kendisine olan teveccühlerini ortaya koymakta ve Aynü'l-Kudât'ın ne kadar çok sevildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Aynü'l-Kudât'ın, müdafaasının girişinde doğduğu topraklardan bu kadar uzun bahsetmesinin sebebini Hz. Resulullah (s.a.v.)'ın, bir hadisinde vatan sevgisinin imandan olduğunu dile getirmesine bağlar. Kendisi bundan dolayı ne vatanını ne de oradaki kardeşlerini hiç unutamayacağını söyler.Vatan sevgisi, insanın fıtratında var olan bir olgudur. Dolayısı ile kendisi de her seferinde vatanına olan özlemini dile getirir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in Mekkeden gelen Asîl el-Hüzâî (r.a.)'ye Mekkeyi sorduğunu, Asîl (r.a.) Mekkeyi anlatmaya başlayınca da Efendimiz (s.a.v.)'in duygulandığından bahseder. Yine Bilal-ı Habeşî (r.a.), bir defasında Mekkeden bahsederken dudaklarından bir beyit döküldüğünü bunu duyan Efendimiz (s.a.v.)'in

[191]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 3.
[192]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 4.

ona: "*Sen gerçekten özlem dolusun ey siyah kadının oğlu!*" buyurarak Mekke'ye olan muhabbetini izhâr ettiğini ifâde eder.[193]

Bunları aktardıktan sonra Hz. Resûlullah (s.a.v.) ve beraberinde hicret eden sahâbileri kastederek: "Onlar gibi yüce insanlar bile vatanlarına bu kadar özlem duyarken, benim gibi zayıf tabiatlı bir insanın gurbette ve zindana atılmış bir durumdayken nasıl olur da sevenlerini ve vatanını yâd edip özlemini dile getirmesin?"[194],der.

E. Yaşadığı Sıkıntılar

Öncelikle bu sıkıntılı sürecin sebepleri üzerinde ileride yeteri kadar duracağımızı belirtmek istiyorum. Aynü'l-Kudât'ının ifâdelerine baktığımızda, onun bu dünyada bir insanın yaşayabileceği en büyük sıkıntıları çektiğini söyleyebiliriz. Bunu bu konu ile ilgili ifâdelerinden açıkça anlıyoruz. Öyle ki, özellikle zindanda yaşadıklarına başka bir insanın tahammül etmesi mümkün değildir. Kendisi bu durumu şu beyitle ifâde etmaya çalışır:

''*Eğer benim vücudum ve kalbim demirden olsaydı, bu felaket ve musibetler karşısında erirdi.''* [195]

Aynü'l-Kudât, başına gelen bu felâketler karşısında büyük bir rûhî çöküntü yaşamıştır. Risâlesine göz attığımızda bunu hemen fark edebiliriz. Çünkü risâlesinin her bir yerine yaşadığı sıkıntıların şiddetini anlatan beyitler serpiştirmiştir. Risâleyi okuyan kimse onun çektiklerinin tahammül edilmesi zor şeyler olduğu düşüncesini kabullenir. Hayatının beklide en verimli döneminde olduğunu söyleyebiliriz. Farklı konu ve alanlarda eser telif etmek için hazırlandığı bir sırada kendisini zindanlarda bulması onu fikrî olarak da yormuştur.Aslında kendisi bir insanın en olgun döneminin kırklı yaşlar olduğunu çünkü bu dönemde fikirlerin tam olgunlaştığını ifâde eder. Ancak az önce belirttiğimiz kitap yazma faaliyetlerini bu sıkıntılardan dolayı erteler. Ve maalesef idam edilerek şehit edileceğinden dolayı bunlar sadece bir proje olarak kalacaktır.

---

[193]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 5.
[194]Aynü'l-Kudât, **a.g.e.**., s. 5.
[195]Aynü'l-Kudât, **a.g.e.**,s. 6.

Aynü'l-Kudât esareti boyunca çektiği sıkıntılardan bunalmıştır. Kendisine nasıl bir muâmelede bulunulduğunu ayrıntılarıyla bilmiyoruz ama onun şu beyitleri çektiklerini çok net anlatmaktadır:

"Eğer benim bu üzüntülerime kargalar ortak olsaydı ve daldığım düşüncelere onlar da dalsaydı, onların tüylerine ak düşerdi."[196]

Kendisini bu sıkıntılara götüren sebep kendisinden önce bu akıbete uğrayanlarla aynıdır. Çünkü kendisini yanlış yorumlanmaya müsait olan düşünceleri söylemeye iten en önemli unsur gönlünde parıldayan bu sırları saklayacak kadar sabırlı olamamasıdır. Kendi ifâdesine bakılırsa bunları dile getirmediğinde göğsü daralır ve nefes almaz hale geliyordu. Bu durumda, derin bir iç çekerek kendisini bir nebze rahatlatırdı. Ancak gönül, ferahlamak ve rahatlamak için, içindeki bu incileri bazen saçma ihtiyacı hisseder. Biz aynı durumu Hallac-ı Mansur'un "*Ene'l-Hakk*"ifâdesinde de görüyoruz. Hallâc da bu sırrı ifşâ edince aynı akıbete uğramamış mıydı?

Konumuza dönecek olursak Bağdat zindanlarında emsali görülmemiş eziyetlere maruz kalır. Biz bunu şikâyetlerinden ve feryatlarından da anlıyoruz. Öyle ki, başka bir beyitindeki şu ifâde yürek parçalar:

"*Eğer benim başıma gelenler taşların başına gelseydi, o taşlar parçalanırdı. Eğer rüzgâr benim yaşadıklarımı yaşasaydı, onun estiği bir daha duyulmazdı."*[197]

F. Bir Sûfî olarak Aynü'l-Kudât

Öncelikle şu hususu dile getirmeden geçemeyeceğim. Aynü'l-Kudât çok iyi bir şairdir. Bizler bunu, bu müdafaayı okurken hissediyoruz. Kendisi de zaten daha çocuk sayılabilecek bir yaşta şiir yazmaya başladığını söylemiştir. Onun da dile getirdiği gibi, şiirin gönülleri okşayan bir tarafı vardır ve insan, duygu ve düşüncelerin bu yolla daha güzel bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak bütün bunlara rağmen Aynü'l-Kudât, büluğ çağına girdiğinde Dini ilimleri tahsil etmeye yönelmiş ve şiirle uğraşmayı bir nebze osun bırakmıştır. Özellikle de sûfîlerin yoluna girdikten sonra tamamen kendisini diğer şeylerden soyutlamıştır. Çünkü ona göre bir sûfî eğer bir şeyden yüz çevirir ve

[196]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**., s. 6.
[197]Aynü'l-Kudât, **a.g.e.**, s. 6.

terk ederse tekrar ona dönmesi kadar onu alçaltan bir şey yoktur. Bu, o kişi adına bir zillettir.

Aynü'l-Kudât, tasavvufu bütün ilimlerin en değerlisi olarak görmektedir. Çünkü o, hakîkat ilmidir. Dolayısı ile bu yola giren bir kimsenin başka şeylerle meşguliyetini, herhangi bir ilimde yetkinliğe ulaşmış bir kimsenin çocuklara alfabeyi öğretmekle meşgul olmasına benzetmektedir. Böyle bir kimsenin daha ciddi meselelere eğilmesi gerekir. Onun kendisi Allah(c.c.)'ınEsmâ ve Sıfatları ile nübüvvet ve diğer imana taalluk eden meselelerle uğraşmış ve bu konulara eğilmiştir.

Aynü'l-Kudât, her insanın mayasında farklı seciyye ve karakterlerin var olduğunu söyler. İnsan bunları huy edinir ve bir daha da bunları terk edemez. Bunlar o insanın değiştirilemez alışkanlıkları haline gelir. Hatta bu alışkanlıkları değiştirmek için büyük bir irade ortaya koysa dahi, çoğunlukla mağlup olur. Bir türlü buna muvaffak olamamaktadır. Bunun içinde çölden şehre getirip kendisine okuma yazma öğretilmeye çalışılan bir bedeviyi örnek verir. Bu bedevi birkaç gün bu işe sabreder fakat en sonunda bir beyitle kendisinin çöl hayatını ve oradaki uğraşlarını özlediğini dolayısı ile şehirde daha fazla kalamayacağını ifâde eder. Dolayısı ile bir sûfîyi girdiği yoldan alıkoymak ve onun değişmesini beklemek imkânsızdır.

II. AYNÜ'L-KUDÂT'A YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER VE ONUN BU ELEŞTİRİLERE CEVABI

Öncelikle Aynü'l-Kudât'ın kendi ifâdesine göre bu savunmayı merhamet dilenmek için yazmamıştır. Hakkında verilen hükmün değişmeyeceğini zaten biliyordu. Ancak öldükten sonra insanlar onun masumiyetini bilsinler ve hayırla yâd edilmek için böyle bir girişimde bulunuyor. Kendisi bunu bir şiirinde şöyle ifâde ediyor.

"Bir asma fidanı ektim ve onu budamak istedim,

Umarım ki bir gün meyvesi güzel olacaktır,

Eğer benim umduğum gibi meyve vermezse,

Ağacının acı olması benim suçum değildir."[198]

Aynü'l-Kudât kendisine bu ithamlar yapılırken, sûfiyyeden hiç kimsenin kendisini savunmaya yanaşmadığından yakınır. Ancak yinede onları mazur gördüğünü beyan eder. Bu yolda tek başına olduğunu ve kimseden en ufak bir teselli ve yardım almadığını da şu beyitle anlatmaktadır.

" *Kim uzaktakileri tanımak istiyorsa (dost edinmek istiyorsa) bilsin ki,*

Karşılaştığım sıkıntılarda bir elimi diğerine dayadım."[199]

Aynü'l-Kudât'ın sevenleri çoktu. Şöhreti her tarafa yayılmıştı. Fakat sıkıntılar kendisini bulunca etrafında hiç kimseyi göremez. Daha önceki ifâdelerinde de buna değinmiş ve etrafında kendisini teselli edecek ve sıkıntılarını paylaşacak bir dostun eksikliğini çok hissettiğini bildirmişti.

Savunmanın bu ikinci bölümünde Aynü'l-Kudât'a yöneltilen eleştirileri ve onun bu eleştirilere cevaplarını tahlîl edeceğiz. Nübüvvet ve velâyet, Allah(c.c.)'ın kâinattaki her şeyin kaynağı olması, Allah(c.c.)'ın ilim sıfatının derinliği, bir şeyhe intisab etmenin zorunluluğu, iyi âlimlerin tarih içinde hep kıskanıldığı ve bundan dolayı çeşitli entrikalarla bu âlimlerin omayacak eziyetlere maruz kalmaları, sûfîlerin şathiyeleri gibi konular ve meseleler bu bölümde ele alınmıştır.Bununla beraber yine bu bölümde tasavvufun bir ilim olarak gösterdiği gelişim sürecine değinilmiş ve bu ilmin büyük temsilcilerinden de bahsedilmiştir. Bizim amacımız burada ortaya konan sorunların daha iyi anlaşılması için gerekli izahatları yapmak ve Aynü'l-Kudât'ın daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Eleştirilerin en çok yoğunlaştığı konu olan nübüvvet ve velâyet meselesi ile başlıyoruz.

A. Nübüvvet ve Velâyet Konusu

Müellif kendisi ile ilgili yapılan eleştirilere geçmeden önce insaf sahibi âlimlere şöyle seslenir:

---

[198] Aynülkudâat, **Şekva'l-Garîb**, s.30-31.
[199] Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 31.

Bana kulak veripte kaderin başıma sardığı sıkıntıları dinleyenlerden Allah (c.c.) razı olsun. Bir gupup âlim ki- Allah (c.c.) onları güzel işlerinde muvaffak kılsın, kalplerinden kin ve nefreti söksün ve onları hayra yöneltsin- benim yirmi yıl önce yazdığım bir risâlenin değişik yerlerindeki ifâdeleri cımbızlayarak beni eleştiri konusu yaptılar. Ben o risâlede tasavvuf ehli'nin hallerini açıklamaya çalışmaktaydım. Tasavvuf Ehli kimselerin yaşadığı haller "akıl ötesi alan" ile ilgili durumlardır. Filozoflar, akıl alanı içinde sıkışıp kaldıklarından bütün bu halleri inkâr ederler. Çünkü onlara göre bir peygamber, akıl yetisini en üst seviyede kullanabilen bir dâhiden başka bir şey değildir.[200]

Biz daha önce Aynükudât'ın tasavvufi düşüncelerinin dayanaklarını açıklarken onun düşüncesinin ana merkezini "*akıl ötesi alan"* kavramı oluşturduğunu söylemiştik. Bundan sonraki bölümlerde de biz bu kavrama vurgu yapıldığını göreceğiz. Onun düşüncesinin kilidini bu kavram oluşturur. Örneğin o, Allah (c.c.)'ınEsmâ ve Sıfatlarını, peygamberliği, velâyeti, Kâinat'ı ve içinde bulunan her şeyin varlığını yorumlarken hep bu "*akıl ötesi alan"*a dikkat çeker. "*Akıl alanı"* ve "*akıl ötesi alan*" onun tasavvufi ve felsefi düşüncesini şekillendiren iki farklı ama zıt olmayan bakış açılarıdır.

Aynü'l-Kudât'ın kendini savunmak zorunda hissettiği ilk itham nübüvvetin akıl yoluyla anlaşılamayacağını söylemesiyle akıl dışı bir tavır sergileyip nübüvvetin anlaşılmasının önüne set çektiği iddiasıdır.[201] Aynükudât, nübüvvete karşı duruşunun aklın dar sınırları içerisinden değil de akıl ötesi bir idrâk içerisinden olduğunu izah etmeye çalışır.

Aynü'l-Kudât*Zübdetü'l-Hakâik* adlı eserinde aklın mahiyetini ve sınırlarını göstermeye çalışır. Aynü'l-Kudât'a göre akıl sadece bu dünyaya ait işleri idrâk edebilir. Hakk'ı ve nübüvveti tam manasıyla idrâk edemez. Hakk'ın gerçek anlamıyla idrâk edilmesi ancak basiret gözünün açılmasıyla mümkün olur. Aynü'l-Kudât buna akıl ötesi idrâk der.[202]Aynü'l-Kudât yine nübüvvetin de hakîkatinin anlaşılması için akıl ötesi bir idrâkin, basiret gözünün olması gerektiğini söyler. Çünkü nübüvvet, velâyet ve verâ derecelerinden sonra ortaya çıkan bir çeşit mükemmelliklerdir. Aynü'l-Kudât velâyet

[200]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 7.
[201] Debâşî,**a.g.m.**, s.73.
[202] Pürcevâdî,**a.g.e.**, s. 16.

derecesini akıl derecesinin üstünde bir yere konumlandırır. Burada velâyet derecesinin akıl derecesinden üstün olması velînin elde ettiği şeylere akıl sermayesi ulaşamayacağı içindir. Aynü'l-Kudât nübüvvet makamını da velâyet makamının ötesine yerleştirir. Böylece nübevvetin hakîkatine akıl alanın dışında birkaç verâyı geçtikten sonra ulaşılabilir.

Aynü'l-Kudât'a göre peygamberleri sadece dahi olarak nitelemek peygamberliğe imanın bir karşılığı değildir. Bu dar kalıp içerisinde değerlendirildiğinde sadece sahip olduğu bir sıfatı - yani fetaneti- zatının yerine ikame etmiş oluruz. Hâlbuki nübüvvet, velâyetin ötesinde meydana gelen mükemmellikler zinciridir. Velâyet ise "akıl ötesi alan"ı içine alan bir hâldır. Bir bakıma veli, normal şartlarda aklın ulaşamayacağı hakîkatlere ulaşan kişidir. Bir başka ifâde ile aklın yetilerini veya kabiliyetlerini aşan hakîkatler vardır ve akıl bu hakîkatleri kavrayacak düzeyde değildir. Ancak velâyet makamındaki kimse kendisine bahşedilen mistik tecrübelerle bu hakîkatleri yaşar.

Aynü'l-Kudât'ın, yukarıdaki bilgiler ışığında velâyetin daha iyi anlaşılması için bir kaç örnek verir. Bu örneklerle anlattıklarını somut bir şekilde ortaya koymaya çalışır. Bizler de bu örnekleri burada tek tek zikrederek maksudun anlaşılmasına yardımcı olmaya çalışacağız.

Velâyet konusunda verilen ilk örnek, Hz. Ebubekir(r.a.)'in vefat etmeden önce Hz. Ayşe(r.a.)'ye vasiyeti ile ilgilidir. Şöyle ki, Hz. Ebubekir (r.a.) vefat etmeden önce eşi hamile idi. Malum olduğu üzere o zaman şimdiki gibi anne karnındaki bebeğin cinsiyetini kesin bir şekilde verebilecek bir yöntem veya şimdiki gibi gelişmiş teknolojik aletler yoktu. Ancak Hz. Ebubekir (r.a.), kızı Hz. Ayşe (r.a)'yi yanına çağırıp vasiyetini bırakacağı zaman vasiyetine şöyle başlar : '' *Kızım, onların ikisi de senin kızkardeşlerindir.''*[203]Hâlbuki o anda Hz. Ayşe (r.a.)'nin Hz. Esma (r.a.)'dan başka kız kardeşi bulunmuyordu.

Aynü'l-Kudât bu konu ile ilgiliHz. Ebubekir (r.a.)'den bir örnek daha aktarır. Kendisi ölüm döşeğinde bulunduğu bir sırada : " *Sana tabip getirelim mi?"* dendiğinde, o şöyle cevap verir: "*Yanımda tabiplerin en büyüğü var ve O, bana: Ben istediğimi*

[203] Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 8.

yaparım, buyuruyor" [204] diye cevaplamıştır. Hz. Ebubekir(r.a.)'in tabiplerin en büyüğünden kastı Yüce Allah (c.c.)'tır. Bir ayet olan diğer ifâdesi ile de bu hastalıktan kalkamayacağını ve yakın bir zamanda vefat edeceğini îma etmiştir.

Yukardaki örneklerden anlaşılacağı üzere Hz. Ebubekir (r.a.)'e doğacak çocuğunun kız olacağı ve hastalıktan kalkamayıp yakın bir zamanda vefat edeceği bilgileri *keşf*yoluyla verilmişti. Aksi takdirde bunu başka bir şekilde te'vil etmek veya izah etmek mümkün değildir. Bu bilgiler kendisine gayb âleminden verilmiştir. Çünkü bunlar akıl yetisi ile veya mantık işletilerek varılacak bilgiler değildir.

Ayülkudât, diğer bir örneği ise Hz. Ömer (r.a.)'den vermektedir. Herkesçe malum olan meşhur bir olayı bize aktarır. Kendisi, Medinede bir Cuma günü minberde bulunduğu bir sırada : *"Ey Sâriye, dağa, dağa çekil!"*[205], diye seslenir. O saatlerde Sâriye, Müslüman ordularının başında bir komutan olarak Nihavend'de farslılarla savaş halinde bulunuyordu. Hz. Ömer (r.a.), Medineden savaşın gidişatını seyrediyormuş gibi, tâ Nihavend'deki komutanını uyarmaktadır. Sâriye bu sesi işittiğinde şaşırmış fakat emri de yerine getirmişti. Ve bunun sonucunda büyük bir zafer elde edildi.[206]

Öncelikle, Allah (c.c.)'ın kalbine verdiği *keşf*ile Hz. Ömer (r.a.), hutbe sırasında Sâriye'nin harp sahasını ve sıkıntılı halini görmüştü. Ona emir vermiş ve emir Sâriye'ye işittirilmişti. Sâriye'nin elçisi emri duyup dinlemekle muzaffer olduklarını söylüyordu.

Elbette burada şöyle bir soru akla gelebilir. Hz. Ömer (r.a.), madem bu şekilde keşf ehlidir ve ve bu şekilde keramet vermiştir, o zaman kendisini şehit edecek kişinin haberini neden önceden alıp tedbirli hareket etmedi? Aslında bu sorunun bir benzeri Hz. Yakûb (a.s.)'a da sorulmuştur. Ona nasıl oluyor da ta Mısır diyarından sana getirilmekte olan Hz.Yusuf'un (a.s.) gömleğinin kokusunu aldın da yanı başında kuyuya atıldığında onu hissetmedin? Kendisi de şöyle cevap vermiştir: "*Bizim halimiz şimşeklere benzer. Bazen yüksekten her tarafı görür gibi oluruz, bazen de ayağımızın üstünü göremeyiz.*"[207]

---

[204] Muhammed Rıza, **Hülefâ-i Râşidin**, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2005., s. 116.
[205] İbn-i Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, c.VII., s.131.
[206] Muhammed Rıza, **a.g.e**.,s. 42.
[207] Sa'di Şirâzî, **Gülistan**,Menşûrâtu'l-Hey'ti'l-'Ammeti's-Sûriyyeti li'l-Kütüb, Vizâratü's-Sakâfetu, Dimeşk 2012, s. 182.

Bu bağlamda Aynü'l-Kudât'ın aktardığı diğer bir olay da, İslam Tarihinin üçüncü halifesi olan Hz. Osman (r.a.) ile ilgili rivayet edilen bir hadisedir. Şöyle ki, bir gurup sahabe, Hz. Osman (r.a.)'ı ziyaret ederler. İçlerinden biri, gelirken yolda bakışlarına engel olamamış bir kadını süzmüştü. Hz. Osman (r.a.)'ın huzuruna girdikleri sırada o, *"Ne oluyor da sizden bazılarınız yüzünden zinâ'nın bir eseri olduğu halde huzuruma geliyor*"[208]buyurur. "*Zinâ'dan bir eser*"ifâdesinden kasıt, o yasak bakışlardır. Evet, nasıl ki her işlenen günah kalbin üzerine görünmez bir siyah nokta oluşturuyorsa, öylede haram bakışların sahibi olan kimsenin de yüzünde o haramın manevi izi kalır. Fakat bunu ancak basiret sahibi olanlar görür. Hz. Osman (r.a.)'ın bu azarlamasında sonra o bakışların sahibi olan sahabe şaşkınlıkla sorar: '*'Hz. Resûlullah (s.a.v.)'tan sonra vahiy var mı?*'' bunun üzerine Hz. Osman(r.a.) şu mukabelede bulunur: "*Hayır, bu vahiy değildir. Ancak basiret, burhan ve sadık bir feraset'tir. Sen Hz. Resûlullah (s.a.v.)'ın: "Mü'minin ferasetinden korkun, çünkü o, Allah'ın c.c. nuruyla bakmaktadır", buyurduğunu işitmedin mi?"*[209]

Yukarıdaki olayda dikkat çeken nokta şu ki, o sahabi kendisi ile Rabbi arasında gizli olan bir duruma Hz. Osman (r.a.)'nın muttali olmasının şaşkınlığını yaşıyordu. Efendimiz (s.a.v.)'in son peygamber olduğunu ve kendisinden sonra kimseye vahiy gelmeyeceğini çok biliyordu. Ancak bir şaşkınlığın ifâdesi olarak o soruyu sormuştur. Görüldüğü gibi ister adına basiret diyelim ister feraset veya ister *keramet* diyelim ister *keşf*diyelim bu anlattıklarımız inkâr edilemeyecek hakîkatlerdir.

Aynü'l-Kudât, Hz. Ali (r.a.)'den nakledilen şu çarpıcı olayla velâyet ile ilgili düşüncelerimizin daha net anlaşılmasını sağlayacağını söyler. Hz. Ali (r.a.) şehit edildiği günün sabahı evinden çıktığı zaman şehid edilececeğinden haberdarmış gibi şu beyiti tekrar edip duruyordu:

"Artık ölüme hazırlan çünkü ölüm mutlaka seni bulacaktır,

Ansızın gelip çattığında ölümden korkma!"[210]

[208]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 8.
[209]Aynü'l-Kudât, **a.g.e.,**s. 8.
[210]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 8.

Şimdi bizler bütün bunları değerlendirdiğimizde velayet makamının hakîkatine varabiliriz. Çünkü dört halifeden aktarılan bütün bu durumlar basite indergenecek şeyler değildir. Ayrıca amprik bilgi ile ulaşılacak neticeler de değildir. Biz bunları aklın alanı dâhilinde yapacağımız izahâtlarla açıklayamayız. Bu bilgiler "*akıl ötesi alan*"a geçebilen ve olaylara Allah (c.c.)'ın nuru ile bakabilen basiret sahibi olan kişilerin ortaya koyabileceği mistik tecrübelerdir.

Aynü'l-Kudât'ın dört halifenin haricinde velâyet bahsinde zikrettiği son örnek Uveys el-Karânî'dir. Herim b. Hayyân adındaki şahıs onu ziyaret etmeye karar verir. Mekkeden yola çıkar ve sonunda onu Fırat nehri kıyısında bir yerde bulur. Kendisine tarif edilen kişinin o olduğunu görünce ona yaklaşır ve selam verir. Uveys el-Karânî *''Ve aleyke's-selâm ey Herim b. Hayyân''* diyerek selamını alır. Hem onun ve hem de babasının ismini anarak selamını alınca, Herim b. Hayyân hayretini gizleyemez ve ona : *'' Benim ve babamın ismini nasıl bilebildin? Hâlbuki biz seninle daha önce hiçbir yerde karşılaşmadık ve beni daha önce görmüş de değilsin.''* der. Bunun üzerine Uveys el-Karânî, ona dönerek şu mukabelede bulunur : '' *Alîm ve Habîr olan Allah(c.c). bana haber verdi. Benim ruhum daha önce seninle tanışmıştı. Ruhlarında aynı bedenler gibi bilinçleri vardır ve bu sayede mü'minler birbirini tanırlar.''*[211]

Nübüvvet ve velâyet ile ilgi anlatıların hülâsası şudur: Aklın idrâk edemeyeceği ve bilimsel olarak açıklanması mümkün olmayan bazı durumlar tamamen *akıl ötesi alan* ile ilgilidir. O alana giremeyen bir kimse bu hakîkatleri ne kavrayabilir ve ne de açıklayabilir. Bunun neticesinde Aynü'l-Kudât, Allah(c.c.)'ın bilgisi ya da îman ile ilgili belli bir hiyerarşi içinde üç tür epistemik duruş takınır. Birincisi, terimin en derin anlamı itibariyle "bilmek" anlamına gelen *Mârifettir.Marifet* bu hiyerarşide bile yer almayan ilimden ayrı anlama sahip olan bir terim olarak düşünülmelidir. İkincisi dostluk ve arkadaşlık anlamına gelen ve Allah (c.c.)'ıbilmenin daha yüksek bir biçimi olan *velâyedir*. Üçüncüsü ise peygamberlik anlamına gelen ve Allah (c.c.) hakkında kesin anlamda içten ve derin bir bilgi oluşturan *nübüvvettir.*[212]

Aynü'l-Kudât*Zübde*'nin yüzbir kısa bölümünde, aklın ve yasanın teklif ettiklerinin ötesinde, farklı bir imanın temel öğretileri anlayışına ulaşmak için *keşf*ve

[211]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 9.
[212]Aynü'l-Kudât, **Zübdetü'l-Hakâik**, s. 31.

*zevk*in bu tür akıl ötesi kategorilerin sınırlarını tecrübe etmektedir. Ayn el-Kudât yargısında, her vahyî dindeki en temel iddianın bu vahyin bizzat niteliği olduğunu söyler. Daha basit bir ifâde ile bir kimse,vahiy ile gelebilen bir peygamber ya da resûle nasıl inanabilir? Allah (c.c.)'ın bazı sıradan insanlara diğerlerine iletmesi için mesaj vermesi ne anlama gelmektedir? Aynü'l-Kudât, merkezî bir problem olan vahiyle ilgileri bakımından insanları dört grupta değerlendirir: Birincisi bazı insanlar, vahyin imkanının rasyonel kanıtlarla tasdikine ihtiyaç duymazlar. İkinci grupta buna ihtiyaç duyan, ancak bu ihtiyaçlarını gidermek için sadece farklı düşünce mekteplerindeki müesses otoritelere uyan insanlar vardır. Üçüncügrup insanlar ise rasyonel kanıta ihtiyaç duymalarına rağmen bu delilleri kendileri belirlerler. Ve nihayet dördüncü grupta bulunanlar da aynı şekilde bu tür öğretilere vahiy olarak inanırken bir yandan teorik bilgi*(el-îlmu'n-nazarî)* yolunu takip ederken kesin bilgiye ulaşmak için bir yandan da gözleri akıl ve bilginin Ötesinde örneğin *zevk* ve *keşfte* bulunan gerçekliklerdedir.[213]

Aynü'l-Kudâtın bu düşüncelerine karşı çıkanlar, onun bu düşünceleri ile âvâmın peygamberliğe iman etmesinin önüne set çektiği fikrine kapılmışlardır. Çünkü onlara göre peygamberliğe imanı savunan ve gerekli gören aklın kendisidir. O halde akıl nasıl olurda bir şeyi gerekli görürken, bu gerekli gördüğü şeyin hakîkatini idrâk etmiyor? Yani aklın hakîkatini kavramadığı bir şeyi tasdiki nasıl kabul edilebilir?

Aslında Aynü'l-Kudât'ın nübüvvete iman konusu ile ilgi ortaya koyduğu esaslar muarızların anladığı şekilde değildir. Çünkü Aynü'l-Kudât, "*akıl ötesi alan*"a geçmeyi ve nübüvvetin hakîkatini kavramayı peygamberliğe imanın bir şartı olarak görüyor değildir. O, yukarıdaki söylemleri ile nübüvvetin hakîkatini anlamak için "*akıl ötesi alan*"a geçme gereğini dile getiriyor. Bu durumda bir şeyin hakîkatini kavramak başka, onun varlığına iman etmek başka türlüdür.

Bizler bu savunmanın tahlîlini yaparken kimseyi savunma niyeti taşımıyoruz. Sâdece olanı daha anlaşılır kılmayı amaçlıyoruz. Ancak bu savunma bir risâle şeklinde yazıldığından bazı izahatlarda eksik kalmıştır. Bu bağlamda Aynü'l-Kudât'ın görüşünü daha net bir şekilde ortaya koymak için muarızlara cevap niteliğinde şu önemli tespiti

[213]Aynü'l-Kudât, **Zübdetü'l-Hakâik**, s. 9-10.

yapmayı gerekli görüyoruz: Ciddi bir bakış açısı ile değerlendirdiğimizde diğer îtikadî konularda da aynı sorunun varlığını kabul etmek zorunda kalırız. Örneğin, Allah (c.c.)'ın Zâtı ve Sıfatları konusu, kader konusu, meleklerin mahiyeti veya ahret ve ona taalluk eden konulara imanda da aynı durum söz konusudur. Bizler bütün bunlara tereddütsüz iman ettiğimiz halde bunların keyfiyetine ve hakîkatine muttali değiliz. Ancak bu durum, bizim imanımıza hiçbir şekilde zarar vermez.

Dolayısı ile Aynü'l-Kudâtın dediği gibi herhangi bir kimse yaşamadığı bir tecrübenin hakîkatini kabul edebilir. Yaşayan birinin öldükten sonraki kabir hayatına inanması veya hesap gününe inanmasını buna örnek verebiliriz. Aynü'l-Kudât bu durumu, duygusal coşkunluk yaşayan ve bunu şiirlere yansıtan biri ile bu coşkunluğu yaşamayan ve şiirden anlamayan hatta bu sanattan hiç nasibini almayan kişi arasındaki ilişkiyle açıklar. Şiirden anlamayan kişi her ne kadar o coşkunluğu yaşamasa da, o şiiri yazan veya söyleyen kişinin duygusal bir coşkuya sahip olduğunu bilir. Bu durumda Aynü'l-Kudât'ın savunduğu ilke şudur ki; "*akıl ötesi alan*"a geçmiş ve burada yaşadığı mistik tecrübeyle bir şeyin hakîkatinin bilgisini elde etmiş birinin inancı ile bu yolu kat etmemiş birinin inancı arasında bir fark vardır. Ancak buradaki fark, küfür-iman ikilemine götürecek veya bu şekilde ayrıştıracak bir fark değildir. Bilakis beklide imanın tadını alma veya almama neticesini doğuracak bir fark olabilir.

Aynü'l-Kudât, felsefecilere ve nübüvvetin akılla idrâk edilebileceğini savunan dönemin fukahâsına karşı aklın,Hakk'ın ve nübüvvetin gerçeğinianlayamayacağını şu örnekle izah etmeye çalışır:"Nübüvvet akıl ötesi (tavr) bir alandır. Her kimse ki bu akıl ötesi alanı tasdik etmezse nübüvveti tasdik etmez... Ve eğer bir kimse diliyle nübüvvete iman ettiğini ve hatta kalp ile de iman ettiğini söyleyerek nübüvvetin hakîkatini anladığını söylerse burada hata etmiş olur ki bu körün bir nesneye dokunup o nesnenin rengini tasdik ediyorum demesi gibi olur."[214]

Aynü'l-Kudât'ın selefi ve hocası olarak gördüğü büyük sûfî, fakîh ve kelamcı İmam-ı Gazzâlî şu ifâdeleri konuyu daha gayet güzel özetler:

Allahü teâlâ ba'zı seçtiği kullarında, akldan sonra, başka bir kuvvet dahâ yaratır. Bununla, aklın bilemediği, bulamadığı şeyler ve ilerde olacak şeyler anlaşılır.

[214]Aynü'l-Kudât, **Zübdetü'l-Hakâik,** s. 31.

Buna nübüvvet ya'nî Peygamberlik kuvveti denir. Temyiz kuvveti, akl ile anlaşılan şeyleri anlayamadığı için, bunlara inanmıyor. Akl da, Peygamberlik kuvveti ile anlaşılan şeyleri anlayamadığı için, bunların var olduklarına inanmıyor, inkâr ediyor. Anlamadığını inkâr etmek, anlamamanın, bilmemenin ifâdesi oluyor. Bunun gibi kör olarak dünyâya gelen kimse, renkleri, şekilleri hiç işitmese bunları bilmez. Varlıklarına inanmaz."[215]

Bu konu ile alakalı gerekli açıklamaları yaptıktan sonra Aynü'l-Kudât'ın, hakkında yapıla eleştirilerin haksız olduğunu dile getirir. Ortaya koyduğu bütün bu düşüncelerin aslında İmam-ı Gazzâlî'nin de kitaplarında bulunduğunu ısrarla vurgular. Daha önce hayatı hakkında bilgi verdiğimizde de söylediğimiz gibi Aynü'l-Kudât, İmam-ı Gazzâlî'nin bütün eserlerini dört yıl zarfında okur ve onu hocası olarak telakki eder. Böylece aralarında manevi bir bağ oluşur. Bundan dolayı Aynü'l-Kudât'ın düşünce yapısının oluşumunda hocası olarak telakki ettiği İmam-ı Gazzâlî'nin büyük bir etkisi görülür.

B. Allah (c.c.)'ın Her Şeyin Menba'ı ve Kaynağı Olması Meselesi

Aynü'l-Kudât'ın, kâinât'ın yaratıcısı olan Allah (c.c.) için kullandığı "Varlığın Menba'ı", "Varlığın Kaynağı" ve"Hakîki Varlık" gibi ifâdelerin çok yerinde olduğunu savunur. Çünkü bu ifâdeler Onun hâricindeki her şeyin, zât itibari ile bâtıl ve yok hükmünde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ifâdeler bize İbn Arabî'nin "*vahdet-i vücûd*" nazariyesini çağrıştırmaktadır. Ayrıca bizler bu ifâde ve düşüncelerin aynısını İmam-ı Gazzâlî'nin, *İhyâ*, *Mişkâtü'l-Envâr* ve *el-Munkızu mine'd-Dalâl* adlı eserlerinin değişik yerlerinde görmekteyiz. Örneğin *el-Munkızu mine'd-Dalâl* adlı eserde İmam-ı Gazzâlî'nin şu ifâdesi dikkat çekicidir:

Acaba varlığın tek olduğunda şüphe var mı? Söz konusu varlık, varoluşu başka bir şeye bağlı olmayan, kendi kendine varolan Yüce Allah'tır. O, diğer tüm varlıklara varoluşlarını sunan, bağışlayan gerçek varlıktır. O'nun dışında kalan hiçbir varlığın varoluşu kendinden değildir. Çünkü O, yaratıcı, yoktan varedici ve varlıklara şekil

[215] Muhammed Gazzalî, **el-Munkızu mine'd-Dalal**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996, s.30.

verendir.[216]

Aynü'l-Kudât, "Varlığın Kaynağı"ifâdesinin, her şeyin yaratıcısı anlamında kullanıldığını bu ifâdeyi başka yerlere çekip farklı te'vil etmenin yanlış olacağını söyler. Özellikle kendisini yargılayanların kendilerinin tercih ettiği manaları bu ifâdeye yükleyerek kendisine birçok ithamları haksız bir şekilde yaptıklarını dile getirir. Mademki bu ifâdeleri kendisi kullanmıştır o halde bu ifâdelerden kastının ne olduğunu da kendisi bilir. Ona ne kastettiği sorulmadan hakkında yargılama yapılması elbette kabullenilebilecek bir durum değildir. Kendisine bu noktada savunma hakkı tanınmamıştır. Bu risâlenin kaleme alınış sebebi de budur.

Aynü'l-Kudâtın da dile getirdiği gibi, mücmel ifâdeleri kullanan zevâtın bu ifâdeleriyle ne kastettiğini en iyi onlar bilir. Onların ifâde ve düşüncelerini hasımlarının yorumlarına göre yargılamak insafsızlıktır. Çünkü kişi kendi düşüncelerinde gizlidir, başkalarının düşüncelerinde değil. Ancak kendisi de bu mücmel ifâdelerin istenildiği takdirde yanlış yerlere çekilebilecek ifâdeler olduğunu kabul etmektedir.

C. Âlemin Kadîm Oluşu Meselesi

Aynü'l-Kudât'ı küfürle itham ettikleri bir mesele de âlemin kıdemliği meselesidir. İthamcılara göre Aynü'l-Kudât, âlemin kadîm ve ezelî olduğunu yanı âlemin sonradan yaratılmadığını iddia ederek küfre düşmüştür. Bu konudaki eleştirilerin temelini bir önceki konu ile ilgili ifâdeler oluşturur. Çünkü Allah (c.c.)'ın her şeyin kaynağı olduğunu söylemek, bir manada her şeyin ondan sudûr etmesi ve aslı itibari ile onunla beraber kadîm olduğu fikrinin oluşmasını doğurmuştur. Tabi ki, bu hükümAynü'l-Kudât'ın hasımları tarafından çıkarılan bir sonuçtur. Yoksa Aynü'l-Kudât bu şekilde bir düşünce ortaya koymamıştır.

Aynü'l-Kudât bu ithamın yanlış olduğunu, hiçbir zaman âlemin kadîm olduğundan bahsetmediğini hatta zikri geçen ithamın dayanak edildiği kitabınnın on sayfasında âlemin hâdis olduğunu anlattığını söyler.[217]Bu risâlesinde âlemin sonradan yaratıldığını kesin delillerle ispat ettiğini belirtir. Aynü'l-Kudât böylece ithamcıları

[216] Abdulhalim Mahmûd, **el-Munkızu mine'd-Dalal ve Tasavvûfî İncelemeler**, (çev. Salih Uçan), Kayıhan Yayınları, İstanbul 2012, s. 302.
[217]Aynü'l-Kudât, **Difâ'iyyat ve Güzîde-i Hakâik**, s. 30.

tekrar eleştirilerin alındığı esere yönlendirmektedir. Zikredilen bu eser de *Zübdetü'l-Hakâik* adlı eser olmalı ki Aynü'l-Kudât bu eserin ilk sayfalarında âlemin kıdemliği ve hâdis oluşu konularını işler.O halde daha önce zikrettiğimiz ifaleri âlemin ezelîliğine yorumlayan zevât ya bu risâleyi baştan sona okumamışlardır ya da işlerine gelen yerleri tabiri caizse cımbızlayarak ve daha sonrasında kendine göre te'vil ederek maksatlarına ulaşmaya çalışmışlardır.

Biz Aynü'l-Kudât'ın bu konu ile ilgili görüşlerinin daha iyi anlaşılması için *Zübdetü'l-Hakâik* adlı eserinden bir bölümü tercüme ederek olduğu gibi sunuyoruz:

Eğer kadîm olmasaydı o takdirde kesinlikle hiçbir şey varlık âlemine çıkmazdı. Bu gösteriyor ki, varlık âlemi hâdis ve kadîm olmak üzere ikiye ayrılır. Yani bundan kastımız, varlığının başlangıcı olan varlık ile varlığının başlangıcı olmayan varlıklardır. Eğer kadîm olmasaydı hâdis de olmayacaktı. Çünkü hâdisin tabiatında kendi başına varolmak yoktur.(Yani zâtı kendisinde kâim değildir ve varlık alanına çıkmak için başkasına muhtaçtır.) Varlığı zâtında kaim olan Vâcibu'l-Vücûd'dur. Varlığı vâcib olanın başlangıcı yoktur.[218]

Yukarıdaki ifâdeler hiçbir yoruma ihtiyaç duymayacak kadar açık ve nettir. Görüldüğü üzere Aynü'l-Kudât çok açık bir dille te'vile gerek duyulmayacak net bir ifâde ile varlığı kadîm (ezelî) ve hâdis(sonradan meydana gelen) olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bu ayırımı yaparken de maksadını daha da belirginleştirmek için kadîm terimi ile başlangıcı olmayanı ve hâdis terimi ile başlangıcı olanı yani yaratılanı kastettiğini ayrıca vurgulamıştır.

Bununla ilgili Toshıhıko Izutsu kitabında Aynü'l-Kudât'ın ezelîlik problemi ile ilgili ezelîliğin geçmiş dönemde aranacak bir şey olmadığını söyler. Böyle düşünenlerin büyük bir hataya düştüğünü dile getirir. Ancak bununla beraber birçok insan bu hatanın içindedir. Izutsu, ezelîliğin hakîki anlamda gerçekleştiği alanda geçmiş veya geleceğin bulunmadığını ifâde eder. Çünkü ezelîlik ayırım olmaksızın hem geçmişi ve hem de geleceği kapsar. Ancak onlar arasında bir ayırım tasavvur etmekten kendini alamayanlar, akılları hâlâ görsel tasavvura dayanma prangası içerisinde olduğu için kendilerinibu şekilde bir düşünme zorunda hissederler.

[218]Aynü'l-Kudât, ***Zübdetü'l-Hakâik***, s. 12.

Izutsu'ya göre, Hz. Âdem (a.s.)'in zamanı içinde yaşadığımız zaman kadar bize yakındır. Çünkü ezelîliğin huzurunda, farklı zamanlar bir ye aynı şeye dönüşürler. Ezelîliğin farklı zamanlarla plan ilişkisi, belki de en çok, bilginin farklı yerlerle olan İlişkisine benzetilebilir. Aslında, (çeşitli yerlerin) bilgileri, bir yere yakınlık veya ondan uzaklığa bakılarak birbirinden ayırt edilemezler**.** Bunun yerine, bilgi, her yer ile bir ve aynı ilişki içerisindedir. Bilgi, her yer ile "birlikte"dir; oysa hiç bir yer bilgi ile "birlikte" değildir.

Ezelîliğin zaman ile olan ilişkisi de tamı tamına aynı şekilde anlaşılmalıdır. Zira ezelîlik, zamanın her birimi ile "birlikte olmak" ve zamanın her biriminde "bulunmak" ile kalmaz; aynı zamanda o, zamanın her birimini ihtivâ eder ve varoluş bakımından zamanın her biriminden önce gelir. Oysa zaman ezelîliği ihtivâ edemez; tıpkı hiç bir yerin bilgiyi ihtivâ edemediği gibi.[219]

Yukarıdaki ifâdeler anlaşıldığında, gerçekliği açısından ezelîlik ile ebedîlik arasında hiç bir ayrımın bulunmadığı kolayca anlaşılacaktır. Ancak, aynı gerçeklik geçmiş ile ilişkilendirilerek mütalaa edildiği zaman, geçici ve şartlı olarak "*ezelîlik*" adını almakta, gelecekle ilişkilendirilerek mütalaa edildiği zaman da "*ebedîlik*" adını almaktadır.

D. Allah (c.c.)'ınCüz'iyyatı Bilmemesi Konusu

Aynü'l-Kudât'ın eleştirildiği konulardan birisi de, Allah (c.c.)'ın cüz'iyyatı bilmediği düşüncesine sahip olduğu iddiasıdır. Bu, İslam felsefe ve düşünce tarihinde hakkında şiddetli tartışmaların yaşandığı bir konudur. İmam-ı Gazzâlî, *Tehâfüt-ü Felâsife* adlı eserinde iki büyük filozof olan Farâbî ve İbn-i Sina'yı bu fikre sahip oldukları gerekçesiyle tekfir etmektedir. Aynü'l-Kudât'ın bazı konularda bu iki İslam filozofu ile aynı düşünceleri paylaştığını biliyoruz. Burada bu konuların detayları üzerinde duracak değiliz. Çünkü hem konuyu gereksiz bir şekilde uzatmış oluruz ve hem de amacımızın dışına çıkmış oluruz.

Aynü'l-Kudât hasımlarının bu iddiasını kesin bir dille ret eder. Eğer bahsedilen risâlesi ciddi bir şekilde incelenirse bunun tam aksini savunduğunun rahatlıkla

[219] Izutsu, **İslam Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler**, s, 155-156.

görülebileceğini dile getirir. Çünkü Aynü'l-Kudât'ın, Allah (c.c.)'ın ilminin sınırsızlığı ile ilgili düşüncelerini hiçbir akıl sahibi insanın ret edemeyeceği kesin ve kat'i delillerle ortaya koyduğunu söylemektedir. Zaten ilimde kendini İmam-ı Gazzâlî'ye nispet eden birinin, onun tekfir sebebi olarak gördüğü bir düşünceyi savunması da düşünülemez.

Aynü'l-Kudât'a göre bütün varlıkların Allah (c.c.)'a nispeti aynı derecededir. Allah (c.c.) katında geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman eşittir. Bizler varlık âlemine çıkmış mevcûdâta akıl penceresinden baktığımızda, bazılarının diğerlerinden daha önce vücûda gelmiş olduğunu rahat bir şekilde söyleyebiliriz. Fakat bunların Allah (c.c.)'a nispeti aynı derecededir çünkü O, ilim olarak her şeyi kuşatmıştır. Eğer Onun o varlık ile ilgili bilgisi olmasaydı, o şey varlık âlemine gelemezdi. Yaratılanların anlamakta aciz kaldığı onun kuşatıcı ilmi karşısında varlık âleminde ortaya çıkan ve vücûd bulan ile vücûd bulmayan eşittir. Onlar'ın akılları, O'nun ilminin hakîkati karşısında aciz kalır ve yok olur.[220]

Görüldüğü üzere yukarıdaki sözleriyle Aynü'l-Kudât, Allah (c.c.)'ın ilminin kuşatıcılığına ve zaman mefhumunun O'nun için düşünülemeyeceğini vurgulayarak ezelden sahip olduğu ilim sıfatıyla O'nun her şeyi bildiğini ve insanlarında O'nun bu kuşatıcılığını anlamaktan âciz kaldıklarını ifâde ediyor. Aynı risâlede yine şu ifâdeler dikkat çekmektedir.

Hz. Muhammed (s.a.v.), peygamber olarak bütün insanlığa gönderen ve onu vasıta kılarak insanlığa hitap eden Allah Teâlâ ne yücedir! O, Kur'an-ı Kerimde "Hangi tarafa yönelirseniz orada Allah Teâlâ'yı bulursunuz"[221] buyurmaktadır. Eğer Kur'anda sadece bu ayet bulunsaydı dahi, bu, Allah-u Teâlâ'nın ezelî ilmiyle cüz'yyatı bildiği hakîkatini ortaya koyması açısından hakkımda iftira edenlere yetecek bir delil olurdu.[222]

Biz burada Aynü'l-Kudât tarafından devamlı düşüncelerine referans gösterildiği için İmam-ıGazzâlî'nin de bu konudaki fikirlerine kısaca temas etmek isteriz. Allah-u Teâlâ'nın bildiği şeylerin bir sonu, bir sınırı olup olmadığı sorusuna Gazzâlî:"*Hayır, sınırı yotur*'' diyor. Çünkü şu an varolanlar sonlu olsa bile, gelecekte varolması

[220]Aynü'l-Kudât, **Zübdetü'l-Hakâik**, s. 24.
[221] Bakara, 2/115
[222]Aynü'l-Kudât, **Zübdetü'l-Hakâik**, s.26

mümkün olanlar sonsuzdur. Biz biliyoruz ki, şu anda mevcut olmayan mümkün varlıkları Allah (c.c.), gelecekte varlık alanına ya çıkaracak veya çıkarmayacaktır. Bu demektir ki, O sonu olmayan şeyleri bilmektedir. Mesela "*2*" sayısını ele alalım. Bu sayı sonlu olsa bile, bu sayının kendi kendisiyle çarpımı sonsuz sayılar verecektir. Başka sayı, nisbet ve nicelikler de böyledir. İşte bu sonsuz malumata taalluk eden bilgi birdir.[223]

E. Bir Şeyhe Bağlanılması Zorunluluğu Meselesi

Aynü'l-Kudât'ın muhalifleri tarafından eleştirildiği bir diğer konu ise her müridin bir şeyhe ihtiyaç duyduğu ile ilgili görüşüdür. Çünkü o, hak yolunda sülûk eden bir müridin bu sağlam yolda dalalete sapmadan ilerleye bilmesi için mutlaka bir mürşide bağlanması gereğini dile getirmiştir. Bu görüşünü de, Hz. Peygamberimiz (s.a.v.)'in: "*Kim imamsız ölürse, cahiliye üzerine ölmüştür*.'' [224] hadisine dayandırmaktadır. Yine sûfîlerin büyüklerinde Bayezid-i Bistâmî'nin "*Şeyhi olmayanın imamı şeytandır"* sözü de Aynü'l-Kudât için bir delil oluşturmaktadır. Bununla beraber meşâyihin ileri gelenlerinden Amr b. Sinan el- Menbecî'nin ''*Kim bir şeyhin riayetinde edeplenmezse, onun elde ettiği tüm kazanımlar bâtıldır*'' sözünü naklettikten sonra bütün bunlardan bir şeyhe bağlanma gerekliliğinden bahseder.

Müeelifimizin kanının akıtılması için fetvâ verenler onu bu düşüncelerinden dolayı Tâlimiye mezhebine nispet etmişlerdir. Taâlimiye Mezhebi, her şeyin iç yüzünün hakkı ayakta tutan yanılmaz imamdan öğrenilebileceğini savunur.[225]Bu mezhep bir zamanlar büyük bir taraftar kitlesine sahip olmuştu. Ancak dirayetli âlimlerin verdiği mücadele ve yazdıkları reddiyeler ile iç yüzü ortaya çıkarılmış ve zayıflatılmıştır. Özellikle İmam-ı Gazzâlî, *el-Munkız-u mine'd-Dalâl* adlı eserinde bu mezhebin görüşlerinden uzunca bahseder.[226]

Tâlim Doktrin'in esası şudur: Derece derece bir öğrenmeye dayanan bu mezhebin taraftarları, kâinatı Allah (c.c.)'ın bütün sıfatlarından münezzeh ve başka bir

[223] Muhammed Gazzâlî, **el- İktisat fi'l-İ'tikâd**, Beyrut 1969. s.150.
[224] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, h. no: 4/96
[225] Abdulhalim Mahmûd, **el-Munkızu mine'd-Dalal ve Tasavvûfî İncelemeler**, (çev. Salih Uçan),Kayıhan Yayınları, İstanbul 2012, s. 156.
[226]Mahmud, **a.g.e**., s. 156-168.

nura benzemeyen bir nur ve zulmet halindeki tecellisinden ibaret görürler.[227] Hasan Sabbah'a dayandırılan bu İsmâilî anlayış eski Fâtımî İsmâilîliğinden farklı bir takım özellikler gösterir. Bu anlayışa göre ilâhiyat ve dinle ilgili bilgiler ancak sadık bir öğreticiden öğrenilebilir. Dolayısı ile Allah (c.c.) dahi akıl ve istidlâl yoluyla değil ancak masum imamın öğretmesi ile bilinebilir. Bu öğretici de Allah (c.c.) tarafından tayin edilmiş İsmâilî bir imam olmak zorundadır.[228]

Tâlimiye Mezhebi yukarıda da belirtildiği gibi masum imam anlayışı üzerine kurulmuştur. Ancak bu anlayışı mantıklı bir şekilde açıklamak pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü imamın doğruluğunun bilinmesi dahi başlı başına bir problemdir. Onlara göre Allah (c.c.), bu masum imama şeriatın sınırlarını bildirmiştir. Mümin'in hiçbir iradesi yoktur. O'nun yapacağı tek şey masum imamı izlemektir. Çünkü imam hakîkatin temsilcisidir. Vahyi ve aklı yalnız o geçerli kılabilir.[229]

Bu anlayışın sahiplerine göre yeryüzü açık veya gizli bir imamdan hiçbir zaman hali olamaz. Şayet imam belli ise hüccetin gizli olması caizdir. İmam gizli olursa hüccet ve dâîlerinin belli olması zaruridir. Resûl yerine kâim olan bu masum imamın zâhiri ve bâtınî her türlü emirlerine riâyet etmek gerekir. İmamlar masum olduklarından küçük veya büyük günah işlemekten uzaktırlar.[230]

İsmâiliyye'yi tâlim fikrine yönlendiren düşünce nasların zâhir ve bâtınının bulunduğu iddiasına dayanır. Bâtıniyye'ye göre aklî istidlâl yoluyla hakkın bilinememesinin asıl sebebi nasların sadece zâhiriyle yetinilmesidir. Hâlbuki asıl amaçlanan şey gizli ne bâtınî mana olup bunu da sadece imam bilebilir.[231]

Tekrar konumuza dönecek olursak yukarıdaki ifâdeler Tâlimiye Mezhebi'ndeki imam anlayışını yansıtmamaktadır. Çünkü en basit ifâde ile Tâlmiye Mezhebinde tek karar mercii imam olarak görülen kimsedir. Hatta bazı konuları kaybolan ve bir gün tekrar geri gelmesi beklenen imama havale edilmiştir. Hâlbuki tasavvuf anlayışındaki şeyhlik tamamen bundan farklıdır. Orada şeyh bütün Müslümanlar için her konuda tek

---

[227] Ahmed Ateş, "**Gazzâlî'nin Bâtınîlerin Belini Kıran Delilleri, Kitâb-u Kavâsımi'l-Bâtıniyye**", İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. I-X, Ankara 1954, s. 23.
[228] Mustafa Öz, "**İsmâiliyye**", DİA, c. III, s. 130.
[229] Bernard Lewis, **Haşîşîler (İslamda Radikal Bir Tarikat)**, Kapı Yayınları, İstanbul 2005, s. 9-10.
[230] İbrahim Agah Çubukçu, **Gazzâlî ve Bâtınîlik**, Resimli Posta Matbaası, Ankara 1964, s. 43.
[231] Mustafa Öz, "**Ta'limiyye**", DİA, s. 549.

karar mercii değildir. Hatta eğer öyle bir merciî varsa o da, Hz. Resûlullah(s.a.v.)'tır. Ve Onun vefatı ile bu makam başkasına devredilmemiştir. Ama Tâlimiye Mezhebi'nde imamlar her konuda tasarruf sahibidirler. Ve bu bir imamda diğerine intikal eder. Ayrıca bu imamlar masumdurlar. Hâlbuki sûfîlerin anlayışında şeyhin masumiyetinden bahsedilemez. Bu, sadece peygamberlerin bir sıfatıdır.

Ayrıca bu iddiaları çürütmek için şu anda tahlilini yapmaya çalıştığımız*Şekvâ* adlı eserinde Aynü'l-Kudât, kendisini bu konuda eleştiren zevâtın nasıl böyle bir sonuca vardığını anlayamadığını söyler. Çünkü kendisinin sözü edilen risâlenin ikinci kısmında Allah-u Teâlâ'nın varlığını ispat etmekiçin bazı deliller ortaya koyduğunu, bununla beraber herkesin malumu olduğu üzere Tâlimiye Mezhebi'nin bu konudaki bütün aklî delilleri reddettiğini ifâde eder. Tâlimiye'ye görema'rifetullaha sadece masum imam ve peygamberlerin vasıtası ile ulaşılabilir diyerek kendisini savunur.[232]

F. Peygamberlik İddiasında Bulunduğu İddiası

Aynü'l-Kudât, ‘*'yokluk*'' ve ''*fenâ"* gibi tasavuuf ıstılâhnı kullandığı gerekçesi ile kendisine peygamberlik iddiasında bulunduğu suçlaması yapıldığını aktarır. Açıkçası birçok sûfî bu ıstılâh kullandığından dolayı eleştirilmiştir. Bu ilimin ıstılâhnın manalarının hakîkatlerini kavramayanlar bu kavramların yer aldığı ifâdeleri istedikleri gibi yorumlayıp hem tasavvuf ilmine ve hem de tasavvuf ehline olan garezlerini ortaya koyarak çok ağır ithamlarda bulunmuşlardır.

Bu ithamlar ‘*'fenâ*'' ve ''*yokluk*'' kavramları üzerinde yürütüldüğü için bunları burada kısaca sûfiyyenin ıstılahında ne manaye geldiklerini açıklamak isteriz.

Fenâ, yokluk ve hiçlik ve geçici olmaktır. Kötü sıfatların zâil olması ve kötü fiillerin terk edilmesidir. Böylece şehevî ve nefsanî arzular fenâ bulmuş olur. Dünyadan kalbî rabıtayı koparan kimsenin kalbi, dünya tutkusundan fenâ bulmuş demektir. Dünya tutkusu ve kötü huylar fenâ bulunca fütüvvet ve doğruluk bâkî kalır.[233]

Fenâ, kulun fâiliyet şuurunu kaybetmesi, ''*abd"*in yerine fâil olarak Allah (c.c.)'ın geçmesidir. Kulun fiilini görmemesi diye de ifâde edebileceğimiz bu halde,

[232]Aynü'l-Kudât, **Şekvâ'l-Garîb**, s. 11.
[233] Hasan Kamil Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar**, s. 215.

kulun yerine Allah kaim olur; Allah görür, duyar ve tutar. Bu suretle "*Ben kuluma sevince onun gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum*"[234]hadis-i kudsîsi tecelli etmiş olur. Kul Allah (c.c.) ile o kadar meşgul olur ki nihayet ''benlik'' şuurunu kaybeder. O şuurunun yerine yine Allah (c.c.) geçer. Bu hale zikirle erişilirse buna: "*el-Fenâ fi'l-Mezkûr",* muhabbetle erişilirse "*el-Fenâ fi'l-Mahbûb"*denilir. *Fenâ*'nın en yüksek derecesi ''*Fenâ 'ani'l-Fenâ*''dır. Bu da *fenâ* haline erme şuurundan da fânî olmaktır. *Fenâ* halindeki kul, bazı beşerî sıfatlardan kurtulursa da, beşeriyet sıfatından tamamen çıkamaz. Böyle bir iddia yanlış olur, küfrü gerektirir.[235]

Aslında Aynü'l-Kudâtın Bağdat zindanına nakledilmesi, daha önce tertip edilmiş olan kumpasın bir ayağıdır. Çünkü kendisi daha oraya nakledilmeden önce hakkında ölüm fetvâsı verecek olan kişiler bu kumpas dâhilinde bir araya getirilmişti.Bu kimseler onuneserlerindeki yoruma müsait mücmel ifâdeleri istedikleri şekilde te'vil ederek asılması için gerekli olan zemini hazırlamışlardır. Ancak bu zorlama yorumların ölçüsü çok kaçmış olacak ki, bunlar karşısında Aynü'l-Kudât'ın üzüntü ile şu değerlendirmeyi yapar:

Taassubun bu dereceye ulaşması ne kadar da kötüdür! Kıskançlık ne kadar kötüdür! Hele bir âlimi bu şekilde davranmaya sevkediyorsa! Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'i yalanlayan Hiristiyan ve Mecusilerde dahi bulunmayan sapkın itikâdî görüşleri bir müslümana, bunun ötesinde bir âlime nispet etmekten utanmıyorlar. Hatta ne peygamberlik müessesesini inkâr eden Brahmanlarda ve ne de peygamberlerler beraber onları gönderen Allah(c.c.)'ı inkâr eden zındıklarda bu sapkın görüşler yoktur. Bu görüşler bana nasıl nispet edilebilir.[236]

Bu iftiralar, âlimlerin meclislerinde oturan ve onların sohbetleriyle yetişmiş, hak ile bâtılı birbirinden iyi bir şekilde ayrıt eden kişilere inandırıcı gelmemiştir. Çünkü bu gibi kimseler Selef-i Sâlihîn'intakip ettiği yolu bilirler. Hak ve bâtıl mezheblere ve bunların görüşlerine vâkıftırlar. Dolayısı ile cahil kıskançların fazilet ehli olarak bilinen âlimlere attıkları iftiralara aldanmazlar. Aynü'l-Kudât içinde durum böyle olmuştur. O, gerçekten halk tarafından çok sevilen ve saygı duyulan biri idi. Ancak siyasi otoritenin

[234] Buhârî, **Rikâk**, h. no: 38
[235] Hasan Kamil Yılmaz, **a.g.e**., s. 215.
[236]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 14.

bu kararı karşısında yapacak bir şeyleri yoktu.

Aynü'l-Kudât hakkında bu ağır suçlamaları yapılmasını kendisi için şeref addetmektedir. Bununla alakalı şu beyiti dillendirir:

"*-Faziletçe- nâkıs(eksik) olan biri beni kötülediğinde,*

''-Bil ki- Bu benim fazilet ehlinden olduğumun bir işâretidir."[237]

Bunun ötesinde bu gibi insanların kendisi hakkındaki ağır ithamlarının altında dahi bir hayır olabileceğini şu beyitle ortaya koyar.

"*Allah(c.c.) bir fazileti yaymak istediğinde,*

Onu bir kıskancın diline dolar. –ki bu sayede duyulsun ve yayılsın-''[238]

G. Her İlmin Kendine Has Istılâhı'nın Bulunduğu Gerşeği

Aynü'l-Kudât, çarpıtılan söz ve ifâdelerin hakîkatini ortaya koymaya çalışırken önemli bir hatırlatmada bulunur. Bu da, her ilmin kendine has ıstılâh verdır ve o ilmin erbâbı olan kimseler bu ıstılâhn anlamları üzerinde ittifak etmişlerdir. Bu ıstılâhn anlamlarına hâkim olabilmek için o ilim ile ilgili yeteri derecede bilgi sahibi olmak gerekir. Aynü'l-Kudât'ın bununla alakalı olarak birçok örnek vermiştir. Fakat bizler bunları uzun uzadıya burada zikretmek yerine maksadın anlaşılmasına yardımcı olacak kadarını belirtip asıl konumuza döneceğiz.

Örneğin bir nahivci(gramerci) neseb ilmiyle meşgul olan kimselerin kullandıkları *şa'b, kabile, batn, fahz, aşiret* gibi ıstılâhları iyi bilemeyeceği gibi, neseb ilmiyle uğraşan bir kimsede nahivcilerin kullandıkları *mu'rab, mebnî, mübtedâ, haber, marife, nekra* gibi ıstılâh tam anlamıyla bilemez. Bunun gibi bir fakîh te, bir muhaddisin kullandığı *zayıf, metrûk, garîb, aziz veya meşhûr* gibi ıstılâhları tam anlamıyla bilemeyeceği gibi bir muhaddis te bir fakîh'in kullandığı *akit, şuf'a, ferâiz, devr, îlâ, zıhar* gibi ıstılâhn manalarını tam anlamıyla bilemez. Bu örnekler çoğaltılabilir. Nitekim Aynü'l-Kudât'ın bu konuyu örneklendirirken gereksiz bir uzatmaya gitmiştir. Ancak

[237]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**., s. 14.
[238]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 15.

burada önemli olan şudur: Her ilimde yetkinlik kazanmış kişiler vardır. Bütün hayatlarını bu ilmin tahsiline veren bu kimseler elbette bu ilmin ıstılâhnı başkalarından daha iyi bilir ve o ıstılahlara yüklenilen manaları daha iyi takdir eder. Dolayısı ile bu konularda bir söz söylenecek ise, öncelikle bu kimselerin görüşlerine başvurulmalıdır. Aksi takdirde yanlış bir hükme veya neticeye varılabilir.

Yukarıda belirtilen netice çerçevesinde şu duruma dikkat çekilmek istenmiştir: Evet, sûfîlerinde üzerinde ittifak ettikleri tasavvuf ilminin kendine has ıstılâh vardır. Bu ıstılahlara yüklenilebilecek manaları en iyi bilen sûfîler'dir. Yani bu ıstılâhn hakîkatine sadece sûfîler vakıftır. Öyleyse onlar, sarfettikleri ifâdelerden dolayı eğer yargılanacaklarsa, öncelikle onların bilgisine başvurulmalıdır. Srfettilleri sözlerden neyi kastettikleri kendilerine sorulmalı ve bu konuda onlardan bir açıklama talep edilmelidir. Aksi takdirde onlar hakkında yapılacak itham ve suçlamalar en hAfîf tabirle haksızlık olarak değerlendirilecektir.

H. Aynü'l-Kudât'a Yöneltilen Suçlamalara Neden Olan İfadeleri ve Onun Bunlara Cevabı

Aynü'l-Kudât, yaşadığı bütün sıkıntıların sebebi olarak daha çocuk sayılabilecek bir yaşta yazdığı risâleyi işaret eder. O, bu risâlede kullandığı ifâdelerinin, kendisi hakkında art niyetli hasımları tarafından maksadı aşan bir yorumla ortaya koyulduğunu ve böylece kendisine olmayacak ithamların yapılmasının yolunun açıldığını söyler. Aynü'l-Kudât bu risâlede aleyhinde yorumlanmaya müsait bazı muğlâk ifâdelerin bulunduğunu itiraf eder. Ancakrisâle baştan sona okunduğu takdirde, kendisine yöneltilen ithamların ve suçlamaların ne kadar haksız olduğunun gün yüzüne çıkacağını dile getirir. Çünkü bu bölümde, hakkında yapılan bazı eleştirilerin cevabının dikkatli okunduğu takdirde aynı risâlede bulunduğuhakîkatini göz önüne serer. Geriye kalan diğer itham ve suçlamaların cevaplarının ise yazdığı diğer eserlerinde cevap bulduğunu dile getiri.

Aynü'l-Kudât,risâlesinde dile getirdiği "*Ezelî hükümranlığın azameti parıldadı ve kâtip yok oldu, sadece kalem kaldı.", "Kadîm benliğim beni bürüdü ve yeni benliğimden sıyrıldım.", "Kuş kafesine uçtu."* ve *''Eğer aralarındaki –sırlar- ortaya çıksaydı, ne kürsü kalırdı ne de arş, hepsi yok olup giderdi*.'' gibi sözlerinden dolayı

kendisine zındıklığı ve küfrü yakıştırdıklarını ifâde eder. Hatta daha önce de belirttiğimiz gibi peygamberlik iddiasında bulunduğunu söyleyecek kadar ileriye gitmişlerdir.

Aslında yukarıdaki ifâdelerin basit cümlelerden ibaret olduğunu söyleyemeyiz. Ancak Aynü'l-Kudât'ın da belirttiği gibi birçok sûfî aynı manaları ihtiva eden ifâdeleri kullanmıştır. Sûfiyye katında bunlar anlaşılır ve sorunsuz ifâdelerdir. Çünkü her birinin bu ifâdelerden kasdı ''*tevhid*''dir. Manaların nüfûz edilirse bu ifâdelerin hakîkatinden anlaşılacak tek şey budur. Biz bunu daha bu müdafaa'da geçen "*Allah (c.c.) her şeyin kaynağı ve menba'ıdır"* ifâdesinde de dile getirmiştik. Bütün bu ifâdelerin üzerinde tefekkür edilirse, bu ifâdelerin "*Biz Allahtan geldik ve yine Ona döneceğiz"*[239] ayeti ile örtüştüğü anlaşılacaktır.

Aynü'l-Kudât, ilk bakışta sorunlu gözüken ifâdelerin her birinin tevhid inancını yansıttığını belirtir. Hasımları ise bunları onun küfrüne delil olarak ortaya koymuşlardır. Özellikle onun bir risalesinde dile getirdiği "*Yazar yok oldu ve kalem kaldı"* ifâdesinden peygamberlik iddiasında bulunduğuna hükmetmek çok haksız bir durumdur. Ondan önce ve sonra dahi bu gibi ifâdeler kullanılmıştır. Ancak bu gibi ifâdeler *'' İnsana bilmediğini öğretti''*[240] veya *''Senin bize öğretinden başkasını bilmiyoruz'*[241] *'* gibi ayetlerde bildirilen ilmin kaynağının Allah (c.c.) olduğu hakîkatini haykırmak için kullanıldığı unutulmamalıdır. İbn Arâbî veya Bedîuzzaman Sa'id Nursî gibisûfî meşrepli bazı müellifler eserlerini kaleme alırken"*Bize bu yüce hakîkatler yazdırıldı*" şeklinde ifâdeler kullanmışlardır. Ancak ne bu kimseler peygamberliğe soyunmuş ne de insaf sahibi zâtlar bu kimselerin peygamberlik iddiasında bulunduğunu iddia etmemiştir.

Aynü'l-Kudât hakkında yapılan ithamların gerçeklerden ne kadar uzak olduğunu ortaya koymak adına sûfiyye'nin kendi ifâdelerine benzeyen sözlerini aktarmaya ve bunların hakîkatini anlatmaya çalışır. Öncelikle kendi risâlesinde de yer verdiği Vâsıtî'nin şu sözlerini nakleder:

Allah Teâlâ, yarattıkları'nın bazılarını rubûbiyyetine –âlemlerin Rabbi

[239] Bakara Sûresi, 2/156.
[240] Alak Sûresi, 96/5.
[241] Bakara Sûresi, 2/32.

olduğuna- işaret ve delil olsun diye bu âlemde ortaya çıkarmıştır. Sonra bu ortaya çıkarıp görünür kıldıklarını tekrar gizlemiş ve ademiyete göndermiştir. Çünkü ''O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır''[242] *ayeti bunu gerektirir. O'nun yarattıkları azameti karşısında bir toz zerreciği hükmündedir ve ilimden başka, yaratılmışları Ona ulaştıracak hiçbir vesile yoktur. Onu akıllarıyla kavradıkları gibi ispat ettiler.*[243]

Aynü'l-Kudât, yukarıdaki ifâdelere paralel olarak eleştirilen risâlesinde geçen ''*Hakîkat şudur ki, Allah (c.c.)'a"küll'' ve "kesret"i, O'nun haricindekilere ise "cüz" ve "bir"liği nispet ettim*.''[244]şeklindeki sözleri ie ilgi şu açıklamalarda bulunur: ''*Bu söylediklerimin manası şudur ki, bütün varlıkların O'nun zâtının azametine göre nispetleri, ''cüz' 'lerin ''küll''e yani parçaların bütüne ve yine ''bir''lerin ''kesret''e nispetleri gibidir. Çünkü bütün varlıklar –tek tek – Onun kudret deryasından bir damla gibidirler.''*[245] Görüldüğü gibi Aynü'l-Kudât, bu ifâdeleriyle hasımlarının iddia ettiği gibi ne Allah (c.c.)'ın"*bir"* den çok olduğuna ne de O'nun "*cüz*" lere yani parçalara ayrıldığını dile getirmeye çalışmıştır. Aksine bunlar, yaratılmışların Ona nispeten durumlarını izah etmek için söylediği ifâdelerdir. Çünkü yine onun ifâdesi ile Allah c.c. kısımlara ayrılmaktan ve bölünmekten hâşâ münezzehtir.

Yukarıda da görüldüğü gibi o ifâdeleri kullanan kişinin görüşlerine ve açıklamalarına başvurulmadan yapılan yorum ve te'viller çok büyük yanlışlara sürükleyebiliyor. Bu arada Aynü'l-Kudât, sûfiyye'nin ''*Cebrâil, arş, kürsî, ve melekût âlemi'nin bütünü, onun ötesinde bulunan âleme nispeten bir kum zerreciği ya da ondan küçük bir şeydir.*'' [246] ifâdesi'nin kendi ifâdelerine yakın olduğunu ve burada dile getirilen ''*azlık*'' ve ''*çokluk*'' terimlerinin mücerred manadaoransal bir karşılığı'nın bulunmadığını bunlara mecâzî anlamlar yüklenildiğini ifâde etmektedir.

Bunların hepsi Allah Teâlâ'nın azamet, güç ve kudretinin enginliğini ortaya koymak için sarf edilmiş sözlerdir. Aslında yukarıdaki ifâdeleri filozoflara bir reddiye olarak da kabul etmek mümkündür. Çünkü filozoflar, Allah Teâlâ'nın sadece bir şeyi yarattığını, onun hâricindekilerin O'nun masnuâtı olmadığı şeklinde görüşler ileri

[242] Kasas Sûresi, 28/88.
[243]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 27.
[244]Aynü'l-Kudât**, a.g.e**.,s. 27.
[245]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 27.
[246]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 28.

sürmüşlerdir. Aynü'l-Kudât da, daha önce geçen ifâdelerindeki ''*kesret*'' ve ''*bir*'' terimleriyle filozofların bu nazariyesini çürütmeye çalışmıştır. Bunların haricinde dile getirilen tüm iddialar sadece yorum yapanı bağlayan gerçek dışı ifâdelerdir.

Aynü'l-Kudât'ı bu eleştirilerde asıl hayrete düşüren şey ise daha öncede değindiğimiz gibi risâlenin bir bütün olarak ele alınıp okunmamasıdır. Örneğin, âlemin ezelîliği ile ilgili verdiğimiz bilgiler de olduğu gibi cımbızla seçilmiş bir cümle de Aynü'l-Kudât'a bir eleştiri yapılıyor. Ancak âlemin hâdis -sonradan meydana gelen- olduğu ile ilgili on sayfalık malumat görmemezlikten geliniyor.

Az önce verdiğimiz konu ile ilgili de aynı şey geçerlidir. Risâleden yoruma müsait bir mücmel ifâde seçildikten sonra tevhid ilkesine aykırı bir anlam yükleniyor ve böylece Aynü'l-Kudât'ın küfrüne hükmediliyor. Hâlbuki aynı risâledeki Allah (c.c.)'ın birliğine yapılan vurgular ve savunmalar görmezden geliniyor. Ayrıca daha önce zikrettiğimiz gibi Aynü'l-Kudât'a göre Mutlak Varlık'ın haricindeki her şey bâtıldır ve aslî itibariyle yok hükmündedir. Çünkü varlık âleminde vücûd bulmuş her şey varlığını Kadîm ve Ezelî olana borçludur. Allah (c.c.)'ın haricindeki her şey hadistir ve sonradan meydana gelmiştir. Ve her şeyin tek kaynağı ve menba'ı Allah (c.c.)'tır. Çünkü her şey O'nun yaratmasının bir sonucunda varlık âleminde vücûd buluyor. Bütün bu gerçekler nasıl olurda bir tarafa bırakılır ve sadece bir mücmel bir ifâde te'vil edilerek hüküm verilebilir? Ayrıca risâlesinde hem deist ve hem de panteist tanrı tasavvurunun muhâl olduğunu da özellikle bildirmiştir.

I. Aynü'l-Kudât'ın Hz. Musa (a.s.) Gibi Rü'yetullahı Talep Ettiği İddiası

Yine hasımların iddia ettiğine göre sözü edilen risâlenin farklı yerlerinde Aynü'l-Kudât, Hz. Musa (a.s.) gibi rü'yetullah konusunda Allah (c.c.)'tan bir talep içerisinde olmuştur. Hz. Musa (a.s.)'a, Allah(c.c.) ''*Beni göremezsin*'' buyurduğu halde Aynü'l-Kudâtnasıl olurda böyle bir beklenti içerisine girer suçlaması yöneltilmiştir. Hâlbuki yine aynı risâlede kendisinin ''*Hz. Muhammed (s.a.v.) haricinde ister nebî ve ister velî olsun hiç kimse dünyada Allah (c.c.)'ı göremeyecektir*.'' şeklinde bir ifâdesi mevcuttur. Ve bu cümle yoruma kapalı bir ifâdedir. Çok açık ve net bir şekilde böyle bir şeyin dünyada gerçekleşmeyeceğini ortaya koyuyor. Nasıl oluyor da onun böyle bir

talebi dillendirdiği söylenebilir? Evet, açık olmayan mücmel ifâdeleri insanlar istedikleri manaya hamledebilirler ancak hiçbir şekilde farklı bir manaya hamledilmeyecek derecede açık olan ifâdelerin delil olarak alınması ve buna göre hüküm verilmesi daha insaflı olacaktır.

Bu türlü ithamların bütün sûfiyye'ye yapıldığı su götürmez bir hakîkat'tir. Ve çoğunlukla bu suçlamalarda bir art niyet mevcut'tur. Sûfiyye, müşahede makamında varid olan tecellilere hiçbir zaman rü'yetullah dememiştir. Hiçbir sûfî '' *Ben Allah(c.c.)'ın zâtını gördüm"* dememiştir. Kalbî bir müşahede söz konusudur ki, bunlar O'nun esma' ve sıfatları'nın tecellilerine sebepler noktasında muttalî olmaktır. Bir başka ifâde ile Yaratan ile yaratılanlar arasındaki sıkı bağların farkında olmaktır. Böylece her şeyde Onu görmek ve fark etmektir.

J. Ruh ile İlgili Düşüncelerine Yapılan Eleştirilere Cevabı

Bu konu ile Aynü'l-Kudât'a yapılan eleştiri, onun ruhun ezelîliğini ve ebedîliğini iddia ettiği ile ilgilidir. Ancak kendisi ruh ile görüşlerinin lafız olarak olmasa dahi mana olarak ehl-i tasavvuf'un görüşlerine uygun düştüğünü dile getirmiştir.

Bu konuyu açıklarken öncelikle kendisinden önce yaşamış sûfî şahsiyetlerin ifâdelerine başvurur. İlk önce Vâsitî'den bir nakil yapar ve onun *''Ruh, Allah(c.c.)'ın cemâl ve celâli'nin tecellisi sonucunda varolan bir cevherdir. Yani kaynağı O'nun nurudur. Eğer ruh, cesedin içine gizlenmeseydi, bütün ehl-i küfür insanlar ona secde ederdi. Akıl ve onunla beraber anlayış ve kavrayış nurları ceset'ten ayrıldığında, yıldız ve ay'ın nurları ve aydınlıkları nasıl ki güneşin ışığında kayboluyor aynı şekilde ruhun nuru içinde kaybolurlar.''*[247]Bu, salt bir yok oluş değil, tam aksine aslına dönüştür. Bundan dolayı bir şeyin tamamen yok olması düşünülemez. Aksine o, kendisini kavrayan akıllarda gizlenmiştir. Biz ademiyet derken de bunu kastediyoruz. Daha somut bir ifâde ile kaynayan bir suyun buharlaşması ameliyesinde gerçekleşen olaya benzer bir şey oluyor.

Ebu Said el-Harrâz'ın "*Allah (c.c.), dostları'nın ruhlarını cezbetti ve kendi zikri*

[247]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb,** s. 28.

ile lezzetlendirdi" [248] buyurmuştur. "*Kalpler, ancak Allah'ı zikirle mutma'in olur"*[249]ayeti onlar için bir hakîkate dönüşmektedir. Yine bir hadis'te "*Kalpler Allah'ın parmakları arasındadır, onları istediği gibi çevirir"* [250] buyrulmaktadır. Bu şekilde insanların kalpleri Rablerine meyletmiştir. Daha sonrasında bu meyletme, sevgi ve muhabbeti doğurmuş ve bunun sonucunda da kalp devamlı bir zikir halindedir. Çünkü bu şek ve özlem ancak zikirle sükûna erer.

Aynü'l-Kudât'ın"*Kuş yuvasına uçtu*"ifâdesini de az önce yukarıda verilen bilgiler dâhilinde değerlendirilmelidir. Aynü'l-Kudât'ın dediği gibi kullanılan lafızlar ayrı olabilir ama mefhum ve mana aynıdır. Buradan zikr'in bir vuslat olduğunu anlıyoruz. Bu vuslat gerçekleştiğinde ise kalplerin içindeki bütün dünyevi arzular yok oluveriyor. Bu hâl içinde olan kul dünyevilikten sıyrılıyor. Bunun neticesinde ise "*fenâ"*ya ve hatta daha ilerisi olan "*bekâ*"ya doğru yol alıyor.

Aynü'l-Kudât, yukarıdaki ifâdesinin daha iyi anlaşılması için Zünnûn el-Mısrî'nin "*Allah (c.c.)'ın öyle kulları var ki, gayb âleminde gizli olana kalp gözleriyle bakarlar. Ruhları melekût âleminde seyahat eder ve sonrada en güzel meyvelerle geri döner"*[251]sözünü nakleder. Burada ifâde edilen durum Yahya b. Muaz'ın meclisinde oturan kişiye vecd halinde iken "*Bu nedir*?" diye sorulduğunda o'nun "*İnsânî sıfatlar kayboldu, rabbânî sıfatlar zâhir oldu"*[252] diye buyurduğu durumdur.

Aynü'l-Kudâtyukarıdaki ifâdesini açıklamak ve yanlış anlamaları ortadan kaldırmak için Süleyman b. Abdullah'ın "*Allah (c.c.)'ın zikredildiği her nefes arş'a ulaşır*" sözünü nakleder. Bu ifâdedeki arşa ulaşmasından kasıt, bu zikrin orada bir karşılık bulduğunu anlatmak içindir. Nitekim âyet-i celîlede "*O halde beni zikredin ki, ben de sizi anayım*" [253]buyrulmaktadır. Bu da yapılan zikrin Allah (c.c.) tarafından karşılıksız kalmadığının bir kanıtıdır. Hatta bunu daha ileriye götürerek bu ayet bağlamında yapılan yorumlarda insanın yaptığı zikrin aslında ilâhî çağrıya icâbet taşıdığı söyleyenler de olmuştur. Dolayısı ile bu yoruma göre ilk zikir Allah (c.c.), muhabbet duyduğu kulunu anmakta kul da Rabbini zikrederek bu çağrıya bir manada

[248]Aynü'l-Kudât, **a.g.e.**, s. 28.
[249] Ra'd Sûresi, 13/28.
[250] Timizî, **Kader**, h. no:7.
[251]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 30.
[252]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 30.
[253] Bakara Sûresi, ayet no: 152.

"*lebbeyk*" yani "*icabet ettim Ya Rabbi*!" demektedir.

Aynü'l-Kudât, Ebu Tayyib es-Sâmirî'nin *"Hak tecelli edince kalbe, kalbin içinde bulunan korku ve ümit gibi duygular dahi yok olup gider"*[254]sözünü aktardıktan sonra, bu ifâdelerin kendisinin "*Beni ezeliyet benliğim kapladı"* sözleri ile örtüştüğünü anlatır. Böylece suçlanmasına sebep olarak gösterilen tüm sözlerinin sûfiyye'nin temel görüşlerini yansıttığını, tarz ve üslup farklılığına rağmen aynı şeyleri terennüm ettiğini ifâde ederek bu konu ile ilgili kendisine yapılan eleştirileri de bu şekilde boşa çıkarmaya çalışır.

Aynü'l-Kudât'ın haklılığını ortaya koymak için sûfîlerin en büyüklerinde Cüneyd-i Bağdâdî'nin *"Kalbi coşkunluk yaşayan bir sûfî'nin ağzından çıkan nefes neye uğrarsa onu yakar ve yok eder. Arş'a ulaştığında onu da yakar. Kim - istiğrak halinde- kendi benliğinde uzaklaşırsa Rabbine ulaşır ve Rabbi'nin haricindeki her şey o'nun için yok hükmünde olur"*[255] sözünü aktarır. Aslında ikinci bu sözün ikinci cümlesi, birinci cümlenin açıklaması mahiyetindedir. Buradaki "*yakma*" ve "*yok etme*" gibi ifâdeler tamamen mecazdır. Ayrıca bütün bu sözler kimsenin inkâr edemeyeceği bir hakîkati içinde barındırıyor ki, o da dünyevi arzularından uzaklaşan insanların farklı ve üstün bir hâlete büründükleri gerçeğidir. Çünkü küfür ehli olan bazı insanlar inanışları gereği farklı isimlerle ifâde edildiği üzere her şeyden kendilerini soyutladıklarında-Hindu veya Budist din adamlarının kendilerini her dünyevi arzudan soyutladıkları gibi- bazı olağanüstü durumların kendilerinden sadır olduğu gözlemlenmiştir. Farklı bir ruh haline bürünürler.

Ancak biz Aynü'l-Kudât'ın kendi döneminin akıl temelli söyleminin kurduğu hâkimiyeti yıktığını da söyleyebiliriz. Çünkü o, Allah (c.c.)'ın mevcut varlıklardan önceliğinin zamansal bir öncelik olmayıp (*kabliyye ez-zamaniyye*) , zâti ve şeref bakımından bir öncelik olduğunu söylemiştir. Platon'un *Phaedo*'sunu andıran bir parçada Aynü'l-Kudât insan ruhu'nun ölümsüzlüğünü, yani insan bedenine girmeden önce var olduğunu, daha sonra bedene girdiğini ve bedenden ayrıldıktan sonra da var

[254]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 28
[255]Aynü'l-Kudât, **a.g.e.,** s. 29.

olmaya devam edeceğini ileri sürmektedir.[256]

Yine Aynü'l-Kudât, *Zübde* adlı eserinde bu konu ile ilgi olarak insan aklının, insan bedeninde âşikar olan boyutu ve sıfatları hariç olmak üzere ruhun hakiki doğasını kavrayamacağını söyler. Ona göre, o(yani insan aklı) rasyonel bir yoldan nazarî olarak idrâk edebilse dahi, onun(yani insan ruhunun) bedeni terk ettikten sonraki dönemdeki devamlılığını idrâk edemez. Çünkü ruh tüm bilgi'nin alanıdır ve bilgi bölünemez. Buna benzeyen hiçbir şey parçalanamaz. O'nun bedene girmeden önceki farazî varlığı ile alakalı olarak şüphe ve kuşku'nun ötesinde hiç kimse ikna edici bir delil geliştiremez. Bu açıdan akılcıların sorunu, bu anlamı yüknecek uygun bir ifâdeden yoksun olmalarıdır. Onların ruhun bedende var olduğunu ve bedeni, nedensel bir faktör olarak ruhun ön şartı olarak varsaymaları (tamamen) yanlıştır. Bedene girdiğinde ruhun durumunu değiştirdiği âşikardır. Mesele ruhun bedene girmezden önceki durumuyla alakalıdır. Bunun kendisi için apaçık bir hakîkat olduğunu ancak tüm şüphe ve aksilikleri giderecek bir yolla bunu açıklayamayacağını dile getirir. Sonuç olarak ruhun varlığının nedeni, bedene girmeden varolan onun üstün aşkın nedenselliğidir ve hem illet ve hem de ma'lul onun içindedir. Şüphesiz onun bedendeki faaliyetleri bazı özel şartların varlığı ile mümkündür ve o ancak bu şartların varolmasıyla birlikte var olur.[257]

K. Sûfiyyenin Kullandığı Dilin Müdafaası

Aynü'l-Kudât, savunmasını özellikle sûfîlerin kullandığı dil ve üslûbu üzerinde oluşturmaya çalışmıştır. Başka bir ifâde ile kendisini eleştirenlere cevaplarını yine tasavvuf'un diliyle vermektedir. Bazı yerlerde gerekli izahatları yapmakta bazı yerlerde ise bu sözleri nakletmekle yetinmektedir. Aslında bu sözleri naklederken tasavvufun bazı temel ilke ve prensiplerini de bu bağlamda ortaya koymaya çalışmıştır. Ancak zamanın kısıtlı olması ve içinde bulunduğu durum daha iyisini yazmaktan kendisini alıkoymaktadır.

"Benim başıma öyle musibetler geldi ki,

[256] Debâşî, **Ayn el-Kudât el-Hemedânî ve Zaman'ın Entelektüel İklimi**, s. 44.
[257] Aynü'l-Kudât, **Zübdetü'l-Hakâik**, s. 44-45.

Eğer bunlar gündüzlere verilseydi geceye dönüşürdü."[258]

İçinde bulunduğu durumu bu beyitle dile getirmektedir. Müellif, bazı eksikliklerine rağmen, bu ruh hâli içerisinde bulunan bir kişiden beklenilmeyecek derecede güzel ve etkili bir savunma ortaya koymuştur. Ve bu savunma sadece Aynü'l-Kudât'ın düşüncelerinin değil Tasavvuf'un bir savunması olarak tarihe geçecektir. Bu çalışmadan sonra da gereken ilgiyi göreceğini düşünüyoruz.

Aynü'l-Kudât, art niyetli bir kimsenin sûfiyyenin sözlerini okuduğunda, ifâdelerinde birçok itiraz alanı bulacağını dile getirmektedir. Buna örnek olarak da Ma'ruf el Kerhî'nin bir adama dönerek "*Allah'a (c.c.) dua et! Beşeriyet sıfatlarının bir zerresini dahi olsa bana yeniden versin*"[259] sözünü vermektedir. Bu sözün zahirine bakıldığında hiç hoş görülmeyen bir ifâde gibi durmaktadır. Art niyetli biri bu sözü Maruf el-Kerhî'nin kendisini Hz. Muhammed (s.a.v.)'den daha üstün gördüğü şeklinde değerlendirebilir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v.)"*Ben de sizin gibi bir beşerim, sizden birinizin kına sürdüğü gibi bende kına sürerim"* [260] buyurmuştur. Yine Kur'an-ı Kerimde geçen "*Deki: Bende sizin gibi bir beşerim"*[261] âyet-i celîle aynı hakîkate vurgu yapmaktadır. Ancak yine Ma'ruf el-Kerhî'nin sözüne dönecek olursak Aynü'l-Kudât'a göre ehl-i tahkîk katında basit ve anlaşılır bir ifâdedir. Ona göre ömrünü bu ilimle geçirmiş ve bu ilmin usûlünü, ilkelerini ve dil üslûbunu bilen bir kimse için bu ifâdede her hangi bir gariplik veya tutarsızlık yoktur. Ancak bu ifâdelerin anlamlarına nüfûz edemeyen zahir ehli, bu ifâdeleri söyleyen kimseye küfrü isnad edebiliyor.

Tasavuuf, çok değerli ve saygın bir ilimdir. Bununla beraber bir çok muğlâk yani kapalı ifâdeleri içinde barındıran ve konu edinen bir ilimdir. Bu muğlâk ifâdeleri ve sözleri ancak bu ilmi çok iyi bir şekilde tahsil etmiş, gizlisini ve açığını bilen kimseler anlayabilir. Aynü'l-Kudât buna örnek olarak da, Hz. Resûlullah (s.a.v.)"*Kureyşten on kişi cennettedir…*" [262] şeklindebaşlayan ve daha sonra bu isimlerin teker teker zikredildiği hadisi ile "*Ümmetimden 70 bin kişi hesaba çekilmeden cennete*

[258]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 30.
[259]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 31.
[260]Müslim, **Birr**, h. no: 2603.
[261] Kehf Sûresi, 18/110.
[262]Taberi, **Mucmeu's-Sağir**, h. no: 40.

girecektir"[263]hadisini vermektedir. Hatta bu ikinci hadisi Efendimiz (s.a.v.) söylerken bir sahabi kalkar ve kendisinin de bu kimselerden olup olmadığını sorunca, Efendimiz (s.a.v.) ona kendisinin de onlardan olacağı müjdesini verir. Bu şekilde cennetle müjdelenen birçok sahâbî farklı rivayetlerde zikrediliyor. Buna karşın Hz. Resûlullah(s.a.v.), kendisinden nakledilen başka bir hadisin de ise "*Muhammedin ruhunu kudretinde bulunduran Allah'a yemin olsun ki, cennet ehlinden miyim? Yoksa cehennem ehlinden miyim? Bende bilmiyorum.*"[264]buyurmuştur. Şimdi ilk bakışta bu hadis ile daha önce zikrettiğimiz iki hadis arasında çelişki varmış gibi gözükmektedir. Evet, zâhirine bakıldığında bir uyuşmazlık vardır, ancak bu ilmi tahsil etmiş ve bu ifâdelere vakıf olan bir kimse için bu ifâdeler anlaşılır ve yorumlanabilir ifâdelerdir.

Aynü'l-Kudât savunmasının temelini oluşturan bu bölümde özellikle Şiblî'den ve Bayezid-iBistâmî ve diğer sûfî büyükleri'nin sözlerinden örnekler vererek konun anlaşılmasına yardımcı olmaya çalışmaktadır. Bütün verilen bu örneklerin zâhirine bakıldığında küfür kokmaktadır. Zaten bu ifâdelerdeki problemleri kendisi de itiraf ediyor. Ancak hemen ardından da bu söz ve ifâdelerin tasavvuf ehli katında güneşin varlığından daha açık ve anlaşılır ifâdeler olduğunu da söylemektedir.

Ancak daha önce bir cümle ile değindiğim bir eksikliği burada da dile getirmek istiyorum. Aynü'l-Kudât belkide ortaya koyduğu bütün argümânlarında haklı olabilir. Ancak verdiği bu örneklerden sonra akıllardaki soru işaretlerini yok edecek ciddi açıklamalar getirmez. Örneği verip daha sonrada tasavvuf ehli'nin katında bunlar sorunsuz ifâdelerdir diyerek açıklama yapmadan geçiştirmesi büyük bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

Şakîk-i Belhî, bir gün meşâyih'ten birine âriflerin sıfatlarını sorar. O da cevaben: "*Ârifler kendilerine herhangi bir ni'met bahşedildiğinde şükrederler, aksi durumda ise sabrederler*" der. Şakîk de o kişiye : "*Bu söylediğin bizim Belh'teki köpeklerin sıfatlarıdır"* der. Bunun üzerine o kimse Şakîk'e "*O halde siz söyleyin âriflerin sıfatları nedir?*", diye sorduğunda Şakîk cevaben : "*Kendilerine verilmediğinde şükrederler,*

[263]Müslim, **İman**, h. no: 216
[264]Bu lafız ile kaynaklarda böyle bir hadisi rastlamadım.

verildiğinde ise başkalarını kendilerine tercih ederler" der.[265]

Bizler yukarda geçen diyaloga baktığımızda Kitap ve sünnete aykırı gibi gözüken ifâdeler var. Çünkü Kur'an-ı Kerimde verilen nimetlere şükredenlerin defalarca övüldüğü malum bir hakîkat'tır. Örneğin "*Ey iman edenler! Size kısmet ettiğimiz rızıkların hoş ve temiz olanlarından yiyin ve Allah'a şükredin, eğer yalnız O'na kulluk ediyorsanız"*[266]veya "*Yine denizden taze et (balık) yiyesiniz ve ondan takındığınız süs eşyasını çıkarasınız diye, denizi emrinize veren Allah'tır. Gemilerin denizde suyu yararak gittiklerini görüyorsun. Lütfundan rızık aramanız ve şükretmeniz için Allah böyle yapmıştır"*[267]gibi âyetler verilen nimetler için şükretmeyi öğütlemektedir. Bu durumda Anülkudât'a göre bir kimse, Allah (c.c.), Yüce Kitabında şükredenleri övmekte ve verilen nimetlere karşı şükrü tavsiye etmekte iken nasıl olur da "*Şakîk, bu gibi insanları köpeklere benzetmektedir*"şeklinde bir düşünce ortaya atarsa bu ifâdelerin iç yüzünü iyi bilmeyenlerin kalpleri üzerinde büyük bir tesir bırakacağı kesindir. Ancak bu ilmin müntesipleri ve sâlikleri bu gibi ifâdelerin iç yüzünü iyi bildikleri için bunları yadırgamazlar.

Mâdem ki, bu risâle tasavvufun bir müdafaası mahiyetindedir, bizde bu ifâdelerin hakîkati ile ilgili iki noktaya dikkat çekmek istiyoruz. Birincisi "*Belh'teki köpekler de öyledir*"ifâdesinde nimetlere şükür edenler köpeklerle elbette eş tutulmuyor. Hatta sûfîlerin en büyüklerinde İbrahim b. Ethem'e göre, köpeklerde bulunan bazı güzel hasletler var ki bunlar zahid bir insanın özellikleridir. Bunlar, vefalı olmak, önüne geleni yemek, açlığa sabır göstermek, nerede bulursa orada gecelemek, efendisine itâat etmek gibi hasletlerdir. Burada ortaya konulmak istenilen hakîkat, bir ârifin diğer insanlardan farklı hassasiyetlere sahip olduğunu bildirmektir. Onlara bahşedilen bazı manevi hallerden dolayı bazı kavramlara bakış açıları da daha hassastır. Nitekim Hak Teâlâ, Kura'n-ı Kerimde "*Hiç bilenlerle bilmeyenler aynı olur mu*?"[268]buyururken bu inceliğe dikkat çekmektedir. İlim bu şekilde insanı farklı kılıyorsa, onun hayata aktarılması anlamına gelen marifetin ârif olan kimseyi hangi farklılıklarla donattığını anlatmaya gerek yoktur.

---

[265]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 33.
[266] Bakara Sûresi, 2/172.
[267] Nahl Sûresi, 16/14.
[268] Zümer Sûresi, 39/9.

İkinci nokta ise varlığa herkesin şükrettiğini ancak önemli olan noktanın varlıkta olduğu gibi yokluğun da bir imtihan olduğunun farkında olarak o halde dahî şükredebilmektir. Yani Kur'an'ın ifâdesi ile "*İnsan ise; Rabbi onu deneyip de kendisine ikramda bulunduğunda, ona bol bol nimetler verdiğinde, "Rabbim bana ikram etti" der."*[269]İnsanoğlu'nun genel yapısında nimete karşı şükür vardır ancak "*Ama onu deneyip rızkını daraltınca da Rabbim beni aşağıladı, der"*[270]âyetinde olduğu gibi rızkı daraldığında Rabbine sitem edecek kadar azgınlaşabiliyor. İşte Şakîk'in sözlerini bu çerçevede yorumlamak gerekiyor.

Aynü'l-Kudât, yukarıdaki ifâdeye benzeyen bir örneği de Vâsıtî'den nakleder. Vâsıtî, Nişâbûr'a girdiğinde Ebu Osman'nın dostları ve sevenleriyle karşılaşınca onlara sorar: "*Şeyhiniz size neyi emrediyordu*?" Onlar da: "*Taatlere sımsıkı sarılmayı ve yapılan ibadetlerdeki eksiklikleri görmeyi emrederdi"* dediler. Bunun üzerine onlara:"*O, size saf mecûsiliği emretmiş, keşke size yaptığınız ibadeti görmemeyi ve o ibadeti size emredeni görmeyi tavsiye etseydi*" buyurdu.[271]

Yukarıdaki ifâdelerde, ibadete sımsıkı tutunmayı Mecusilikle eşdeğerde görme gibi yanlış bir düşünce seziliyor. Anca Vâsıtî'nin sözlerini bir uyarı olarak görmek gerekiyor. Çünkü Efendimiz (s.a.v.)'in bir hadisinde "*Hiç kimseyi ameli cennete götürmez"*[272] şeklindeki uyarısına bir atıftır. Yani ibadetlerinize bakıp da kendinizi Allah (c.c.)'ın azâbından güvende hissetmeyin anlamındadır. Çünkü böyle bir anlayış başka konularda gevşemeye sebep olabilir. İkinci ifâdesinde ise ihlâs duygusunun önemine dikkat çekilmiştir. Yani ibadet ederken, o ibadeti bize emreden Yüce Allah (c.c.)'ın huzurunda olduğumuzu unutmamamız gerektiği vurgulanmıştır.

L. Allah (c.c.)'ınİdrâk Edilemeyeceği Meselesi

Aynü'l-Kudât'a yapılan eleştirilerden biri de, aynı risâlede peygamberler dâhil hiç kimse'nin Allah (c.c.)'ınZâtı'nı idrâk edemeyeceği gerçeğini dile getirmiş olmasıdır. Ancak şunu belirtmekte yarar var ki, sûfîler idrâk kelimesini bir şeyi her yönüyle kavrama anlamında ele almaktadırlar. Dolayısı ile Allah Teâlâ'yı zât ve sıfatları

[269] Fecr Sûresi, 89/15
[270] Fecr Sûresi, 89/16.
[271]Aynü'l-Kudât**, Şekva'l-Garîb**, s. 33.
[272]Müslim, h. no: 2817

noktasında her yönü ile ilmen kuşatmak mümkün olmayan bir durumdur. Çünkü bizler Allah Teâlâ'yı, O'nun bize kendisini tanıttığı kadarıyla bilebiliriz. Bu durumda Aynü'l-Kudât'a göre Allah Teâlâ'yı kendisinden başka hiç kimse tam olarak bilemez. Bunu daha açık bir şekilde ortaya koymak için de "*Onlar Allah'ın kadrini hakkıyla takdir edemediler*"[273] âyet-i celîlesini Cüneyd el- Bağdâdî'nin "*O'nu hakkıyla bilemediler"* şeklinde tefsir ettiğini nakletmektedir.

Aynü'l-Kudât bu konu ile ilgili Peygamberimiz (s.a.v.)'in "*Eğer sizler Allah (c.c.)'ı hakkıyla bilseydiniz, dualarınızla dağlar yok eder, denizlerin üzerinde yürürdünüz. Ve yine Allah (c.c.)'tan hakkıyla korksaydınız, beraberinde cahilliğin bulunmadığı bir ilime sahip olurdunuz. Ancak ne var ki, bu dereceye hiç kimse ulaşamamıştır. ''Sende mi Ya Resûlullah?" diye sorulduğunda, "Evet, ben de (ulaşmadım)" dedi. Daha sonra da Allah (c.c.) başkasının kendi yüceliğine ulaşmasından münezzehtir"*[274] sözünü naklederek haklılığını ortaya koymak istemiştir.

Yukarıdaki hadisten de anlaşılacağı üzere Aynü'l-Kudât'ın belirttiği gibi Allah'ı (c.c.) hiç kimse hakkıyla bilemez, buna peygamberler de dâhildir.Bu hakîkat yukarıda görüldüğü gibi Efendimiz (s.a.v.)'in kendisine sorulan soruya verdiği cevapta açıkça ifâde edilmiştir. İkinci olarak da, Allah korkusu bir insanda ne derecede bulunuyorsa, o derecede kendisine ilim ve mârifet bahşedilir gerçeğidir. Biz bunu daha sonra '*'hikmet*'' bahsinde daha geniş bir şekilde anlatacağımız için bu kadarıyla iktifâ edeceğiz.

Aynü'l-Kudât bu konu bağlamında görüşlerini destekleyen büyük sûfîlerden birçok söz ve görüş nakleder. Biz burada hepsini zikredecek değiliz. Ancak önemine binaen Hz. Ebubekir'in "*İnsanlara, kendisini tanıması için –bu konuda- âciz kalmaktan başka bir yol bırakmayan Allah'ın şânı ne yücedir*!''[275], sözünü vermekle yetineceğiz.

Anü'l-Kudât, bütün bu örnekleri verdikten sonra sonuç olarak; Allah (c.c.)'a iman etmek ile Allah (c.c.)'ı bilmek arasında fark olduğunu dile getirir. Allah(c.c.)'ı bilmek, O'nun sahip olduğu sıfatlardan haberdar olup o sıfatları kabul etmek değildir. Örneğin O'nun hayat, ilim, kudret, kelam gibi sıfatlarını bilmek ile Ma'rifetullahtan

[273] Zümer Sûresi, 39/67.
[274] Ebu Abdullah b. Muhammed b. Nasr el-Mervezî, **Ta'zîm-u Kadri's-Salat**, thk. Abdurrahman b. Abdülcebbar el-Ferîvâi, Mektebetu'd-Dâr, Medine 1406.
[275] Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 34.

kastedilen şey farklıdır. *Mârifet*, bir şeyi tüm hakîkatleriyle beraber etraflıca kavramak,yani idrâk etmektir. Hakîki manada *mârifet* ise ehl-i tasavvufa göre mümkün değildir. Ancak Allah (c.c.) için geçerli bir durumdur. Çünkü O'nun ilminin sınırı ve nihayeti yoktur.

Bu bilgiler etrafında sûfiyye'nin Allah(c.c.)'ın varlığının bilinemeyeceğini söylediğini dile getirmek büyük bir cehalettir. Aynü'l-Kudât'ın, aynı risâlesinde Allah (c.c.)'ın varlığını kendisine göre kesin delillerle ispat ettiğini daha önce ifâde etmiştik. Buna ek olarak var olan her şeyin ''*var*''lığını Allah(c.c.)'a borçlu olduğunu söylediğini de nakletmiştik. Bu sadece onun değil tasavvuf ehlinin de görüşüdür. Yine tasavvuf ehline göre "*var*" olan her şey Allah (c.c.)'ın varlığına bir delil niteliğindedir. Eğer O'nun için ademiyet tasavvur edilebilseydi, hiçbir varlık vücûd bulamazdı. Sûfîler eşyaya bakıp Allah(c.c.)'ın varlığına ulaşmaya çalışmazlar. Çünkü onlar baktıkları her şeyde önce Yaratan'ı görürler.

M. Sûfîlerin Şathiyeleri

Sûfî'nin vecd ve istiğrak halinde söylediği muhtevasında bir iddia bulunan söz anlamında bir tasavvuf terimidir. Sözlükte "hareket etmek, sarsılmak, taşmak" gibi anlamlara gelen *şatahe* kelimesi, yatağı dar olan bir ırmağın sel ile kenarlarına taşması gibi sûfînin kalbinden taşan ilâhî hakîkatleri ifâde eder.[276]

Bazı mutasavvıflara göre şathiye türü sözler onu söyleyen sûfîye ait olmayıp bunların gerçekte kaynağı Allah (c.c.)'tır. Sûfînin yaptığı şey bu ilâhî sözleri tekrar etmekten ibarettir. Bâyezîd-i Bistâmî'nin, "*Kendimi tenzih ederim, şanım ne yücedir*" ifâdesi bir müminin, "*Ben kendisinden başka ilâh bulunmayan Allahım, bana ibadet ediniz*" mealindeki âyeti zikir yoluyla tekrarlaması gibidir. Hâlbuki Bâyezîd-i Bistâmî'nin bu şathiyesini duyanlar O'nun kendisini kastettiğini sanmışlardır.[277]

Mutasavvıflar, genelde hakîkat ehlinin hataları olarak gördükleri şathiyelerin mâzur görülmesi gerektiğini düşünmekle beraber hikâye edilmemesini, yayılmamasını ve örnek gösterilmemesini tavsiye etmişlerdir. Şathiyelerde geçen ve benlik ifâde eden hallerin tabii ve beşeri sayıldığını, zira insanın çok sevindiği veya üzüldüğü vakit aklına

[276]Süleyman Uludağ,,**Şathiye** , DİA, c.XXXVIII, s. 370.
[277] Muhammed Gazzâli, **İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn,**Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2010. c.I, s. 42.

ve iradesine hâkim olamadığını, heyecan ve şaşırma neticesinde söylemek istemediği bir sözü söylediğini, ancak daha sonra pişman olup özür dilediğini, bu hâlin Kur'an ve hadislerde yansımaları bulunduğunu ifâde etmişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), çölde devesini kaybeden bir kimsenin hayatının tehlikeye girdiğini daha sonra birden devesini görünce heyecanlanarak "*Allahım, sen benim kulumsun, ben senin rabbinim"*[278] dediğini nakletmiş, Hz. Mûsâ (a.s.) da çok üzüldüğü bir sırada, "*Allahım, bu olay fitnenden başka bir şey değil"*[279]demiştir .

Aynü'l-Kudât da bu hâl içerisinde bulunan kişi'nin kendi iradesine hâkim olamadığını ve şathiyat türü ifâdelerin dudaklarından dökülüverdiğini söylemektedir. Bu durumu anlatmak için de şu beyiti işaret eder.

"Bana şarap verdiler ve bu halde iken şarkı söyleme dediler,

Eğer dağlar dahi benim gibi şarap içseydi şarkı söylerdi."[280]

Bu bağlamda Bayezid-i Bistâmî'nin "*Bir yılan nasıl deri değiştiriyorsa, bende benliğimden öyle ayrılmışım ve bir baktım ki, ben O'yum.*" ve yine "*Ya Rab! Beni vahdaniyetinle süsle ve bana zâtı'nın elbisesini giydir. Oradan da ahadiyet makamına beni taşı. Tâ ki, senin yarattıkların bende Seni görsünler. Öyle ki, artık oradaki ben değil Sen olasın*"[281] gibi sözleri bu kabilden sözlerdir.

Aynü'l-Kudât'ın, Peygamberizimiz (s.a.v.)'in "*Kulum bana nâfile ibadetlerle yaklaşmaya devam ederse, sonunda sevgime erer. Onu bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli konuştuğu dili olurum"*[282] hadisini ele alarak bu konuyu açıklamaya çalışır. Ona göre bu hâlde ilahî nûrun içine gark olup yok olan kimse, sırrına mağlup olur ve daha önce zikri geçen şathiyeler dudaklarından dökülüverir. Ayrıca Aynü'l-Kudât'a göre bunların hepsi birer sırdır. Ve bunları dillendiren kimseler bir manada kendilerine açılan sırları da ifşâ etmiş oluyorlar. Ancak bu ifâdelerinden dolayı muâheze edilmezler. Daha önce de değindiğimiz gibi âşıkların bu kabilden sözleri rivayet edilmez, ancak üzeri kapanır.

---

[278] Müslim, **Tevbe**, h. no: 8
[279] A'raf Sûresi, 7/155
[280]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 35
[281]Aynü'l-Kudât**, a.g.e**.,s. 35.
[282] Buhârî, **Rikâk,** h. no: 38

Maalesef bu türden konuşmalar yapan ve sözler sarfeden nice sûfî, ya küfürle veya şirkle itham edilmiş ya da haklarında fetvâ çıkartılarak idam edilmiştir. Günümüzde dahi bu yüce insanlar, sözde ilim ehli olanlar tarafından aynı muameleye tabi tutulmaktadırlar. Ancak ben burada Aynü'l-Kudât'ın naklettiği bir nükteyi anlatmadan bu konuyu noktalamak istemiyoruz. Hz. Süleyman (a.s.) zamanında bir kuş, dişisine kur yapıp onunla beraber olma isteğini bildirince, dişi kuş ona yüz çevirir ve onu reddeder. Dişi kuş oradan uzaklaşacağı bir sırada, erkek kuş "*Ya bana itaat edersin ya da Süleyman'ın mülkünü altüst ederim*" der. Rüzgâr bu lafı Hz.Süleyman (a.s.)'a bildirince, O da bunun hesabını sormak için kuşu huzura çağırtır. Huzura getirilen erkek kuş "*Ey Allah'ın Peygamberi! Aşıklar'ın sözleri anlatılmaz*"deyince bu söz, Hz. Süleyman (a.s.)'ın hoşuna gider ve onu salıverir.

Sonuçta Aynü'l-Kudât'ın vermek istediği mesaj şudur ki, şathiye sahipleri de bu kuş gibi kendi haline bırakılmalı ve mazur görülmelidirler.

N. Aynü'l-Kudâtın Kur'an ve Sünnet Işığında Yapılan Eleştirilere Cevabı

Aynü'l-Kudât bu bölümde kendisine yöneltilen eleştirilere Kur'an'dan ve sünnet'ten verdiği örneklerle cevap vermeye çalışır. Bize göre savunmasının en dikkat çekici kısmı da burasıdır. Hatırlarsak öncelikle savunmasını *'akıl ötesi alan''* üzerine kurdu. Daha sonra sûfîlerin sözlerini kendisine referans olarak seçti ve onlardan farklı bir şey söylemediğini anlatmaya çalıştı. Ve en sonunda da Kur'an ve Hadisler'den vereceği örneklerle sözlerinin nasıl anlaşılması gerektiğini ortaya koymaya çalışır.

Aynü'l-Kudât, öncelikle eleştirilen sözlerinin öncesi ve sonrasıyla ele alındığında maksadının anlaşılacağını iddia eder. O, adeta cımbızlanan ifâdelerinin öncesi ve sonrası ile bağlamı koparıldığı için bu kadar yanlış anlaşılmaya müsait muğlak ifâdelere dönüştüklerini dile getirir. Bunu daha iyi ortaya koymak için bazı âyet ve hadisleri örnek olarak getirir. Kur'an-ı Kerimde geçen "*Kim Allah'a güzel bir borç vermek ister*"[283], "*Allah, kulları'nın tevbeleri'ni kabul eder ve sadakaları alır"*[284] ve *"Allahın eli, onların ellerinin üstündedir"*[285]gibi ayetler ile "*Allah gök semasına iner ve*

[283] Bakara Sûresi, 2/ 245.
[284] Tevbe Sûresi, 9/104.
[285] Fetih Sûresi, 48/10.

şöyle nida eder"[286] veya "*Allah kulun tevbesine en çok sevinendir"*[287] gibi hadisleri zikrederek bu naslarda Allah (c.c.)'a nispet edilen; el, borç alma, sadaka kabul etme ve sevinme gibi eylemlerin te'vile ihtiyaç duyduğunu anlatmaya çalışır.Verilen örneklerin dışındaki başka naslarda; istivâ, nüzûl, gadab (kızgınlık), muhabbet, gülme ve tereddüt etme gibi vasıfların da Allah(c.c.)'a nispet edildiğini belirtir.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında Aynü'l-Kudât'ına göre biz, zahirine bakıldığında anlam itibari ile sorunlu gibi görünen bu ayet ve hadisleri te'vil etmeden, Kur'anda veya hadislerde geçtikleri yerleri dikkate almadan öncesi ve sonrası ile olan bağlamından koparark bunları arka arkaya koyarsak o zaman tahmin edemeyeceğimiz kadar büyük sıkıntılar oluşur. Hatta biz bu ayet ve hadislerin kaynağını belirtmeden bir kimseye: "*Birisi Allah (c.c.)'ın eli olduğunu, borç aldığını, tereddüt ettiğini, sevindiğini ve hastalandığını söylüyorsa bunun hakkında ne dersin*?" diye sorsak hiç şüphesiz bu kişi : "*Bunları söyleyen kâfirdir*", diyecektir. İşte sûfîler hakkında yapılan itham ve suçlamaların sebebi de budur.

Aynü'l-Kudât bu bölümde verdiği örneklerden birisi de Hz.Musa ile Allah c.c. arasında geçtiği iddia edilen diyalog'dur. Biz bunun kaynağını bulamadık ancak aynı ifâdelerde Müslim de geçen bir hadise ulaştık. Kıyamet'te Allah ile âdemoğlu arasında geçen bir diyalog ki, Aynü'l-Kudât'ın anlattığı kıssa ile tam örtüşmektedir. Hatta lafızlar dahi hemen hemen aynıdır. Hadiste geçtiği şekli ile Allah cc, kuluna:"*Ey Âdemoğlu! Ben hasta oldum ve sen beni ziyaret etmedin*" buyurduğunda, kul: "*Ey Rabbim! Sen Âlemlerin Rabbi iken ben seni nasıl ziyaret edebilirim*" der. Bunun üzerine Allah Teâlâ: "*Bilmedin mi, falan kulum hastalandı, fakat sen onu ziyaret etmedin. Eğer onu ziyaret etseydin yanında beni bulacaktın!*" buyurur. AllahTeâlâ:"*Ey Âdemoğlu! Ben senden yiyecek istedim ama sen beni doyurmadın!*", buyurur. Kul diyecek ki: "*Ey Rabbim! Ben seni nasıl doyururum, Sen ki, Âlemlerin Rabbisin"* bunun üzerine Allah Teâlâ: "*Benim falan kulum senden yiyecek istedi ama sen vermedin, eğer onu doyursaydın Beni onun yanında bulacaktın!*" buyurur.[288]

Yukarıdaki hadiste geçtiği gibi bütün bu tür ifâdelerin te'vil ve yorumu vardır.

[286] Müslim, h. no: 758
[287] Müslim, **Tevbe**, h. no: 5.
[288] Müslim, **Birr**, h. no: 43.

Bu gibi ifâdeler bazı insanların dalâlete sürüklenmesine neden olmuştur. Aynü'l-Kudât'ın bildirdiğine göre bazı kimseler yukarıda geçen hadisler hakkında "*Madem nübüvvet haktır, o halde nasıl olurda bir peygamber Allah (c.c.)'a cismiyyet isnat ediyor. Malum olduğu üzere her cisim hâdis'tir."* gibi, düşünceler içerisine girerek mürted olmuşlardır. Bu durum, o kimselerin düşünce ufkunun zayıflığından kaynaklanmıştır. Bunun yanı sıra "Kişi bilmediğinin düşmanıdır" kaidesi uyarınca bu gibi kimseler kavrayamadıkları şeyleri tümden inkâr cihetine girmişlerdir. Nitekim Kur'an-ı Kerimde "*(O inkârcılar), ilmini kavrayamadıkları ve hakîkati/yorumu kendilerine gelmemiş olan şeyi yalanladılar"* [289] buyrularak bu gerçek ortaya koyulmuştur.

Aynü'l-Kudât'ın da belirttiği gibi din hakkında derin anlayış sahibi olan âlimler katında yukarıda zikrettiğimiz ayet ve hadislerin anlamları şüphe götürmez derecede açık ve net'tir. Zâten birilerinin iddia ettiği gibi bu mücmel âyet ve hadislere vukûfiyet kolay olsaydı, Hz. Resûlullah(s.a.v.), İbn Abbas için "*Ya Rabbi! Onu dinde Fakîh kıl ve ona Kur'an'ın yorumunu öğret"*[290] şeklinde duâ etmezdi. Evet, âvâm için bunlarda hakîkatlere ulaşmak zor olsa da, bu ilmin mütehassısları için kolaydır.

Aynü'l-Kudât'ın bütün bunlardan sonra lafı yine eleştirildiği konulardaki sözlerine getirerek şu manaya gelen bir tespit ortaya koyuyor:*"Bu ifâdeler büyük bir titizlikle kayıt altına alınmış sözlerdir. Oldukları gibi nakledilen bu ifâdeler bu konularda bilgi sahibi olmayan kimselerin kafalarında soru işareti bırakıyorken, bana nispet edilen ancak lafızları değiştirilerek farklı bir kalıba sokulmuş olan ifâdelerimin ne şekilde yanlış yerlere çekileceğini sizler tahmin edin''*[291]

Daha sonra da kim sözlerimin sıhhatine vakıf olmak istiyorsa benim yazdığım eserleri eline alır ve orada okur. Bu sırada yazdığı bazı eserlerin isimlerini zikreder. Ancak saydığı eserlerin büyük çoğunluğu günümüze ulaşmamıştır. Saydıkları arasında günümüze ulaşan sadece *Zübdetü'l-Hakâik* adlı eseridir ki, bizler burada düşüncelerini tahlil ederken bu esere yeteri kadar atıf yaptık.

Hülâsa Aynü'l-Kudât, hasımlarının art niyetli olduklarını düşünmektedir. Çünkü

[289] Yunus Sûresi, 10/39.
[290] Buhârî, **Kitâbu'l İ'tisam bi'l-Kitab ve Sünne**, h. no:7271.
[291]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 39.

onlar, mücmel ifâdeleri, öncesi ve sonrası ile bağlamlarından koparmakla kalmamış yanlış anlaşılmalarına zemin hazırlamak için lafızları da değiştirmişlerdir. Böylece hakkında idam kararının çıkarılması için türlü entrikalar çevirmişlerdir. Yalan ve iftira temelli bu suçlamaların haksız olduğunu kendisine bunları reva görenleri Allah (c.c.)'a havale ettiğini dile getirmektedir.

III. TASAVVUFUN GELİŞİM SÜRECİ VE SÛFİYYE'NİN İLERİ GELENLERİ

Savunmanın bu kısmını Aynü'l-Kudât tasavvufun tanımına, konusuna, gelişim sürecine ve bu yolun büyük şahsiyetlerine ayırmıştır. Aslında bu bilgiler risâlede karışık bir şekilde yer almaktadır. Örneğin kendisine yapılan eleştirilerden birini cevaplarken bir bakıyoruz tasavvufun konusu ile ilgili bilgiler vermeye başlıyor. Veya zindanda yaşadığı sıkıntılardan bahsederken büyük sûfî şahsiyetlerin sözlerini nakletmeye ve eleştirilen sözleri ile ilişkilendirip kendi haklılığını ortaya koymaya çalışır. Bizler bu şekilde yazılmış olan risâleyi kendimize göre bir düzene koyarak bölümlere ayırdık. Bu şekilde konuları ayrıştırarak bölümler arasında konu bütünlüğünü sağlamaya çalıştık.

A. Sûfîlerin Sülûk Ettiği Mücâhede Yolu

Biz bu bölümde ele alınan konularıgiriş kısmındakısaca vermeye çalışırken, tasavvufun bir ilim haline gelişi ile ilgi sürece değinildiğini ifâde etmiştik. Bunu bu başlık altında toplamayı uygun gördük çünkü göreceğimiz gibi tasavvuf ilmi ilk olarak nefisle *mücâhede* şeklinde ortaya çıkmış ve gelişim göstermiştir.

Öncelikle şunu belirtemek gerekir ki, ilk dönemden beri sûfîler Yüce Allah(c.c.)'ınSıfatları'nın hakîkatlerini kavrama faaliyetlerine yönelmişler ve bu konuda epey yol kat etmişlerdir. Bu yola girerken iki şeye tutundular. Bunlardan birincisi *mücâhede*dir ki, insanı bu yoldan alıkoyacak veya onu oyalayacak her türlü söz ve davranıştan uzak durmaktır. Çünkü insanın, en büyük düşmanı olan şeytan ve nefse galip gelmesi bu tür bir mücadele ile mümkündür. Bu Kur'an'da muhtelif yerlerde geçen ayet-i celîlelerde ortaya koyulan bir hakîkattir. Bu bağlamda'' *Bizim uğrumuzda cihad edenler (-e gelince); biz onları elbette yollarımıza eriştiririz''*[292] ayetini örnek

[292] Ankebût Sûresi, 29/69.

verebilririz. Burada bir bakıma manevî cihada işaret vardır. Nitekim Ebû Ali Dekkâk "*Dışını mücâhedeyle süsleyenin içini Allah (c.c.) müşahedeyle güzelleştirir."* sözünü bu ayetle irtibatlandırarak, başlangıçta mücâhede sahibi olmayan kimsenin, bu yolda bir tek ışık huzmesi göremeyeceğini belirtmiştir.[293] İkincisi ise zikre *mülâzemet* yani devam etmektir. Çünkü "*Sabah ve akşam Rabbının adını zikret"*[294] ayeti ile bu gerçeğe atıf yapılmıştır. Yine başka bir ayette *"Kim, Rahmân'ın Zikri'ni görmezlikten gelirse, biz onun başına bir şeytan sararız. Artık o, onun ayrılmaz dostudur."*[295] buyrularak şeytana galip gelmenin zikre mülâzemet'ten geçtiği hakîkati ortaya konmuştur.

Aynü'l-Kudât, *mücâhede*nin de iki ayağı olduğunu belirtmektedir. Bunlardan birincisi, emredileni yaparak her an Yüce Yaratanımızı hatırlamaktır. İkincisi ise, yasaklanan ve haram kılınan her şeyden vazgeçmektir. Bunlar her müslümanın uğruna gayret göstermesi gereken yüce gayelerdir. Dolayısı ile tasavvuf bir anlamda Kur'an'ın öngördüğü islamî yaşantının hayata aktarılması faaliyetidir desek yanışmış olmayız. Çünkü tasavvufî ıstılâhn her birisi temelini Kur'an'dan alır.

Bu açıklamalardan sonra konumuza dönecek olursak, Aynü'l-Kudât'a göre*mücâhede*nin sûfiyye'nin ilk sülûk ettiği yol olduğunu bilmeyen ve bunu bir kelimeden ibaret gören kişi, nasıl olurda bu ilme ömrünü vermiş büyük sûfîlerin kullandığı ıstılâhn manaları üzerinde yorum yaparak onları yargılayabilir? Bu, fıkıh kelimesinin lügat manasını bilen bir kişinin, müctehid imamların tartıştığı konular üzerinde görüş beyan ederek bu konuda söz sahibi olmaya çalışmasına benzer. Bu ikinci durum nasıl aklen ve ilmen hatalı ve o ilmin erbabına karşı sû-i edep olarak değerlendirilebiliyorsa, birinci zikrettiğimiz durum da bundan farksızdır.

Tasavvuf ve sûfî kelimeleri Kur'an ve hadislerde zikredilmediği gibi, sahâbe ve tâbiîn devrinde bilinen kavramlardan da değildir. Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde yetişen ve O'nu görme bahtiyarlığına eren kimseler "*sahâbî*" adı verildiğinden o dönemde zühd ve takvâ ile temâyüz etmiş şahsiyetlere bir başka isim verilmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Sahâbîlere yetişen ikinci nesle de "*tâbiîn*" denildiğinden bu isimle anılmak onlara şeref olarak kâfiydi. "*Tebe-i tâbiîn*" dönemine iyice genişleyen

[293] Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar,** s. 191.
[294] Müzemmil Sûresi, 73/8.
[295] Zuhruf Sûresi, 43/36.

İslam dünyasında refah seviyesi yükseldikçe halkın içinde ibadet ve zühd konularına yönelenlere yeni bir takım adlar verilmeye başlandı. Bu adlar arasında en yaygın olanları *âbid, zâhid, nâsik, bekkâ,* gibi isimlerdi. Bunların arkasından h. II. asrın ortalarından sonra kullanılmaya başlayan ve giderek yaygınlaşan kavram ise ‘’sûfî’’ kavramıdır.

Aynü’l-Kudât daSûfî kelimesi’nin hicri üçüncü yüzyılda yaygın olarak kullanılmaya başlandığını ifâde eder. Bu lafız, ilk olarak Bağdat’ta yaşayan Abdekes-Sûfî için kullanılmıştır. Bu zât meşâyih’in en önde gelenlerindendir. Bişr-i Hâfî ve Serî-i Sekatî’den önceki dönemde yaşamıştır. Bu bilgi çok önemlidir. Çünkü bildiğimiz bütün tasavvuf kaynaklarında sûfî lakabını ilk alan zâtın Ebu Hâşim es-Sûfî olduğu bilgisi yer alır.

Aynü’l-Kudât bu risâlesinde *mücâhede*yi tasavvuf manasında kullanmıştır. O’nu *fıkıh, tıp ve nahiv* gibi müstakil bir ilim olarak tanıtmasından bunu anlıyoruz. Aynü’l-Kudât’a göre bu ilim hakkında konuşacak birinin öncelikle bu ilim ile ilgili sadra şifâ olacak derecede yani yeteri kadar bilgi sahibi olması gerekir. Aksi takdirde hem yanılır ve hem de yanıltabilir.

Aynü’l-Kudât bu ilimle ilgili yazılan eserlerden bahseder. İlk olarak İmam-ı Gazzâlî’nin en meşhur ve önemli eseri olan *İhyâ-u Ulumi’d-Dîn’i* zikreder. Bu kitabın baştan sona *mücâhede* ilmiyle alakalı olduğunu dile getirir. Zaten Aynü’l-Kudât’ın da bu tasavvuf yoluna girdikten sonra dört yıllık bir süre zarfında İmam-ı Gazzâlî’nin bütün eserlerini okuduğunu ifâde etmiştik. Gerçekten *İhyâ* okadar önemli bir eser ki, günümüze kadar bu eser üzerine çalışmalar devam etmektedir. İlim dünyası bu eseri İslam’ın belli başlı temel kaynakları arasında sayar. Bu alanda kaleme alınan diğer bir önemli eser ise Ebu Tâlib el-Mekkî’nin *Kûtu’l-Kulûb* adlı eseridir. Aynü’l-Kudât ilk zamanlarda yazılmış olan bu eserin bir benzerinin bulunmadığı kanâatindedir. Ben şahsım da bu eseri, seminer ödevimin konusu olarak seçmiş ve konularını bölüm bölüm tanıtarak elimden geldiğince özetlemeye çalışmıştım. Gerçekten de kendinden sonraki çalışmalar için bir metod ortaya koymuş, bir yöntem belirlemiştir. Böylece başka eserlere kaynaklık etmiştir.

Aynü’l-Kudât, *mücâhede*’nin kâl değil hâl ilmi olduğunu söyler. Tasavvuf

ilmine vâkıf olan biri bu ilmi hayatına intikal ettirmedikçe ona faydası olmayacaktır. Çünkü asıl olan bilmek değil bildiği ile amel etmektir. Örneğin bir hasta tıp ilminde ne kadar mahir olursa olsun bu ilimde ne kadar terakkî etmiş olursa olsun eğer şifâ kaynağı olan acı ilacı içmediği müddetçe bu alandaki yetkinliği ona herhangi bir fayda vermeyecektir. Bunun gibi de bir insanın *mücâhede* konusunda bilgisi ve tecrübeleri ne kadar çok olursa olsun eğer bildikleri ile amel etmiyorsa bu bilgi ve tecrübenin ona bir faydası yoktur. Ancak bir sûfî, mücâhede ilmini tahsil ettikten sonra hakkıyla bir mücadele ortaya koyarak kötülüklerden sakınır ve hayra yönelirse elbette daha önce zikrettiğimiz âyet mûcibince onu hidayet yoluna eriştirecektir. Çünkü va'di hak olan Allah (c.c.) yüce kitabında "*Eğer Allah'tan –O'nun azabından- sakınırsanız, size furkan'ı (hak ile bâtılı birbirinden ayıracak olgunluğu) verir"*[296] buyurmaktadır. Bu âyet'in tefsîri ile ilgi Abdullah b. Abbâs (r.a.) "*Yani Allah (c.c.) o kişiye öyle bir nur bahşedecektir ki, hak ile bâtılı birbirinden ayır edebilecektir"* buyurmuştur. Aynü'l-Kudâtda "*Eğer Ona itâat ederseniz hidayeti bulursunuz"*[297] ile *"Eğer, o memleketlerin halkları iman etseler ve Allah (c.c.)'a karşı gelmekten sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereketler(in kapılarını) açardık"*[298] ayetlerinde aynı mesajın farklı bir şekilde verildiğini dile getirmektedir. Yani hem dünya ve hem de ahret nimetlerine erişe bilmek bu yüce gaye için mücadele etmekten geçmektedir.

B. İslam Tasavvufunda Hikmet Anlayışı

Yukarıda âyet-i celîlelerde geçen "*furkân*" ve "*nûr"* terimleri ile ilgi farklı görüşler vardır ancak her bir görüş diğerine mana itibari ile çok yakınlık arz etmektedir. Örneğin hak ile bâtılı birbirinden ayıran, olgunluk, kurtuluş gibi manalar içerdiği söylenmiştir. Aynü'l-Kudât ise bu iki kavramdan kastedilen mananın hikmet olduğunu söyler. Ve yine ona göre, Kur'anı Kerimde geçen "*O, istediğine hikmeti verir ve kime de hikmet verilmişse şüphesiz ki ona pek çok hayır verilmiştir*."[299] âyeti bu gerçeğe işaret etmektedir. Buna göre hikmet,konuşma ve söz söylemekten ibaret değildir, bilakis sükût etmektir. Çünkü bir hadisinde Hz. Resûlullah(s.a.v.)"*Bir kimseyi vakâr içinde sükût*

[296] Enfâl Sûresi, 8/29.
[297] Nur Sûresi, 24/54
[298] A'raf Suresi, 7/ 96
[299] Bakara Sûresi, 2/269.

ederken görürseniz, ona yaklaşın çünkü ona hikmet telkin edilmiştir"[300], buyurmaktadır.

Hikmet ile ilgili olarak ortaya koyabileceğimiz bir hakîkat da şudur ki, onun kaynağı günahlardan sakınmaktır. Nitekim Hz. Resûlullah(s.a.v.) başka bir hadisinde "*Hikmetin başı Allah korkusudur*"[301] buyurmaktadır. Aynü'l-Kudât bu hadisin ilahi kitap olan Zebur'daki bir ayet ile desteklendiğini söylemektedir.

*Hikmet*kelimesinde bilmek, anlamak, kavramak manası da vardır. İnsanın faydalı olanı edinip zararlı olandan kaçınması için düşünüp taşınmasına da *hikmet* denir. Yine varlıklar arasındaki alaka ve irtibatı, olaylar arasındaki sebep sonuç münasebetini anlamak maksadı ile harcanan çabalar sonunda elde edilen ameli, tatbikî ve tecrübî bilgiye de *hikmet* denmiştir. *Hikmet'*in diğer bir anlamı ise şuurlu bir anlayış ve derinbir kavrayıştır.[302]

Hikmet tasavvufta ise genellikle "*ilâhi sırların ve gerçeklerin bilgisi, varlıkların varoluş amaçlarının kavranması, sebeplerle bunların sonuçları arasındaki ilişkilerde ilâhi iradenin keşfedilmesi"* anlamında kullanılır. Nitekim ilk sûfîlerden Hakîm Tirmizî, *hikmeti,*kalbin ilâhi sırlara vâkıf olması şeklinde tarif etmiştir.Ebu Osman el- Mağribî ise hak olanı söylemek şeklinde açıklamıştır. Hakîm Tirmizî'ye göre "hikmet-i ulya"veya "hikmet-i hikmet" denilen hikmet türü peygamberlere ve velîlere has bir ilimdir. Bu anlamıyla *hikmet* keşf yoluyla ulaşılan tasavvufî bilgidir.[303]

C. Tasavvuf ve Konusu

İslamTarihi'nin her döneminde bu ilim üzerine söz söylemiş ve farklı düşünceler ortaya koymuş ilmî şahsiyetler olmuştur. Bunlardan bazıları sülûk ilmi bazıları da vüsûl ilmi üzerine konuşmuşlardır. Bazıları meclislerinde bütün insanlara hitap ederken bazıları ise sadece kendi talebe, muhibb (sevenlerine) ve mürîdlerine hitap etmişlerdir.

---

[300]Gazzâlî, **İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2010, c.III, s. 69.
[301]Beyhakî, **Delâilu'n-Nübüvve**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, c.V, s. 241.
[302] Mehmet Önal, **İslam Düşüncesinde Hikmet Kavramları(mak)**,Felsefe Dergisi, S. 4, 2007 (Güz).s. 3-4.
[303]Mustafa Kara,**Hikmet** , *D.İ.A*., c.XIIV., s. 519.

Aynü'l-Kudât, sûfiyyenin büyüklerinden Cüneyd el-Bağdâdî'nin "*Bu ilimde Hz. Resûlullah'tan s.a.v. sonra pîrimiz Hz. Ali (r.a)'tır"* buyurduğunu nakletmiştir.[304] Kendisine, Hz. Ali (r.a)'nin tasavvuf ilmi ile ilgisi sorulduğunda o, *"Eğer kendisi hayatı boyunca savaşlara katılıp cihad ile meşgul olmasaydı, kendisinde kalplerin mutmain olacağı derecede bu ilim ile alakalı bilgiler nakledilebilirdi"*[305] buyurarak Hz. Ali (r.a.)'nin bu ilimdeki derinliğini ortaya koymaya çalışmıştır. Yine Cüneyd el-Bağdâdî bu ilmin fazileti ve önemi ile ilgili olarak "*Eğer gök kubbe'nin altında bu ilimden daha faziletli bir ilmin varlığını bilseydim, ona yönelir ve onu elde etmek için gayret ederdim"*[306]buyurmuştur.

Aynü'l-Kudât'a göre tasavvuf çok önemli bir ilimdir. Konusu itibariyle herkesin söz söyleyebileceği bir ilim değildir. Cüneyd el- Bağdâdî'nin şu beyitlerini naklederek görüşünü destekler.

''Tasavvuf öyle bir ilimdir ki, ancak anlayışta çok ileri olanlar onu kavrar,

Onu müşahede etmeyen onu hakkıyla bilemez, âmâ olan bir insan güneşin ışığını nasıl müşahede etsin.''[307]

Yukarıdaki beyitlerin üzerinde dikkatle düşündüğümüzde iki noktaya nazar-ı dikkat çekmek gerekiyor. Birincisi, burada Aynü'l-Kudât'ın "*akıl ötesi alan*" diye tarif ettiği aklın son yetisinin üzerine çıkma durumuna bir işaret vardır. "*Onu müşâhede etmeyen*"ifâdesinden anlaşılan Aynü'l-Kudâtın belirttiği alana geçerek bazı hakîkatlerin bilgisine ulaşmak ve bu hakîkatleri yaşamaktır. Bütün sûfîler bu mistik tecrübeyi kabul ederler. Ancak farklı şekillerde bunu ortaya koyarlar. Aynü'l-Kudât'ın burada yaptığı şey ise bu olayı farklı bir terimle açıklamaya çalışmasıdır. İkincisi ise, bu ilimle iştiğal edecek kimselerin çok zeki olması gerektiği gerçeğidir. Çünkü bu ilim hakîki ve mutlak varlık ile mümkün varlık arasındaki tüm bağları ortaya koymaya çalışması ve varlığın kaynağına inmeye çalışması nokta-i nazarından bakılırsa anlaşılması zor konuları ihtiva eder. Zaten tarih boyunca bu ilimle meşgul olmuş değerli şahsiyetlerin hep eleştirilmesinin altında yatan gerçek de bu değil midir? Bu savunmanın müellifi dâhil

[304]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 19.
[305]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 19.
[306] Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 19.
[307]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 19.

olmak üzere birçoklarının hazîn bir sonla hayata veda etmelerinin altında bu hakîkat yatmaktadır.

Ancak tasavvufun konusunu sadece mutlak varlık ile mümkün varlıkların arasındaki ilişkiyi açıklamak şeklinde sınırlandıramayız. Bu noktaya yapılan vurgu konumuzun esası olması itibariyledir. Bununla beraberinsanın ruh ve nefs itibariyle yapısı, ruhun tasfiyesi ve tezkiyesi ve ahlakın yüceltilmesi tasavvufun diğer konularıdır. Bu yüzden bazı mutasavvıflar tasavvuf'un konusunu ''tahalluk ve tahakkuk'' şeklinde özetlemişlerdir.[308]

Bunun yanında Aynü'l-Kudât, tasavvuf'un bir çok alt disiplini olduğndan bahseder. Her bir kısım başlı başına farklı bir alan arz etmekte olup farklı bir ihtisas istemektedir. Tasavvuf üzerine konuşan ve bu alanda söz sahibi olanların çoğu kendilerine bu ilimde bir sınır çizmişleridir. Örneğin bazıları sadece sülûk ilmi ile ilgili söz söylerken bazılar vüsûl, diğer bazıları mücâhede ve riyazat ile ilgili konuşmuşlardır. Bütün konularda söz sahibi olan çok az kimse vardır.

Aynü'l-Kudât'ın son olarak tasavvuf'un herkesin üzerinde konuşacağı bir ilim olmadığını söyler. Bununla igili olarak da Şiblî'nin*"Otuz yıl boyunca hadis ve fıkıh ilminde tahsil ettiklerimi geceleri sabahlayıncaya kadar yazarak kayıt altına alıyordum. Kendilerinde bu ilimleri rivayet ettiğim kimselere "Ben Allah (c.c.)'ın fıkhını istiyorum" dediğimde hiç kimse bana bir şey söylemedi"*[309] sözünü nakleder. Anlaşıldığı üzere "Allah (c.c.)'ın fıkhı" sözü ile kastedilen tasavvuf ilmidir.

D. Tasavvuf Hâl'dir

Tasavvuf, tatmak ve yaşamakla, manevi tecrübe ile anlaşılan hâl ilmidir, kaal ilmi değildir. Bu manevi tecrübelerin sözle anlatılması mümkün olmadığından"*Tatmayan bilemez"* denmiştir. Tasavvufun hal ve zevk ilmi olması, onun bir değil, birçok tarifinin yapılması sonucunu doğurmuştur. Çünkü tasavvuf ehlinden

[308] Yılmaz, **a.g.e**., s. 57.
[309]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 30.

her birinin hâli, makamı, rûhî tecrübe ve sezgileri farklı farklı olduğundan tarifler de değişik şekillerde olmuştur.[310]

Aynü'l-Kudât, Ebu Muhammed el Harîrî'nin "*Tam bir teslimiyet ile yapılan ibadet insanı hürriyete kavuşturur. Hürriyet ise tecelli ve rü'yet'e götürür.*"[311] Evet hakîki hürriyet Âlemlerin Rabbine kul olmaktır. Çünkü bu durumdaki kişi kula, nefse ve dünyaya kul olmaktan kurtulur. Hakîki manada kul olan bir kimseye bazı sırların kapısı açılır. Yine Harîrî'nin buyurduğu gibi "*Allah (c.c.)'ın yasaklarından korunup takvaya ermeyen ve O'nun gözetiminde olduğunun farkına varıp her an huzurdaymış gibi hissetmeyen kişi keşf ve murakabe'ye eremez."*[312] Bu sözlerden de anlaşıldığı üzere tasavvuf bir hâl ilmidir. Bir manada Kur'an'a ve Resûlullah (s.a.v.)'ın sünnetine intibâk ilmidir. Bununla beraber sûfiyye'nin büyüklerinden Ebubekir et-Tiflisî "*Tasavvuf hâl'dir."*[313], buyurarak bu gerçeği dile getirmiştir.

Yine Aynü'l-Kudât'ın'in naklettiğine göre bu konu ile igili olarak Huldî, "*Tasvvuf öyle bir haldir ki, rubûbiyyet gözü açılır ve kulluk gözü yok olur gider"*[314] buyurmuştur. Daha önce zikrettiğimiz "*Allah (c.c.)'ın nuruyla bakmak"* dediğimiz olay da bu şekilde gerçekleşir. Daha sonra da Aynü'l-Kudât'ın,hasımlarının eleştirilerine maruz kaldığ "*İlim, akıl ve kalp yok oldu, sadece yazar (benliğinde sıyrılmış bir halde) kaldı.*" şeklindeki sözlerinin de bu bağlamda anlaşılması gerektiğini bildirmiştir.

E. Tasavvuf İlminde İz Bırakanlar

Aynü'l-Kudât, bu bölümde onlarca sûfî ismi vermektedir. Bazılarının varsa diğerlerinden temayüz ettiği farklı bir özelliği onu da zikretmiştir. Ayrıca bazılarından bu ilimle ilgili sadır olan sözleri de aktarmıştır. İlk dönem sûfilerinden başlayarak her dönemin meşhur ve kendi bölgesinde tanınan sûfîlerin adlarını sırasıyla vermiştir. Bazen isimleri zikrederken kronolojik olarak değil de hitap ettikleri kesime göre veya tasavvufun hangi alanı ile ilgili konuştuklarına göre farklı bir sıra takip etmiştir.

---

[310]Yılmaz, **a.g.e**., s. 20.
[311]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb.,** s. 29.
[312]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 29.
[313]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 29.
[314]Aynü'l-Kudât, **a.g.e.**, s.29.

Tasavvufun ilminin en önemli temsilcisi hiç kuşkusuz Cüneyd-i Bağdâdî'dir. O, ilk dönemlerde bu ilim ile ilgili söz söyleyen ve öne çıkan şahsiyettir. Onunla beraber bu dönemde öne çıkan diğer bir sûfî de Ahmed b. Vehb ez-Zeyyât'tır. Aynü'l-Kudâtın naklettiğine göre Cüneyd-i Bağdâdî, bu zâttan yeterince istifâde ediyor ve onu kendisinden üstün tutuyordu. Öyle ki, Cüneyd-i Bağdâdî, Ahmed ez-Zeyyât vefat edinceye kadar mescitte meclis kurup konuşmamıştır. Ahmed ez-Zeyyât vefat edince de "*Biz Ahmed ez-Zeyyât'ın vefatı ile hakÎkat ilmini de yitirdik"*[315] derdi.

Cüneyd-i Bağdâdî, bu ilmin layık gönüllere teslim edilmesinden yana idi. Bu ilmin sırlanın halk nezdinde konuşmamaya dikkat ederdi. Ona göre bu konular âvâm'ın gündeminde olamamalıdır. Onun içinde "*Ebubekir el-Kesâî bana 1000 meseleyi sordu. Ben de kendisinden bunların insanların eline geçmemesini talep ettim*"[316] buyurmuştur. Ebubekir el-Kesâî, meşâyihin büyüklerindendir. Cüneyd-i Bağdâdî, onun için "*Nehrevân köprüsü bize Ebubekir el-Kesâî gibisini ulaştrmamıştır*"[317] buyurarak onun bu ne kadar önemli bir şahsiyet olduğuna dikkat çekmek istemiştir.

Aynü'l-Kudât her dönemde ve asırda bu ilim üzerine konuşan ve söz söyleyen büyük şahsiyetlerin varlığından haber verdikten sonra bir liste halinde bunları tek tek zikretmeye çalışır. Daha öncede söylediğimiz gibi bizler bu listeyi uzun uzadıya vererek maksadımızdan uzaklaşmayı istemiyoruz. Ancak ek bölümde vereceğimiz bu risâlenin baştan sona tercümesinde bu isimlere isteyen ulaşabilecektir. Biz, burada Aynü'l-Kudât'ın savunmasını üzerine kurduğu tasavvufî düşünce yapısını ele aldığımızdan dolayı, konumuzun izahına katkı sağlamayacak malumatları yüzeysel bir şekilde ele alacağımızı dile getirmiştik. Son olarak, bizlerin Aynü'l-Kudâtın bu isimleri bize naklederken yaptığı sınıflandırmayı aynen ortaya koyarak bizimde bu sûfîleri kategorize edeceğimizi bildirmek istiyorum.

1. İnsanların Geneline Hitap Eden Sûfîler

Aynü'l-Kudât'ın, öncelikle bu konularda insanların geneline hitap etmiş onları irşada yönelmiş sûfîleri zikreder. Bunların başında "*imamların imamı"* olarak anılan Ebu Sa'id Hasan b. Ebi'l-Hasan el-Basrî'dir. Kendi döneminde bazı zevat tarafından

[315]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 19.
[316]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 19.
[317]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 20.

Kaderiye Mezhebine nispet edilmiştir. Hâlbuki kendisi bu nispet edildiği şeyden çok uzaktır. Aynü'l-Kudât onun masumiyetini anlatmak için şu beyiti söyler.

"*Vâil kabilesini yermen ona zarar vermez,*

Ya da iki denizin birleştiği yere necâset atarsan (onu pisletmez)."[318]

Yukarda da ifâde edildiği gibi bu gibi insanlar bir denize benzer kendilerine atılan tüm iftiralar onların değerinden bir şey alıp götürmez.

Hz. Ali (r.a.), kendi hilafeti zamanında kader konusu için "*Biz, Resûlullah s.a.v. zamanında bu konular hakkında konuşmazdık, dolayısı ile bu mevzuları tartışmak bid'at'tır*"[319] buyurmasına rağmen, konuşması ve mantığını beğendiği için Hasan b. Ebi'l-Hasan el-Basrî'ye bu konularda konuşma serbestliği vermişti. Hatta Enes b. Mâlik (r.a.), kendisine bir soru sorulduğunda "*Dostumuz Hasan'a sorun"* diyerek bu soru soranları ona yönlendirirdi. Genellikle amellerin âfetlerinden, gönüllerdeki vesveselerden, gizli sıfatlardan (şirk'e ve nifâk'a götüren) ve nefisleri saptıran şehevî arzulardan bahsederdi.

Hasan b. Ebi'l-Hasan el-Basrî'ye, "*Sen başkalarının konuşmadığı konulardan bahsediyorsun, bunları kimden öğrendin*?" diye sorulduğunda, o: "*Huzeyfe b. Yemân'dan"* derdi.[320]

Huzeyfe b. Yemân (r.a.), diğer sahabelerden hiç duyulmayan sözler söylerdi. O, her zaman farklı konular üzerinde dururdu. Bu ona sorulduğunda ise O:*"İnsanlar Hz. Resûlullah (s.a.v.)'a hayır hakkında sorarlardı. Şunu yapan kişiye ecir olarak neler var? Bunu yapana neler var? diye sorarlardı. Ben ise, şer ile ilgili sorular sorardım. Şu ameli ne ifsad eder? , bunu ne ifsad eder, diye sorardım. Hz. Resûlullah(s.a.v.) da, hep amelleri ifsâd eden ve onları boşa çıkaran şeyleri sorduğumu görünce bu ilmi sadece bana verdi"*[321] buyurdu.

[318]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, a.g.e., s. 20.
[319]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 20.
[320]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 20.
[321]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 20.

Huzeyfe b. Yemân (r.a.), "*Sır sahibi*" lakabıyla bilinirdi. Çünkü Hz. Resûlullah(s.a.v.) hem o dönemde yaşayan münafıkların bilgisini ve hem de bazı sırlarını sadece ona bildirmişti. Nitekim nifâk'ın yetmiş küsur kapısı vardır ve bunların inceliklerini ancak dinde derin anlayış sahibi olanlar bilir. Huzeyfe (r.a.) de o kimselerdendi. Ayrıca diğer sahabeler ve özellikle Hz. Ömer (r.a.), insanlar arasında ortaya çıkacak ve herkesi kaplayacak genel ve özel fitneleri ona sorarlardı. O da, bu konularda bildiklerini anlatırdı.

Bu bağlamda insanların geneline hitaben konuşan diğer bir sûfî de, Sehtânî'nin kendisi hakkında "*Ben Talk'tan daha çok ibadet edeni görmedim*"[322] diye hakkında şahitlik yaptığı Talk b. Habîb'tir. Bir diğeri de, meşhur sûfî ve âlim Süfyân-ı Sevrî'nin meclislerinde oturup dinlediği ve hakkında "*O kavminin uyarıcısıdır"*[323] dediği Sâlih el-Murrî'dir. Yine bu gurubun en meşhurlarından biri de, Cüneyd'in (k.s.) meclisine katıldığı, Medine mescidinde halka kuran ve sülûk ilmi hakkında söz söyleyen Ebu Ali Hasan el-Mesûhî'dir.

Aynü'l-Kudât'ın bildirdiğini göre bu ilimde en çok teveccüh görenlerden biri, Muhammed b. İbrahim'dir. Ebu Hamza el-Bağdâdî el-Bezzâz olarak da bilinir. Günümüze intikal eden dört hak mezhepten biri olan Hanbelî mezhebinin kurucusu Ahmed b. Hanbel birçok konuda onunla istişâre ederdi. Bağdat'ta insanlara hitap etmiş ve büyük bir kabul görmüştür. Daha sonrasında ise Tarsus'a gider ve orada muazzam derecede saygı görür. Ancak sekr hali bazen kendisine galebe gelen bir zâttır. *Sekr* halinde iken insanlar ondan bazı sözler duyunca, onu zındıklıkla itham ettiler ve daha sonrasında hulûl iddiasında bulunduğu suçlaması ile onu Tarsus'tan çıkardılar. Tarsus'tan çıkarılırken kendisine çok eziyet edildi. O, ise oradan çıkarıldığında şu beyitleri okuyordu.

"(Ey belde)!, senin benim kalbimde mahfuz (korunmuş) yerin var,

Sende iken bana yapılan tüm kınamalar bana hafif gelir."[324]

[322]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 21.
[323]Aynü'l-Kudât, **a.g.e.**, s. 21.
[324]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**.,s. 22.

Yine Aynü'l-Kudât'ınzikrettiği önemli şahsiyetlerden biri de, Basra'da bu konularda ilk söz söyleyen Musa b. Eşacc'tır. O, tevekkül, muhabbet ve şevk konularında söz söylerdi Basra ekolü, Allah (c.c.)Mârifet ilimlerini bu büyük zâta ihsan edinceye kadar zühd, ictihâd ve sükût yolunu takip ve temsil ederdi.

Bu guruptan olmak üzere burada son olarak adını anacağımız kişi yine sûfîlerin büyüklerinden olan Ebu Ali es-Sakafî'dir. Asıl adı Muhammed b. Abdulvahhâb'tır. Horasan'ın büyük âlimleri arasında sayılır. Onun "*Bir kimse bütün ilimleri tahsil etse ve bütün insan toplulukları tarafından tanınsa yine de bir şeyh'in riayetinde riyâzat yapmasa hakîkat ehli kimselerin ulaştığı mertebeye ulaşamaz*"[325]sözü, tasavvuf ehli arasında çok meşhurdur.

2. Sadece Sevenlerine ve Dostlarına Hitap Eden Sûfîler

Daha öncede bahsettiğimiz gibi bazı sûfîler sözlerinin belki de âvam tarafından yanlış anlaşılacağı veya anlaşılamayacağı kanısına vardığından dolayı olacak ki kurdukları meclis ve halkaları dar tutmuşlardır. Sadece sevenlerine, dostlarına ve talebelerine konuşmuşlardır.

Bunların en meşhur olanı "*İmamların Sultanı*" lakabıyla bilinen Hasan-ı Basrî (r.a.) ve Mâlik b. Dinâr (r.a)'ın övgüsünü kazanmış olan Âmir b. Abdullah b. Kays'tır. Kendisi Kur'an ve sünnete son derece mütemessik hakîkat ehli bir zât'tır. Bir diğeri ise Ebu'ş-Şa'sa Câbir b. Zeyd'tir ki, Abdullah b. Abbâs onun hakkında "*Eğer Basra halkı bütün müşkül durumlarını üst üste koyup bunları ona sorsalar, o'nun ilmi bütün bunlara cevap verebilecek kadar geniştir.''*[326]buyurmuştur.

Horasanda bu dönemin en büyük temsilcisi Ebu Muhammed el-Murta'iş el-Horasânî'dir. O'nun "*Kim Allah (c.c.)'ı sevmezse, Allah (c.c.) da onu sevmez*"[327] sözü meşhurdur. Bu dönemin bir diğer önemli şahsiyeti ise Ali el-Hammâl'dır. Kendi döneminde yaşayan sûfî görünümlüleri şiddetle eleştirerek onlar hakkında ' *''Tasavvufun hakÎkatleri gitti şartları kaldı. Öyle bir topluluk geldi ki, rahatlığı talep etmekte ve bunu*

[325]Aynü'l-Kudât, **Şekvâl-Garîb**, s. 22.
[326]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**.,s. 23.
[327]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 23

Mârifet sanmaktadırlar.''[328] buyurduktan sonra musibet anında söylenmesi sünnet olan ve aynı zamanda bir ayet olan "*innâ lillâh ve innâ ilayhi râci'un (Allah'tan c.c. geldik ve muhakkak ki Ona tekrar döneceğiz)*" sözünü tekrar eder..

Günümüzde de tasavvufa en çok zarar verenler bu sûfî görünümlülerdir. Hurâfeci bir gelenek üzerine tasavvuf anlayışlarını kurmuş bu kimseler halk nazarında itibarlarını yitirdiler. Fakat sadece kendilerine değil tasavvuf kurumuna da zarar verdiler. Çünkü tasavvuf deyince birçok insanın kafasında bu kimselerin olumsuz ve hurafeci anlayışları şekillenmektedir. Bundan dolayı da tasavvuf gereken ilgiyi hem bir ilim olarak ve hem de bir kurum olarak görmemektedir. Elbette sorunu bununla sınırlandıramayız. Bunun üzerinde ciddiyetle eğildiğimizde insanların kafalarında bu intibaların oluşmasına sebep olan onlarca farklı gerekçe vardır. Fakat biz bunları burada irdeleyecek durumda değiliz. Sadece yukarıdaki ifâdeyi, aynı sıkıntıların yüzyıllar geçmesine rağmen devam ettiğini ortaya koymak için bir hatırlatma olarak zikrettik.

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî ve Ebubekir el-Vâsitî de bu dönemin büyük sûfî şahsiyetlerindendir. Son olarak Rebi' b. Abdurrahman'ı sayabiliriz. Aynü'l-Kudât, onun "*Allah'ın c.c. dünyada öyle hüzünlü ve kederli kulları var ki, yüzlerini ahrete çevirmişlerdir. Kalp gözleri melekût âlemine öyle nüfûz etmiş ki, onda Allah(c.c.)'ın rızasını kazandıran şeyleri gördüler ve bütün gayretlerini bu yönde sarf ettiler. Bu kimseler dünyada rahatlık görmeyecekler ancak ahrette gözleri aydınlık olacaktır.''*[329], sözünü özellikle zikreder. Sanırım Aynü'l-Kudât bu sözde kendisini bulmuştur. Ruhunu bu gibi sözlerle teskin etmeye çalışmıştır. Ancak bu sözün hakkını da vermek gerekir. Bir Müslüman için bu dünya sadece diğer dünyada göz aydınlığına kavuşmak ve güzel bir hasat elde etmek için bir tarla hükmündedir. Bütün gayretimiz bu tarlayı cennet bahçesine çevirmek olmalıdır. Bunun için de, bize düşen fani olan hiçbir şeye iltifat etmemek ve Kur'an'nın "*el-Bâkiyâtu's-Sâlihât*"diye ifâde ettiği ve bize diğer dünyada Rabbimizin rızasını kazandıracak Sâlih amellere yönelmektir.

Bu saydıklarımızın haricinde birçok isim sayan Aynü'l-Kudât, bütün bu sûfîlerin h.300 yılından önce vefat ettiğini belirtir. Bütün bunlardan sonra bizler Aynü'l-Kudât'ın tasavvuf ilmindeki yetkinliğini açıkça görmüş oluyoruz. Kendisine gelinceye kadar

[328]Aynü'l-Kudât,**a.g.e**., s. 23.
[329]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 24.

gelmiş geçmiş neredeyse bütün sûfîleri sözleri ve eserlerini çok yakından takip etmiş olduğu ortaya çıkıyor.

3. Her Kesime Hitap Eden Bayan Sûfîler

İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren her asırda tasavvuf ilminde söz söylemiş bayan sûfîler de olmuştur. Bununla ilgili bazı kitaplar dahi tedvin edilmiştir. Bizler Aynü'l-Kudâtın yaptığı tasnif üzerinde risâlesinde zikrettiği birkaçından bahsedeceğiz.

Bu bayan sûfîler arasında hem erkeklere ve hem de bayanlara hitaben konuşmuşlardır. Bunlardan biri en meşhurları olan Râbi'a el-Adeviyye'dir. Selef-i Sâlihin'den birçok zât, onun hakkını takdir etmiş ve ondan nasihat istemiştir. O'nun sözleri dilden dile dolaşmıştır. Süfyân es-Sevrî gibi büyük bir fakif ve sûfî dahi onun sözlerini dinlemiştir. Bazen ondan nasihat talep etmiştir. Bir seferinde Süfyân es-Sevrî'ye hitaben *"Dünya sevgisi senin kalbinde olmasaydı, sen ne iyi bir adamsın!"*[330], buyurmuştur. Kendi döneminin en şeref sahibi insanları kendisine evlenme teklifinde bulundukları halde hiç birinin teklifini kabul etmemiştir. Hatta bir seferinde dönemin ileri gelenlerinden Abdulvâhid b. Zeyd'e kendisine evlenme teklif ettiğinden dolayı darılmıştır. En sonun da Abdulvâhid'in kardeşleri gelip onun adına özür beyan etmiş ve kardeşlerine şefaatçi olduktan sonra onu affetmiştir. Abdulvâhid onun yanına her gelişinde ona yönelerek "*Ey Şehvetli adam! Kendine senin gibi şehvetine düşkün bir kadın iste!"*[331], buyururdu.

Döneminin büyük sûfîlerinden olan diğer bir bayan ise Şe'vâne el-İbliyye'dir. Özellikle ibadete düşkün olan insanları muhatap alarak konuşurdu. Aynü'l-Kudât'ın aktardığına göre bir ara onu öyle bir Allah korkusu kaplamış ki, artık nafile ibadetleri yapamayacak derecede ona te'sir etti. Sonraları bir rüya gördü ve bu rüyasında kendisine bazı müjdeler verildi. Bu rüyadan sonra tekrar eski durumuna döndüğü nakledilmiştir.

Yine meşhur bayan sûfîlerden biri de Bahriyya adındaki hanımdır. O kadar çok ağlardı ki, en sonunda gözlerini kaybetti. Bir diğeri ise Fâtıma b. Ebubekirdir.

---

[330]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 25.
[331]Aynü'l-Kudât, **a.g.e**., s. 25.

Semnûn'un muhabbet ile ilgili bir sohbetini dinlerken onu bir hâl aldı ve o mecliste vefat etti. Onun o haline şahit olan başka üç kişi daha ruhlarını oracıkta teslim ettiler.

Aynü'l-Kudât, gerçekten ek bölümde verdiğimiz tercümeye bakıldığında anlaşılacağı üzere uzun bir isim listesi zikretmiştir. Bizce bu kadarı maksudun anlaşılması için yeterlidir. Gerisi kanâatimizce asıl konuyu unutturacak kadar uzun ve gereksiz bir listedir. Hatta bütün bunlardan sonra bir de bu alanda eser yazmış olan zevât'tan, Haris el-Muhâsibî, Ebu İshak b.Ahmed el Havâs, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali et- Timizî ve Ebu Ca'fer en-Nisâbûrî başta olmak üzere birkaçını saydıktan sonra sadede gelerek şöyle der:

Nasıl ki, her bir ilimle meşgul olan tâifenin manaları üzerinde ittifak ettikleri kendilerine âit terim ve kavramları vardır. Biz bu terimlerin manalarına vâkıf olmak istediğimizde bu ilim ile meşgul olan ricâlin ona yüklediği manayı esas almamız gerekiyosa, bunun gibi sûfiyyenin söylediklerini yorumlarken de onların bu terimlere yükledikleri hakîki manarı anlamak için onların görüşüne ve bilgisine müracaât etmemiz gerekiyor. Buna göre, bekâ, fenâ, adem, yokluk, kabd, bast, sekr, sahv, isbât, mahv, vusûl ve sülûk gibi tasavvuf ıstılâhnı onların bu kavramlara yükledikleri manayı göz önünde bulundurarak yorumlamamız gerekiyor.[332]

Yukarıda verilen mesaj çok önemlidir. Aksini düşündüğümüzde yani bizler her söylenen kelimenin ıstılah manasını değil de lügat manasını ele alarak içinde bulunduğu cümleyi yorumlamaya kalkıştığımızda çok yanlış sonuçlara varmamız kaçınılmazdır. Ancak bunlar basit bir yanlış olarak kalmayarak, bu ifâdelerin sahibine küfr'ü nispet edecek dereceye varabilir. Bizler bunu ilk dönemden itibaren günümüze kadar gelen sûfî ve tasavvuf karşıtlığında bunu yaşıyoruz. İlk dönemden itibaren bazı ifâdeleri yüzünden hakkında fetvâ çıkartılan ve bunun sonucunda kanı akıtılan kimselerin varlığını bütün ilim câmiası bilmektedir. Günümüze kadar bu karşıtlık devam etmektedir. Evet, bunun sebepleri üzerinde daha önce bir nebze durduk ve bunun sadece bir nedene indirgenemeyeceğini de dile getirdik. Hatta bu karşıtlığın sebeplerinden birinin de tasavvuf kurumun yozlaşmasıdır dedik. Sûfiyye'nin de bir öz eleştiriye

[332]Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s.26.

ihtiyacı elbette vardır. Ancak özellikle ilk dönem sûfîlerinin hala büyük bir haksızlığa uğrayarak yanlış tanıtılmaya devam ettiği gerçeği de ortadadır.

Örneğin, Aynü'l-Kudâtın da dikkat çektiği gibi sûfiyye'nin sıkça kullandığı "*Falan kişi kendi benliğinden sıyrıldı ve Allah (c.c.)'ta fânî oldu*" veya Hallac'ın "*Ene'l-Hak"* gibi sözlerinin sorunlu ifâdeler olduğunu kabul ediyoruz. Ancak bizler onların bu ifâdelerinden neyi kastettiklerini sormadan ve onların bu ifâdeleri ile ilgili görüş ve açıklamalarına başvurmadan zâhirine bakıp hüküm veremeyiz. Hukuk açısından bakıldığında dahi bu yanlıştır. Ancak tarih boyunca bu yanlışa düşündüğüne maalesef şahitlik yapmaktayız. Bu ve benzeri ifâdeler sebebi ile bazılarının küfrüne, bazılarının şirke girdiğine, bazılarının zındıklığına ve bazılarının asılmasına hükmedilmiştir. Hâlbuki hakkında hüküm vermezden önce "*Sen bu sözünle neyi kastettin*?" diye sorularak işin hakîkatinin ne olduğu anlaşılmaya çalışılmalı değil miydi?

IV. SELEFİ SÂLİHÎN'İN ALLAH'IN VARLIĞI, NÜBÜVVET VE ÂHİRET'E İMAN İLE İLGİLİ AKİDESİ

Aynü'l-Kudât, savunmasının son kısmını Selef-i SâlihÎn'in kelam ilminin temel konuları olan Allah, nübüvvet ve ahirete iman konularındaki görüşlerine ve bu üç konu etrafında oluşturdukları ilke ve prensiplere ayırmıştır. Kendisinin de bu akideye bağlı olduğunu dile getirerek bu konularla ilgili düşüncelerini eleştirenlere göndermede bulunmaktadır. Her bir konuya ayrı bir başlık açmış ve konuyla ilgili Selef-i Sâlihîn'in görüşlerini dile getirmiştir. Bizler de bu görüşleri maddeleştirerek verdikten sonra bunlar üzerinden eleştirilen görüşlerini kısaca değerlendirecek bu savunma ile ilgili çalışmamızı noktalayacağız.

A. Allah (c.c.)'a İman ve Sıfatları Konusu

1. Allah (c.c.) vardır ve O'nun hakkında yokluk tasavvur edilemez.
2. Allah (c.c.) "bir"dir ve cüz'lere bölünmez.
3. Bütün yaratılmışların kalpleri ve işleri ile ilgili tek tasarruf sahibi, O'dur.
4. O, bütün her şeyi idare ederken yorulmaz ve her güç ve irade O'na boyun eğer.

5. O’nun hiçbir konuda ortağı yoktur.

6. Yer, gök ve bunların dışındaki her şey O’nun emri altındadır. O, her şeyin evveli ve her şeyden sonra bâkî kalacak tek Zât’tır.

7. O, her istediğini yapan, Sıfat ve Esmâsıyla her şeyde tecellî edendir.

8. O, ilmi ile her şeyi kuşatandır.

9. Yeri ve göğü yaratan ve buralarda meydana gelen her işi ve hareketi takdir eden ve yönetendir.

10. Yaratılan her şeyde nice sırlar, mükemmel bir nizam vardır. Bütün bunların tek sahibi Allah’tır.

11. Kulları gönderdiği emir ve yasaklara riayet etmemesine rağmen O, onlara iyilikle mukabele etmeye devam eden sonsuz merhamet sahibidir.

12. O, her bakımdan mükemmel ve bütün mevcûdatı var edendir.

13. Celâl ve cemâl sıfatlarının sahibidir. En güzel isimler, O’nundur.

14. O, hiçbir varlığa benzemez, lâkin yaratılmışların her biri O’nun kudret deyasından bir damladır.

15. O’nun ilminde hiçbir şey bir zerre kadar dahi olsa gizli kalmaz. Ne herhangi bir bakış ve ne de her hangi bir düşünce O’nun semi’ ve basar sıfatlarından gizli kalamaz.

16. Varlığı hiçbir şeye muhtaç değildir.

17. O, ezelî kelam sıfatıyla dile gelmiştir. Ancak O’nun kelamı hiç kimsenin sözüne benzemez.

18. O’nun emir ve yasakları haktır. O’nun bildirdiği her şeye şeksiz iman ederiz.

19. O, “Hayy (diri)”dir, ölmez ve O, “Bâkî”dir, fenâ olmaz.

20. Hiç kimse O’nun zâtnı idrâk edemez, O’nun sıfatlarını hakkıyla takdir edemez. O her sıfatıyla ne yücedir!

Özetleyerek yukarıda maddeler halinde vermeyi uygun bulduğumuz esaslara baktığımızda muhalif olunacak tek bir madde bulamayız. Mana itibariyle ele aldığımızda bütün İslam âlimleri’nin üzerlerinde ittifak ettikleri prensiplerdir. Aynü’l-Kudât haklılığını ispat sadedinde bu ilkelere risâlesinde yer vermiştir. Çünkü yanlış anlaşılıp eleştirildiği bazı konuları bu keskin ifâdelerle reddetmiştir.

Aynü'l-Kudât, Allah (c.c.)'ın cüz'iyyatı bilmediği veya O'nun cüzlere bölündüğünü iddia ettiği gerekçeleriyle suçlanmıştı. Hâlbuki yukarıdaki maddelere baktığımızda bunlarla ilgili çok açık ve katîifâdeler görüyoruz. Ayrıca eleştirildiği diğer konular ise Allah'ın idrâk edilemesi meselesi idi ki gereken açıklamalar yapılmıştı. Burada da aynı şeyi söylediğimiz ifâdeler çeröevesinde tekrarlıyor. Son olarak bu bağlamda eleştirildiği bir konu da âlemin ezelîliği iddiasında bulunduğu ile ilgiliydi. Yukarıda geçen ifâdelere bakıldığında Allah (c.c.)'tan başka her şeyin hâdis olduğu tekrar tekrar vurgulanıyor.

B. Peygamberlere İman Konusu

Bu bölümde ise peygamberlik müessesesi ve peygamberlerle ilgili selef ile ortaklaşa paylaştıkları görüş ve düşünceleri sıralamıştır. Biz burada da ilk bölümde olduğu gibi konu ile ilgili görüşleri maddeleştirme cihetine gideceğiz.

1. Allah (c.c.) bütün peygamberleri müjdeleyici ve uyarıcı olarak göndermiştir.
2. Hz. Muhammed (s.a.v.) arap ve acem bütün insanlara peygamber olarak gönderilmiş ve açık mucizelerele desteklenmiştir.
3. Hz. Muhammed (s.a.v.) bütün peygamberlerin sonuncusu ve bütün insanlığın efendisidir. Allah c.c., ona gönderdiği şeri'at ile kendisinden önce gelmiş ve geçmiş peygamberlere gönderilen hükümlerin bazılarını neshetmiş (hükümlerini ortadan kaldırmış), bazılarını da sabit bırakmıştır. Bu arada Aynü'l-Kudât'ın, Peygamberimiz(s.a.v.)'in fazileti ile ilgili verdiği bir beyiti burada zikretmeden geçemeyeceğim.

"*Heyhât! Zaman O'nun gibisini bir daha doğurmaktan âcizdir,*
Çünkü zaman O'nun gibisi hakkında cimri davranır"[333]

4. Nübüvvet, akıl ile ulaşılamayacak bazı mükemmelliklerin kendisi ile ulaşıldığı yüce bir makamdır.
5. Akıl sahibi kişi, bu açık mu'cizeler karşısında teslim olandır. Çünkü mûcizeler akıl ile kavranacak durumlar değildir.

[333] Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 44.

6. İnsanoğlu'nun aklının ulaşabileceği en üst sınır velâyetin başlangıcıdır. Velâyet'in ulaştığı en üst sınır ise nübüvvet'in başlangıcıdır.

7. Filozoflara göre peygamber, birçok konuda hikmetli söz söyleyen bir "dâhî"dir. Kim bu şekilde düşünüyorsa dinden çıkmıştır. Çünkü bir peygamber, kendi hevâsına göre konuşmaz, her söylediği vahiydir.

8. İmamet haktır. Hz. Resûlullah (s.a.v.)'tan sonra dört râşid halife O'nu bu makamda temsil etmişlerdir. Bütün ümmet bunda icma' etmiştir.

Aynü'l-Kudât, bu bilgileri verdikten sonra daha çocuk sayılacak bir yaşta Peygemberimiz (s.a.v.) ile ilgili yazdığı yetmiş beyitlik bir kasideyi hatırlatkamtadır. Bu yazdığı kaside ile Peygamberimiz (s.a.v.)'i övmediğini, aksine ondan bahsettiği için kasidesinin övgüyü hak ettiğini belirtir.

Peygamberliğe ve peygamberlere iman konusunda yukarıda bildirilen bilgiler ışığında kendisinin velayeti peygamberlere imanın bir şartıymış gibi gördüğü iddiası çürümüş oldu. Çünkü kendisinin öyle bir ifâdesi hiçbir zaman olmamıştır. Peygamberliğin hakîkatini anlamak başka, peygamberlere iman konusu ise bambaşka bir konudur. Bu iki ifâdenin birbiriyle karıştırılmaması gerekir.

C. Âhiret'e İman Konusu

Bu konu ile ile ilgili görüşleri de şu dört maddede özetledik.

1. Kabir, ahret yurdu'nun ilk durağıdır.

2. Kabirde Münker ve Nekîr adında iki melek bizleri sorgulayacaktır. Bunu Peygamberimiz'den s.a.v. gelen rivayetler'den öğreniyoruz. Bizim aklımızla bunu kavramamız mümkün değildir.

3. Âhiret ahvâli ancak nübüvvet makamı ile idrâk edilebilir. Velâyet makamındaki veliler ve dinde derin aylayış sahibi olan âlimler ise bu ahvâlin ancak bir kısmını idrâk edebilirler.

4. Kabir, ya cennet bahçelerinden bir bahçe ve ya cehennem çukurlarından bir çukur olacaktır.

Bu konu ile ilgili Aynü'l-Kudât'ın dikkat çektiği husus şudur ki, bizim bu dünyada Münker ve Nekîr'i veya cennet ile cehennemi görmüyor olmamız, bunların

yok olduğunu göstermez. Çünkü bunlar gayb âleminde karşılaşacağımız durumlardır. Gayb âlemine ilk adımı bizler vefat ederken atacağımızdan bu olaylar ile ilk karşılaşmamızda o zaman başlayacaktır. Nitekim Hz. Peygamberimiz (s.a.v.), insanların öldükten sonra tekrar diriltileceğini, hesaba çekileceğini, ameline göre muamele göreceğini ve toplu bir şekilde haşredileceklerini haber vermiştir. Bizim de hak olarak gördüğümüz peygamberlik mamakında bulunanların bize verdiği bilgilere inanmaktan başka çaremiz yoktur. Biz bütün peygamberlerin güvenilir olduklarına ve asla yalan konuşmadıklarına inandığımıza göre, onların haber verdiklerine inanma zorunluluğumuz doğar.

Bununla beraberAynü'l-Kudât, insanların amellerinin hassas bir şekilde tartılacağı mizan, hadislerde kıldan ince ve kılıçtan keskin olacağı söylenen sırat, insanların amellerinin karşılığı olarak yurd edinecekleri cennet ve cehennem gibi Kur'an ve hadislerle ortaya konan hakîkatlerin hepsine herhangi bir şüpheye ve tartışmaya mahal vermeden iman edilmesi gerektiğini dile getirir.

Aynü'l-Kudât bütün bu itikadi konuları özetleyen birkaç beyit yazmıştır ve risâlesinin en sonunda bunu verir. Yukarıda özetlediğimiz tüm maddelerin hülâsâsı mahiyetinde olan bu nazm'ın en son beyitinde şöyle dile gelir:

"Ya Rabbi! Yerzünü onlardan (kendisini haksız yere itham edenleri kastediyor) temizle

Ancak onların dedikleri doğru ise (yeryüzünü) benim gibilerinde temizle."[334]

Aynü'l-Kudât'ın bu son bölümde kendisi hakkında idarecileri yanlış yönlendiren ve hakkında idam kararı veren âlim görünümlülere ve haklılığını bildikleri halde bu zulme suskun kalan sûfîlere sitem ederek, bütün bunlardan Allah (c.c.)'a sığındığını ve O'nun kendisine yettiğini bildirir.

Son olarak savunmasını şu sözlerle noktalar:

Allah (c.c.), hem beni ve hem de onları (kendisi ile ilgili türlü ithamlar ortaya koyarak öldürülmesi yönünde fetvâ verenleri kastediyor), kimsenin konuşamayacağı ve

[334] Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb,** s. 48.

mazeret ileri süremeyeceği o günde hesaba çekecektir. (Verdiği) bütün nimetler için Âlemlerin Rabbine hamd olsun. Salât ve selâm Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ve temiz ehli beytine olsun. Allah (c.c.) bize yeter. O, ne güzel vekildir.[335]

[335] Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 48.

SONUÇ

Aynü'l-Kudât'ın en son kaleme aldığı *Şekva'l-Garîb* isimli risâlesi, tasavvufun müdafaası niteliğini taşıması açısından büyük bir ehemmiyet arzeder. Kendisi bu eseri kaleme aldıktan kısa bir süre sonra idam edilerek şehit edilmiştir. Düşüncelerinden dolayı haksız bir şekilde yargılanan bu büyük sûfî, Bağdat zindanlarında tahammül edilmesi zor sıkıntılar ile karşı karşıya kalmıştır.Hayatı'nın en kötü günlerini geçirdiği bu esâret sürecinde sonradan gelecek nesillere masumiyetini anlatmak için*Şekvâ*'yı kaleme almıştır. Aynü'l-Kudât, risâlesinde bu müdâfaayı yazarak kimseden merhamet dilenmediğini, sadece haklılığını ortaya koyma çabasında olduğunu özellikle belirtmiştir.

Bu risâlesinde sadece kendi düşüncelerini savunmakla kalmayıp, İslam Tasavvuf Düşüncesinin temel ilkelerini de tanıtmaya gayret eder. İslam Tasavvufu'nun ortaya çıkış ve gelişim sürecini kısaca değerlendirdikten sonra hangi ıstılahlar üzerine binâ edildiğini açıklamaya çalışır. Bu alt yapıyı oluşturduktan sonra büyük sûfîlerin küfür gibi algılanan sözlerinin hakîkatlerini Kur'an ve Sünnet ışığında açıklar. Eleştirildiği konulardaki söz ve düşüncelerinin, selefi olan büyük sûfîlerin söz ve düşünceleri ile örtüştüğünü dile getirerek kendisine yapılanların haksızlığı ortaya koymaya çalışır. Düşüncelerini savunurken genellikle âyet ve hadislerden istifâde eder. Böylece görüşlerini sağlam delillerle desteklemeye çalışır.Ancak bazen bu âyet ve hadisler ile düşünceleri arasındaki bağlantıları ortaya koymadan konuyu geçiştirir. Belki de muhâtabının kendisini anladığı vehmine kapılır. Ancak biz bu üslûbun tasavvuf

hakkında bilgi sahibi olmayan bir okuyucunun iknâ olması için yeterli olduğu kanâatinde değiliz.

Aynü'l-Kudât'ın kendi düşüncelerini en güzel ifâde ettiği eseri *Zübdetü'l-Hakâik*'tir. Bu değerli eseri yüz bölümden oluşur. *Şekvâ*'da dile getirilen bütün konularla ilgili düşüncelerini bu eserde bulmak mümkündür. Bizler de yeri gelmişken bu eserden çok istifâde ettiğimizden bahsetmek isteriz. Bu eser üzerinde henüz ülkemizde bir çalışma yapılmamıştır. Ancak Aynü'l-Kudât'ın yeni yeni tanınmaya başlandığı bu dönemde eserlerinin daha çok ilgi görüp birçok akademik çalışmaya konu olacağından şüphemiz yoktur.

Aynü'l-Kudât *Şekvâ* adlı bu müdâfaasında kendisi hakkında ölüm fetvâsı verenlerin isimlerini zikretmemektedir. Kendi ifâdesiyle bu kimseler, Allah (c.c.)'a inanmayanlar hakkında dahi şimdiye kadar söylenmemiş kötü şeyleri kendisine nispet etmişlerdir. Kıskançlıklarından dolayı kendisine hasım kesilenlerin bu ithamlarına şaşırmamıştır. Çünkü tarih boyunca birçok fazilet sahibi insan, kıskanıldığı için çok büyük sıkıntılar çekmiş ve büyük bâdireler atlatmıştır. Hatta bazılarının hayatlarına son verilmiştir. Bu insanların fazilet sahibi olmaktan başka suçları yoktur. İmam Şâfii, Ahmed b. Hanbel, Hallac-ı Mansur gibi. Bütün bunlara rağmen hakkındaki suçlamalaronu anlatılamayacak derecede üzer. Biz bunu, bütün bu olanlardan dolayı rahatsızlığını dile getirirken kullandığı dilden anlıyoruz. Kendisini bu ağır ithamlardan dolayı savunurken dahi bundan dolayı duyduğu mahcûbiyeti gizleyemez.

Aynü'l-Kudât savunmasını Selef-i Sâlihîn'in özellikle kelam ilminin üç temel meselesi sayılan Allah, nübüvvet ve âhirete iman ile ilgili kendisinin de katıldığı görüşlerini aktararak sonlandırmıştır. Eleştirildiği konular ile ilgili görüşlerinin Selef-i Sâlhîn'in görüşlerine aykırı olmadığını ortaya koymaya çalışarak kendisi hakkında çok ağır suçlamarlarda bulunanların haksızlığını göz önüne sermek istemiştir. Çünkü dile getirdiği düşüncelerinlafız yönünden olmasa dahi mana itibariyle Selef-i Sâlihîn'in görüşleri ile örtüştüğünü ve dolayısı ile haksız ithamlara maruz kalığını ortaya koymaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

ATEŞ, Ahmet,**"Gazzâlî'nin Bâtınîlerin Belini Kıran Delilleri, Kitab-u Kavâsımi'l-Bâtınıyye"**, İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c.I-XI, Ankara 1954

BALDTCK, Julian, **Mistik İslam**,(çev. Yusuf Sait Müftüoğlu), Birey Yayıncılık, İstanbul 2002,

BERTELS, Y.E.,**Tasavvuf ve Edebıyât-ı Tasavvuf**, çev. Sirûs Azâdî, Intişârat-ı Emîr Kebîr, Tahran, 1977.

BEYHAKÎ, Ahmed b. Hüseyin Ebubekir, **Delâilü'n-Nübüvve**, I-IIV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.

BUNDARÎ, İmamu'd-din, **Nusretü'l-Fetre ve Kusratü'l-Fıtra**, nşr. M.Th. Houtsma (L'Histoire des Seldjoucides),Leiden 1889. (Trk. trc. K.Burslan), İstanbul 1943.

BUHÂRÎ, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail, **Sahîhu'l- Buhârî**, I-IX, Dâru Tûku'n-Necât, Beyrut 1422.

CÂMÎ, Abdurrahman, **Nefehâtü'l-Üns**, çev. Kâmil Canddoğan-Sefer Malak, Bedir Yayınları, İstanbul 1971,

CORBİN, Henry, **İslam Felsefesi Tarihi**, çev. Hüseyin Halemi, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

ÇUBUKÇU, İbrahim Âgah, **Gazzâlî ve Bâtınîlik,** Resimli Posta Matbaası, Ankara 1964.

DEBÂŞÎ, Hâmid, "**Aynü'l-Kudât el-Hemedânî ve Zamanın Entelektüel İklimi"İslam Felsefesi Tarihi**, I-III, Açılım Kitap, İstanbul 2007.

_____,**Truth and Narrative the Untimely thoughts of Ayn al-Qudat al-Hamadhani**: the Untimely thoughts of Ayn al-Qudat al-Hamadhani, by Curzon Press, 1999.

EBÛ DÂVUD, Süleyman b. Eş'as, **es-Sünen**, Beytu'l-Efkar'id-Duveliyye, Umman 1999.

GANİ, Kâsım, **Târîhu't-tasavvufi'l-İslâmî**, Mektebetu'n-Nahdatu'l-Mısriyye, Kahire 1970.

GAZZÂLÎ, Ahmed, **Âşıkların Halleri**, çev. Turan Koç-Mehmed Çetinkaya, Hece Yayınları, Ankara 2008.

GAZZÂLÎ, Muhammed, **el-Munkız mine'd-Dalal**, Dâru'l-Fikr, Beyut 1996.T. trc: Salih Uçan, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1997.

_____, **el- İktisat fi'l-İ'tikâd**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1988 T. trc: Hanifi Özcan, Ahsen Yayınları, İstanbul 2005.

_____, **İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2010.

HEMEDÂNÎ, Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, çev. Kasım Ensârî "Difâiyyât ve Güzîde-i Hakâyık", İntişârât-ı Menûçehrî, Tahran 1385.

_____,**Temhîdât**, thk. Afif Useyrân, İntişârât-ı Menûçehrî, Tahran 1386.

_____,Z**übdetü'l-Hakâik**, çev. Kasım Ensârî, "Difâiyyât ve Güzîde-i Hakâyık", İntişârât-ı Menûçehrî, Tahran 1385.

_____,**Nâmehây-i Aynü'l-Kudât**, thk. Ali Nakî Münzevî-Afif Useyrân, Nâşir-i Esâtir, Tahran 1377,

HEMEDÂNÎ, Yusuf Hace, **Rutbetu'l-Hayat**, T. trc. Necdet Tosun, (**Hayat nedir)**, İnsan Yayınları, İstanbul 2008.

FERMANEŞ, Rahim, **Ahvâl-u Âsâr Aynü'l-Kudât**, Nâşir-i Esâtîr, Tahran 1393/1973

HİDÂYET, Rıza Kalî Han, **Riyâzü'l-Arifîn**, thk. Mihr Ali-yi Gurgânî, Kitabfuruş-i Mahmudi, Tahran 1344.

İBN HALLİKÂN, Ebu'l Abbas Ahmed b. Muhammed, **Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ-u Ebnâi'z-Zaman**, I-VIII, Dâr-u Sâder, Beyrut 1397.

İBN KESÎR, İmâdu'd-Dîn Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr **el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Tarih, Büyük İslam Tarihi** (çev: Mehmet Keskin), C.VII, Çağrı Yayınları, İstanbul 2000.

İKBAL, Abbas, **Mekâtib-i İmamGazzâlî**, Tahran 1333.

İSFEHÂNÎ, Imâdüddîn, **Harîdetü'I-Kasr ve Cerîdetü'l-Asr**, I-X, thk. Adnan Muhammed Al-i Ta'me, Ayine-i Miras, Tahran 1999

_____,**Tarih-i Âli Selçuk**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmyye, Beyrut 2004.

IZUTSU, Toshihiko, **İslam Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler**, çev. Ramazan Ertürk, Anka Yayınları, İstanbul 2002.

KAFESOĞLU, İbrahim, **Selçuklu Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.

KARA, Musrafa,**"Hikmet"DİA**; XIIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2008.

KUFRALI, Kasım**, "Gazzâlî,DİA**, IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2008.

KURAŞÎ, Muhyiddin, **Tabakâtu'l Hanefiyye**, Haydar-âbâd 1332.

KUŞEYRÎ, Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin, **er-Risâletü'l-Kuşeyriyye,** Dâru'l-Hayr, Beyrut 1413/1993.

LEWİS, Bernard, **Haşîşîler (İslamda Radikal Bir Tarikak),** Kapı Yayınları, İstanbul 2005.

LEWİSOHN, Leonard, **In Quest of Annihilation: Imaginalization and Mystical Death in The Temhidât of Ayn al-Qudâit Hamadânî**, Londan and New york 1993.

MAHMÛD, Abdulhalim, **el-Munkızu mine'd-Dalal ve Tasavvûfî İncelemeler**, *(çev. Salih Uçan),* Kayıhan Yayınları, İstanbul 2012.

MAKSUT, Cevat, **Ahvâl ve Âsar ve Du Beythâ-yi Baba Tâhir-i Uryân**, Encümen-i Âsâr, Tahran 1999.

MERVERZÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Nasr, **Ta'zîm-u Kadri's-Salât**, Mektebetu'd-Dâr, Medine 1406.

MÜNZEVÎ, Ali Nâki, **Nâmehâ-i Aynü'l-Kudât**, Nâşir-i Esâtîr, Tahran 1377.

MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc, **Sahîhu Müslim**, Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, Riyad 1998.

NASR, Seyyid Hüseyin -Oliver Leaman, **İslam Felsefesi Tarihi**, c.2, s.78, Açılım Kitap, Nisan 2007.

ÖNAL, Mehmet, **İslam Düşüncesinde Hikmet Kavramları(mak.)**, Felsefe Dergisi, S. 4, 2007 (Güz).

ÖZ, Mustafa,**"İsmâiliyye"**, **DİA**, I-XXXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008.

_____, "**Ta'limiye", DİA,** I-XXXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008.

PÛRCEVADÎ, Nasrullah, **Aynü'l-Kudât ve Üstadân-ı Û**, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1384.

RÂZÎ, Emîn Ahmed, **Heft Iklîm**, thk, Cevâd Fazıl, Kitap Furûşi Ali Ekber-Kitap Furûşî Edebiyye, Tahran 1341.

RIZA, Muhammed, **Hülefâ-i Râşidin,** el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2005.

RİYÂZÎ, Haşmetullah, **Âyât-ıHüsn ve Aşk (Şerh-i Sevanihü'l-Uşşak)**, I-II. Hakîkat, Tahran 1381.

SAFÂ, Zebîhullah, **İran Edebiyatı Tarihi**, çev. Hasan Almaz, Nüsha Yayınları, İstanbul 2005.

SANDIKÇI, Mesut, **Aynü'l-Kudât Hemedânî'nin Hayatı, Eserleri ve Temhîdât Tercümeleri***: (metin-inceleme),* yayınlanmamış yüksek lisans tezi, M.Ü.İ.F. 2009.

SCHİMMEL, Annemarie, **İslam'ın Mistik Boyutları**, çev. Ergun Kocabıyık, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.

SÜBKÎ, Tâcuddîn, **Tabakatü'ş-Şâfi'iyye**, thk. Muhmûd Muhammed Tanâhî-Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1964.

ŞİRÂZÎ, Sâdi, **Gülistan**, Menşûrâtu'l-Hey'ti'l-'Ammeti's-Sûriyyeti li'l-Kütüb, Vizâratü's-Sakâfetu, Dimeşk 2012.

TİRMİZÎ, Muhammed b. Îsa, **Sunenu't-Tirmizî**, I-V, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ts.

TURAN, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005.

TÜRKİYE GAZATESİ, **İslam Âlimleri Ansiklopedisi**, Türkiye Gazetesi Yayınları, ts.

ULUDAĞ-BAYBURTLUGİL, Süleyman-Nurettin, **Aynü'l-Kudât el-Hemedânî**, **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2008.

ULUDAĞ, Süleyman,"**Şathiye", D.İ.A**.,I-XXXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008.

USEYRÂN, Afîf, **Musannefât-ı Aynü'l-Kudât**, İntişârât-ı Menûçehrî, Tahran 1962.

YALTKAYA, M. Şerefeddin, **Selçuklular devrinde Mezâhib**, DFİFM .,13-14, S. 19.

_____, **Sultan Sencer ve Gazzâlî**,Dâru'l-Funûn İlahiyat Fak.Mec.S.1., 39-57, İstanbul 1341/1925

YAZICI,Tahsin, "**Hemedân"DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2008.

YILMAZ, Hasan Kamil Yılmaz, **AnaHtalarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2002.

ZERRİNKÛB, Abdülhüseyin, **Custecu Der Tasavvuf**, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran1386.

EKLER

EK 1: AYNÜ'L-KUDÂT-I HEMEDÂNÎ'NİN "ŞEKVA'L-GARÎB" İSİMLİ ESERİNİN TÜRKÇE TERCÜMESİ

"*Ey Allah'ın kulları! Yaptığım ve söylediğim her şeyi gözeten birilerinin olması bana revamıdır?"*

Bu risâle, zamanın fitne vemusîbetleriyle imtihan edilmiş, gözkapakları uykusuz kalmış, her yastığa başını koyduğunda endişe, uzun ağlayışlar, feryât ve inlemelerin kendisine eşlik ettiği vatanından uzak düşmüş bir garibin, zamanın faziletleriyle meşhur saygın ve değerli ulemaya- ki Allah onların gölgesini insanların üzerinden eksik etmesin ve dünyanın her bölgesi onların ilminin nûru ile aydınlansın- yazdığı parıltıdır.

Kalbini öyle bir keder sarmıştır ki sıkıntılarını daha da arttırmıştır. Gönlü etrafa hüzün saçmakta ve içinde bulunduğu sıkıntı gönlünü daraltmaktadır. Kardeşlerinden ve sevdiklerinden uzak kalmanın özlemi ve ateşi kalbini yakmıştır. Gönlünde tutuşan kara sevdanın eseri her geçen gün daha da belirginleşip ortaya çıkıyor. Dökülen gözyaşları ile kendine arkadaşlık yapan yıldızları şöyle sesleniyor.

"Zindanı mı? Prangaları mı? Özlemi mi? Garipliği mi?(anlatayım)

Yoksa sevgiliden uzak kalmayı mı? İşte bu çok zordur."

Bununla beraber ne sıkıntılarını kendisiyle paylaşacağı ve arkadaşlarından gelen eziyetlerden dolayı kendisine sığınacağı bir dost ne de zamanın musibetlerini kendisine

şikâyetedeceği ve kendisinin bu sıkıntılarına devâ olacağı bir kardeşi yoktur. O, gecelerini uykusuz geçirmekte ve gündüzleri de şu sözleri dile getirmektedir:

"Etrafıma defalarca bakıyorum ve sevdiğim hiç kimseyi göremiyorum

Etrafımda sevmediğim birçok kimse vardır."

Gönlü çok daraldığında şu şiiri söylerdi:

"Uzun ayrılık beni gurbet ellere düşürdü ki

İsteseydim karşılaştığım hiç kimse ile problem yaşamazdım

Ahmak gibi davranırdım ki beni görenler hamakatı benim karakterim sanırlardı.

Yok, eğer karşımdaki akıllı ise akıl yarışında onu yenerdim"

Ervend'in[336]yeşil ve ağaçlık alanlarını ve iffetli kadınlardan ilk defa süt emdiği Hemedân'ı hatırladığında gözyaşları süzülür ve ciğerleri parçalanır. Oraya duyduğu özlem ile muzdarip bir şekilde şöyle dile gelir:

"Keşke bilseydim acaba gözüm bir daha Hemadân'dan Ervend tepesinin zirvesini görecek mi?

Benim çocukluğum orada geçmiştir ve ilk defa orada süt emzirildim."

Kardeşlerini düşündüğü zaman şu beyitleri tekrarlayıp dururdu.

"Keşke rüzgâr bize onların sözlerini getirseydi.

Ve bizlerlin sözlerini de onlara götürseydi

İçinde bulunduğumuz Hummâ hastalığından bizi çıkarmaya

Ve şifâ bulmaya vesile olurdu."

Sonra da bir sevenin, kederli ve özlem doluşu sözlerini söyleyiverdi.

[336]*Elvend diye de isimlendirilir ki, Hemadân'da bir dağdır*

"Livâya geldiğimiz ilk günden beri bize yüz çeviren o mutluluk veren şeyler bir daha geri dönmedi."

Gönül daraldığında sırrını saklamada sabır gösterememesinde hayret edilecek bir şey yoktur. Çünkü kederli insanın sıkıntıları artınca gözyaşları içindeki sırları ortaya çıkarır. İnsan güç yetiremediği şeylerden hesaba çekilmemelidir. Bu durumu şu sözlerle açıklayan kişi insaflı davranmıştır.

"Uzak kaldığım günler sevgimi sakladım.

Lâkin içimden gelen hasret iniltilerini saklayamadım

O iniltiler her yükseldiğinde

Neredeyse göğsümün tam ortasını parçalayacaktı."

Rahmete nail olmuş kişi sıkıntıların kendisini kapladığı halde yanından kendisiyle teselli bulacağı bir dostu bulunmayandır. Beşşâr'ın dediği gibi

"Gönlümdekileri ömür ile paylaştım

Ve ona yudumladığım acılardan içirdim

İçimdeki sırları ifşa edeceğim ve şikâyetlerimi kendisine anlatacağım kişinin

Güvenilir ve sırları muhafaza eden biri olması gerekiyordu."

Kendine yol arkadaşı bulan kişiye yolun zorlukları ve sıkıntıları zor gelir mi? Ya da kendisini rahatsız edenlere üstün gelen kişiyi evinden ve yurdundan uzak kalması üzer mi? Zû'l-Kuruh'un (bir şairin lakabı) ruhunu teslim ederken söylediği sözleri görmüyor musun?

"Ey komşumuz ölüm yakındır. Ve ben o kemiklerin bulunduğu yerde ikamet edeceğim.

Ey komşumuz biz burada iki garibiz ve her garip diğerinin yakınıdır.

Sen bizim halimizi sorarsan aramızda bir muhabbet oluşur.

Fakat bizi kendi halimize terk edersen garip, garip kalmaya devam edecektir."

Yine Tahmân b. Amr'ın, İbn Hucr'un şiirinden aktardığı bu sözü hatırladım.

"Ey dağlar keşke bilseydiniz sizin gölgeniz

Ve içtiğimde o tatlı soğuk suyunuz Bendeki o şiddetli Humâ hastalığına şifa olurdu

Ben ve Absiy, Mescih denen mevkide evlerimiz birbirinden uzak iki garibiz

Cefâ çeken iki garibiz ki en büyük sıkıntımız bineklerimizin her yere hızlı bir şekilde gitmesidir.

Bizim gecelediğimiz ve bineklerimizin karşılaştığı yeri gören kişi, bizim ne kadar cesur olduğumuz bilir.

Bizim gözlerimizi yummamız fıtratımızdandır. Lakin bizler Mescih'te iki garibiz."

Kendimi Irak'tan Hemedân'a doğru yol alan birkâfilenin arasında hissediyorum. Mâveşân vâdisinde dinlenmek için bir müddet konaklıyorlar. Oradaki vâdi ve tepeler yeşillendi. Ve bahar onlara tüm dünyayı kıskandıracak şekilde kendi süsünü giydirdi. Çiçekler mis gibi kokmakta ve nehirleri de tertemiz bir şekilde akmaktadır. Oradaki güzel bahçelere indiler ve yapraklı ağaçların altında gölgelendiler. Güvercinleri çıkardığı sesler ve bülbülün ötüşünü andıran bir sesle şu beyitleri tekrar etmeye başladılar.

"E y Hemedân! Bulutlar sana can versin.

Ey Mâveşân Vâdisi! Yağmur taneleri seni sulasın"

Sonra kardeşlerimiz onları karşıladılar. Genç ihtiyar herkes onlara bizim halimizi sorar. Can boğaza dayandı. Ve gözyaşları içinde derler ki;

"Mahallenin kadınları, onlara ey topluluk Allah size uzun ömür versin. Bize kardeşimizin oğlundan haber verin, nerededir?

Allah onu korusun sizin ülkenizde asil insanları gözeten kerem sahibi biri var mı?

Ardınızda topraklarınızda bıraktığınız kişi içimizde özlemini sonsuz hissettiğimiz gençtir,

Yoksa Bağdat'ınız ona Ervend'i unutturdu mu? Kim Ervend'in karşılığında Bağdat'ı satın almışsa aldanmıştır,

Nefsim onlara fedâ olsun, eğer benim çektikleri mi duysalardı her biri boynundaki gerdanlığı atardı."

Hz. Resûlullah (s.a.v) " *Vatanı sevmek imandandır*." Buyurduğu halde nasıl olurda ben vatanımı özlem duymayayım ve kardeşlerimi unutayım. Mâ'lum olduğu üzere vatan sevgisi insanın fıtratıyla yoğrulmuştur.

" İnsanlara en sevimli gelen yer Men'ac ile Harrat-u Leyla adındaki taşlık arazi arasında kalan yağmur gören bir bölgedir.

Orası çocukluğumun geçtiği ve tenimin toprak ile temas ettiği ilk bölgedir."

Asil el-Huzâ-i Mekke'den gelip Resûlullah (s.a.v.)'in huzuruna çıktığında, Resûlullah (s.a.v) Ona "Bize Mekke'yi anlat." buyurdu. O da Mekke'yi anlatmaya başladı. " Selem (Akasya) ağaçları sarmaşık hale geldi. Ve otlar ve yeşillikler her yeri kapladı." Deyince Hz. Peygamber (s.a.v) O'na " ey Asîl Yeter! Bırak kalp şenlensin" buyurdu. Ardından Efendimiz (s.a.v), Bilal-i Habeşi'nin şu beyitleri okuduğunu duydu.

"Keşke bilseydim, O vadi de etrafında yeşermiş o güzel kokulu bitkiler olduğu halde bir daha geceleyebilecek miyim?

Ve Mecenne'nin suyuna bir gün varabilecek miyim? Ve Oradaki siyah develeri ve havuzdaki suları görebilecek miyim? "

Bunun üzerine Efendimiz (s.a.v) O'na dedi ki :" *Ey siyah kadının oğlu! Sen gerçekten özlem dolusun.*" Onlar gibi yüce insanlar eğer vatanlarını özlüyor ve kalplerde

gizlediklerini ve muhabbetlerini dile getiriyorlarsa benim gibi zayıf tabiatlı biri gurbet, şiddetli sıkıntılar, hapis belası ve devamlı hüzünle imtihan edilmiş biri ne söylesin.

"Eğer ben ve kalbim demirden olsaydık onun bu şiddeti demiri eritirdi.

Eğer kargalar benim çektiğim sıkıntılara maruz kalsa ve benim gibi düşünceler dalsaydı tüyleri beyazlardı."

Sıkıntılar bana yöneldikçe üzüntüm arttı. Göğsümden çıkan iniltiler bunları ifâde ediyordu. Bir türlü ferahlığa çıkamadım. Zaman'ın musîbetleri bana taşıyamayacağım yükleri yükledi ki ben artık düşmanıma dost gözüyle bakıyordum. Başıma gelen sıkıntılar dağlara yüklenseydi parçalanırdı. Sağlam kayalıklara verilseydi ufalırdı.

"Başıma gelen taşın başına gelse yarılırdı.

Rüzgârın başına gelse estiği bir daha duyulmazdı"

Evet, her ne kadar bu sanat (Şiiri kast ediyor) ilim olarak görülse ve insan tabiatı ona daha çok meyletse de ve kulağa daha hafif ve hoş gelse de, ben onu buluğa erdikten sonra terk edip bıraktım ve dini ilimleri tahsil ederek sufîlerin yoluna sülûk edip onunla meşgul olmaya başladım. Bir sûfî için bir şeye sırt çevirdikten sonra tekrar ona yönelmek ne kötüdür. Malumdur ki ilimlerden derin anlayışa sahip olan ve ilmin sırlarına muttali olan kişinin harfleri yeni öğrenmeye çalışan aklı kıt kişilerle ilgilenmesi düşünülemez. Malumdur ki insan tabiatı alışkanlıklarını değiştirmeyi kabul etmez. Kim bunun için çalışırsa mağlup olur. Tabiatın kabul etmediği ve istemediği bir şeye kendisi nasıl rağbet eder? Şu beyitlerde bedevi kendi durumunu ifâde etmiştir. Çünkü kalbi şiddetli bir şekilde sahrayı istemektedir. Şehir halkı ona yazmayı öğretmeye çalışırken o, çöle duyduğu özlemi dile getirerek şöyle diyordu.

"Muhacirlerin yanına geldim, bana üç satır öğrettiler

Temiz deri parçaları üzerine yazılmış Allah'ın kitabını ve parça parça inen ayetleri öğrettiler

Bana alfabeyi çizdiler ve Sa'faz ve Kureyşiyat'ı[337]*öğren dediler.*

Ben nerede, heceler ve yazı yazmak nerede erkek evladın hazzı nerede kız çocuğu sahibi olmanın hazzı nerede."

Şimdi asıl amacıma dönüyorum. Şu an aklıma gelmeyen ve takdir-i İlâhî'nin beni sınadığı musibetleri, bütün çıplaklığı ile hâlimin hakîkatini dile getirerek kendilerine ulaşanlara tatlı su kaynağa mesafesinde olan ve engin ve geniş lütuflarından insanların nasibini aldığı ilim ehlinin kitaplarını okuyorum. Onların dikkatlerini bana yöneltmelerini ve bu hüzünlü kalbin sesine kulak vermelerini talep ediyorum. Ebu't-Temmâm et-Tâî'nin şu sözleriyle onlara sesleniyorum.

"Büyüklerimiz bize şefkat gösterin. Bizde şiddetli susuzluk var ve sizler kaynaklarsınız"

Kaderin başıma getirdiği musibetlerin bazılarını benden dinlemek için bana kulak vereni Allah (c.c.) korusun. Bu asrın âlimlerinden bir gurup beni 20 yıl önce yazdığım bir risâlenin içinde serpiştirdiğim bazı konulardan dolayı ayıpladılar ve eleştirdiler. Allah (c.c.) onları muvaffak kılsın her iki dünyada hayır yollarını onlara kolaylaştırsın kalplerinden kin ve nefreti söksün. Tüm işlerini istikamet üzere kılsın.

Benim o risâleyi yazmamdaki amacım tasavvuf ehlinin iddia ettiği durumların açıklanmasının akıl ötesi alana geçmeye bağlı olduğunu ve felsefecilerin bu durumları aklın dar sınırları içersinde düşündüklerinden dolayı inkâr ettiğini ortaya koymak içindi. Onların katında peygamber aklın en ileri derecesine ulaşan bir dâhiden ibarettir. Bu inanç peygamberlere iman noktasında bir şey ifâde etmez. Peygamberlik, Velâyetin ötesindeki alanda cereyan eden mükemmelliklerdir. Velâyet ise aklın idrakinin son nihayetidir. Velâyet alanından kastımız Velâyet makamındaki zatın akıl sahiplerinin aklıyla veya başka bir düşünme yoluyla ulaşması tasavvur edilemeyen manalara mukâşefe yoluyla ulaşmasıdır.

Hz. Ebubekir (r.a)'in ölüm döşeğindeyken hamile olan hanımının kız çocuğu doğuracağı bilmesi gibi. Çünkü O, Hz. Âişe (r.a.)'ye vasiyet ederken "*O ikisi senin kız kardeşlerindir*" dediğinde. Sadece Esma (r.a) bulunuyordu. Hz. Ebubekir (r.a)'e

[337] Arapça alfabesi öğretilirken okunan kelimeler topluluğu.

hanımının kız çocuğu doğuracağı mukâşefe yoluyla mâlum olmuştur. Yine O'na hastalığında "*Sana bir hekim getirmeyelim mi?*" diye sorulduğunda şöyle buyurdu "*Yanımda tabiplerin tabîbi bulunuyor*" O dedi ki "ben istediğimi yaparım." Burada da kendisinin vefat edeceği yine mükâşefe yoluyla kendisine bildirildiği anlaşılıyor.

Hz. Ömer (r.a.) minberde hutbe okurken Nihavend'de savaşan İslam ordusunun komutanı Sâriye'ye "*Ey Sâriye, dağa çekil!*" diye seslenmesi bu kabildendir. Hz. Ömer (r.a.)'in Medine'de bulunmasına rağmen Sâriye ve ordusuna muttali olması ve sesinin Sâriye'ye ulaşması da Hz. Ebubekir (r.a.)'in hem hanımının kız çocuğu doğuracağı ve hem de hastalığında vefat edeceğini bilmesi de akıl yoluyla bilinecek veya aklın yetisi ile ulaşılabilecek bilgi değildir. Ancak İlâhi bir nur ile aklın sınırlarının ötesine geçerek elde edilebilecek hakîkatlerdir. Bu basit bir şey değildir.

Yine bir gurup sahabe Hz. Osman (r.a.)'ın yanına girdiğinde –ki içlerinden birisi gelirken bir kadını süzmüştü- o şöyle demişti*: "Sizden bazılarına ne oluyor ki yanıma gözlerinde zina eseriyle geliyor?"* O kişi de Hz. Osman (r.a.)'a: *"Hz. Resûlullah (s.a.v.)'tan sonra vahiy mi iniyor?"* dediğinde, Hz. Osman (r.a.):"Hayır. Lakin bu kalp gözüyle görmedir. Delildir. Sağlam bir ferasettir" buyurdu. Sonra o kişiye: Sen Resûlullah (s.a.v)'in*"Müminin ferasetinden korkun çünkü o Allah (c.c.)'ın nuruyla bakar.' Buyurduğunu işitmedin mi?"* dedi.

Hz. Ali (r.a.) şehit edildiği gün evinden çıktığında şu beyitleri tekrarlıyordu.

"Ölüm için hazırlıklı ol. Çünkü o seni bulacaktır.

Aniden *geldiği zaman ölümden korkma."*

Heram Bin Heyyân Mekke'den yola çıkıp Üveys el-Karanî'yi ziyaret etmek için Kûfe'ye geldiğinde O'nu belli bir süre aradıktan sonra buldu. Selam verince Üveys el-Karanî " Allah (c.c.)'ın Selamı senin de üzerine olsun. Ey Heram bin Heyyam" diyerek selamın aldı. Heram O'na bundan önce hiç görüşmediğimiz halde benim ve babamın ismini nereden bildin diye sorduğunda, Üveys el-Karanî "Habîr ve Âlim olan zat bana bildirdi. Nefsim senin nefsinle konuştuğunda ruhum senin ruhunu tanıdı. Ruhlar da cesetler gibi nefse sahiptir. Böylece müminler birbirlerini tanır buyurdu"

Bunları anlatmamdaki gaye burada getirdiğim örneklerin akıl yetisi ile bilinmeyeceğidir. Zamanın âlimleri benim bu düşüncemi eleştirip söylediğimi inkâr ettiler. Sandılar ki akıl ötesi alandan bahseden ve onun varlığını kabul eden kişi bütün insanların nübüvvete iman konusundaki inançlarına set çekmiş olur. Çünkü peygamberlere imana delalet eden akıldır. Ben peygamberliğe imanın ancak akıl ötesi alana geçmekle gerçekleşeceğini söylemiyorum. Bilakis peygamberliğin hakîkatini kavramak ancak akıl ötesi alana geçmekle mümkün olur diyorum. Ve Velâyet makamı daha öncede ifâde ettiğim gibi akıl ötesi alandan ibarettir. Bir şeyine hakîkatini kavramak başka onu itiraf edip tasdik etmek başkadır. Nasıl ki şiir zevkinden mahrum olan kişi şiiri yazın kişide hâsıl olan coşkuyu bildiği halde kendisi bu hakîkatten haberdar değil ise akıl sahibi bir kimsenin akıl ötesi alanın hakîkatini kavramadığı halde onu tasdik etmesi de mümkündür.

Bu zevatın eleştirdikleri ifâdelerimin hepsi Hüccet'ül İslam Ebu Hamid El Gazzâlî'nin kitaplarında hem lafız olarak ve hem de mana olarak mevcuttur. Âlem'in yaratıcısı hakkındaki "O varlığın kaynağıdır", " O özdür", "Hakîki varlıktır. Zâtı itibari ile O'nun dışındaki her şey batıldır ve yok olacaktır ve fenâ bulacaktır" ve "O kudretinin ezeliyyetinin gereği olarak öncesizdir"gibi ifâdelerim*İhya-u Ulumi'd-Din'de,Mişkât'ta* ve*el-Munkız'de*mezkûr ifâdelerdir.

Bunlar İmam Gazali'nin telif ettiği eserlerdir. Bizim "Vücûd'un kaynağı ve manba'ı" sözümüzün anlamı "her şeyin" yaratıcısıdır manasındadır. Kim bunu başka şekilde yorumlarsa o yanlış söylemiş, sözün sahibinin kastını yansıtmamıştır. Kısa ve öz ifâdelere onları dile getiren kişinin kast ettiği şekilde açıklanır, söyleyeni sıkıntıya sokmaya çalışan hasmının kast ettiği anlamlar değil. Kişi kendi ifâdelerinin altında saklıdır, hasmının ifâdelerinde değil. Vücudun kaynağı ve "*menba' "*ifâdesinin hem doğru hem de yanlış manalara yorumlanabileceğini inkâr etmiyorum. Ancak İmam Gazali şunu kast etmiştir.

"Bozguncular sana câhilâne bir şekilde geldiler.

Ben ise sana kesin bir bilgi ile geldim."

İnsaflı biri eğer benim yazdığım risaleler üzerine düşünürse hasmımın art niyetli oldukların anlayacaklardır. Çünkü hasımlarım eğer "varlığın kaynağı ve menba'ı" sözünden âlemin ezelîliğini (öncesizlik) anlıyorlarsa, o risâlede yaklaşık 10 sayfada âlemin hâdis(sonradan yaratılmış) olduğuna değinerek bunu kesin delillerleler ortaya koydum.

Buna ek olarak beni eleştirdikleri diğer bir konu da bir müridin kendisini delâlete sapmasından koruyacak bu sağlam yolda ona doğru yolu gösterecek ve hak yoluna onu yöneltecek bir şeye ihtiyacı olduğunu dile getirmemdir. Hz.Resûlullah (s.a.v) bununla ilgili olarak şöyle buyurmuştur : "Kim imamsız olarak ölürse cahiliye üzere ölmüştür"[338]Bayezid-i Bistâmî de şöyle buyurmuştur. "İmamı olmayanın imamı şeytandır". Yine sûfî büyüklerinden Amr b. Sinân el-Menbecî şöyle buyurmuştur "Kim bir şeyhin elinde yetişmezse o boşuna çabalamaktadır." Bununla beraber hakîkat erbabı olan sûfîler "Şeyhi olmayanın dini yoktur" sözünde icma' etmişlerdir. Benim bu hakîkatten murâdım ve kastım bu olmuştur.

Hasmım ise söylediklerimi her şeyin hakîkati ancak masum bir imam vasıtasıyla elde edilebilir denen Şiaların görüşleriyle kıyaslayıp o mezhebe ithaf ettiler. Bu sözlerimden bu zevat nasıl böyle bir yanlış anlam çıkardılar. O risalenin ikinci bölümü Allah'ın varlığını aklı ve nazari yönden kesin ve kati delillerle ispatlamayı konu edinmiştir. Malumdur ki beni nispet etmeye çalıştıkları o mezhebin sâlikleri akli ve nazari delerli reddeder. Onlar Ma'rifetullaha ulaştıran yolun ya peygamberlerden veya mâsum imamdan geçtiğini iddia ederler. Hasımlarım nasıl olur da bu şekildeki bu iftiraları mubah görebiliyorlar. Hâlbuki Hz. Resûlullah bununla ilgili şöyle buyurur: "Ey dilleriyle iman eden fakat kalplerine imanın ulaşmadığı topluluk! Müslümanların kusurlarını araştırıp onlar hakkında gıybet etmeyin. Kim Müslüman kardeşlerinin kusurlarını araştırıp ortaya dökerse, Allah'ta onun kusurlarını ortaya çıkarır. Ve Allah (c.C) kimin kusurlarını ortaya çıkarırsa evinde dahi olsa o kişiyi rezil eder." Hz. Resûlullah "Kim gözleriyle görüp kulaklarıyla işittiklerini anlatırsa Allah onu bozgunculuğun Müslümanlar arasında yayılmasını isteyenlerden yazar. Ve onlar için acıklı bir azap vardır." Buyurduğu halde bunlar bir Müslüman'ın hakkına girmeyi – bunun ötesinde bu kişi bir de âlim ise- nasıl mubah görebiliyorlar. Bu eleştirilerle

338

yetinmeyerek her türlü çirkinliği bana nispet ettiler. İdarecileri bana karşı kışkırttılar. Ve beni rüsvâ etmeye çalıştılar.

"Bize mahallede en çirkin şeyleri yakıştırdılar ve bunları yaydılar.

Biz onlarla barış halinde idik şimdi ise savaş halindeyiz"

Faziletli insanların devamlı kıskanılması avam ve bazı âlimler tarafından çeşitli eziyetlere maruz kalmaları Allah (c.c.)'ın kadîm bir sünnetidir.

"Denildi ki Allah çocuk sahibidir ve peygamber (s.,a.v) kahindir

Ne Allah, ne de Rasûlü insanların iftiralarından güvende olmadılar ben nasıl güvende olayım."

Farz edelim ki bu niyet sahipleri benim muğlâk ve kapalı ifâdelerimden itiraz edecek şeyler buldu. Peki, yorum gerektirmeyen çok açık ve net ifâdelerime hiç bakmadılar mı? Aklıma şu şiir geldi.

"Elinizle gökteki yıldızları mı yoksa hilâli mi perdeleyeceksiniz?

Aslanları inlerinde rahat bırakın. Kanlarınızı onların yavrularına bulamayın"

Kur'an-ı Kerim'de geçen "*Yusuf ve kardeşlerinde dileyenler için ibretler vardır*" âyetinde bu hakîkat dile getirilmişken ben neden bu olanları hayretle karşılıyorum bilmiyorum. Hz. Yusuf'un kardeşleri babalarının en çok sevdiği kişinin O olduğunu görünce onu kıskandılar. Bu kıskançlıkları onları Hz. Yusuf'u öldürmeye sevketti. Ve babalarının yanılgı içinde olduğunu iddia ettiler. Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde buyrulur: "*Dediler ki: Babamız apaçık bir yanılgı içindedir*." Eğer peygamberlerin çocuklarını kıskançlık hissi kardeşlerine ve babalarına bunları yapma cüretini veriyorsa bize yabancı olanların bize bunların katlarca fazlasını yapmasında hayret edilecek bir durum yoktur. Ebu Talip el-Mekkî bu konuda şöyle buyurur: Hz. Yusuf'un kardeşleri için Kur'an'da geçen "*Yusuf ve kardeşi babamıza bizden daha sevimlidir.*" âyetinden "Onlar zaten ona değer vermemişlerdi" âyetine kadar bazısı küçük bazısı büyük 40 küsur hata ve günah tespit ettim. Bazı âyetlerde iki bazısından üç ve bazısından dört hata çıkardım. Bunlar ince tetkikler yaparak çıkardığım gizli günahlardır. Haset hiç kimsenin

kendisinden kurtulamadığı helake götüren büyük günahlardır. Bu, Hz. Resûllullah (s.a.v.)'ın şu hadisinde sabittir. "*Üç şey vardır hiç kimse bunlardan kurtulmamıştır. Bunlar, zan, uğursuzluk ve kıskançlıktır."* Başka bir rivayette ise az da olsa kıskançlıktan kurtulma imkânının bulunduğu ifâde edilmiştir. Nitekim Hz. Resûlullah (s.a.v) "*Üç şey vardır ki bunlardan kurtulabilenler azdır."* buyurarak önceden zikrettiği üç unsuru saymaktadır. Efendimiz (s.a.v) başka bir hadisinde "*Kıskançlık ateşin odunu yediği gibi sâlih amelleri yok eder*" buyurmuştur. Yine başka bir hadisinde ise "*Altı kişi hesap görülmeden önce altı şey yüzünden cehenneme girer; idareciler zulümden, Araplar milliyetçilikten, önemli şahsiyetler kibirden, siyah tenliler cehaletten, tüccarlar ihanetten ve âlimlerde hasetten"* buyurmuştur. Yine başka bir hadisi şerifte Resûllullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur "*Haset neredeyse kadere galip gelecekti."* Bundan dolayı Allah-ü Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.v)'e*FelakSuresinde* hasetten ve hasetçinin şerrinden kendisine sığınmasını emretmiştir. Hasetlik yapan ve onun bozuk gayesi için bir şey söyleyecek değilim. Çünkü faziletli insanlara karşı yaptığı düşmanlık ve bu ahlaki rezîlet ile sınanması ona ceza olarak yeter. Bu kötü ahlakın çirkinliği ve bunun ifsâd ettiği kişinin sapkınlığı için şair şöyle söylemiştir.

"Bana kıskançlıkla gelen kişiye sor: sen edebini kime karşı bozdun biliyor musun?

Sen bunu Allah'a karşı yaptın. Çünkü bana verdiğine sen razı olmadın.

Bana nimetlerini arttırarak ve sana istek yollarını kapatarak seni cezalandırmıştır. "

Beni kıskanmaları hayret edilecek bir şey değildir. Şâirin sözlerini görmüyor musun?

"Efendi olan kişinin kendisine sövülmesi ve kıskanılması onun için utanılacak bir durum değildir.

Çünkü kıskanılan kişi kutup yıldızı mesâbesindedir."

Haset edilen kişinin hiçbir günahı yoktur. Allah ona lütfundan bağışlamıştır. Eğer böyle olmasaydı haset eden kişi neden onun gibi olmak istesin. Kendisiyle

yarışanları ilmi ile geride bırakıp yıldızların üzerine ayaklarını basan ve böylece akraba olsun olmasın herkesin övünç kaynağı olan kişiyi haset eden kimse kınanmaz. Haset edenlere kin besleyip düşmanlık yapan kimse olgunluktan uzaktır. Şu beyitleri söyleyen kimse ne kadar güzel ifâde etmiştir.

"Sana verilen bir nimeti haset eden kişiyi mazur gör

Çünkü yükseklik eğer haset ediliyor ise güzeldir."

Yokluk ve fena gibi sûfiyenin kullandığı ıstılahlardan dolayı peygamberlik iddiasında bulunduğumu iddia ettiler.

"Ümmü Cafer'e olan aşkımdan dolayı beni dövdüler

Her biri elindeki sopayla bana vurdu, hatta bana ellerindeki tasları dahi fırlattılar."

Taassubun bu dereceye varması ne kadar da acı. Haset ne kadar çirkindir. Hele bu haslet bir âlimde bulunursa ve onu zikrettiğim gibi iftira ve bühtana sürüklerse daha da kötü olur. Sonra da bu kişi birMüslüman'a ve hatta bir âlime Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'i yalanlayan Hiristiyan ve Mecusilerin dahi uzak durduğu ve kendilerine yakıştırmadıkları yanlış inanç ve sapkınlıkları nispet etmekten hayâ etmez. Bu sapkınlıkları ne peygamberlik müessesini inkâr eden Budistler, ne de peygamberlerle beraber onları gönderin Allah'ı inkâr eden zındıklar kabul eder.

"Kendilerinin müstahak olduğu kabahatleri bana ve sevdiğimin üzerine attılar. Allah geciktirmeden onlardan bunun intikamın alsın,

Muhammed'in rabbine yemin olsun ki biz aleni bir şekilde- ister iffet deyin ister daha güzel gördüğümüz için deyin- o işi terk ettik."

Bu üslup içinde kullanılan ifâdeler âlimlerin meclisinde bulunan ve faziletli insanların dizlerinin dibinde oturan (onların terbiyesinde yetişin) kişilere gizli değildir.Onlar, hak ile batıl olanı birbirinden ayırt edebilirler. Bu kişi bid'at görüşleri ve sonradan ortaya çıkmış batıl fikirleri ve bunun yanında Selefi Sâlihin üzerinde bulunduğu müstakim yolu ve onların sımsıkı sarıldığı temel prensipleri iyi bilir. Bu

bağlamda kufinin söylediği şu söz ne kadar anlamladır. Bu beyitte cahil hasetçilerin faziletli insanlara karşı sarf ettikleri sözlerin hiçbir şekilde onlara zarar vermeyeceğini ifâde etmiştir.

"Sana bir nâkıstan benim aleyhimde bir söz ulaşırsa

O benim ne kadar faziletli olduğuma dair işârettir."

Şu beytin sahibi de sanki Mütenebbi'ye ve onun güzel beytine bakıp şöyle dile gelmiştir.

"Allah unutulmuş gizli kalmış bir faziletin ortaya çıkmasını murâd ettiğinde

Onu haset eden bir kişinin diline dolar."

Âlimlerce mâlumdur ki her bir ilimle meşgul olan topluluğu kendi aralarında üzerinde ittifak ettikleri ıstılahları vardır. Her gurubun ıstılahları ancak o ilimle iştigal kişiler bilir. Örneğin gramerle iştigal eden kişi nesep ilmiyle iştigal eden kişilerin kullandığı *ş'ab, kabile, bâtın, fahz, aşiret, imâret, tezyîl ve darbu'n-nisâ* gibi ıstılahları bilemez. Nesep ilmiyleilgilenenler de nahivcilerin *mu'rab, mebnî, mübtedâ, haber, fiil ve fâilden mürekkep cümle, marife ve nekre, lâzım ve müteaddî, müfred ve müdâaf, murahhem, mef'ulun lehu ve mef'ulun meâhı, munsarıf ve gayr-ı munsarıf isimle*r gibi ıstılahları bilemez. Tasrifî (sarf ilmiyle meşgul olan kimse) mütekellimin (kelam ilmiyle meşgul olan kimse) *cevher, araz, tehayyüz ve cisim, kevn, hareket ve sükûn, ictimâh, ve kesb* gibi ıstılahları bilmediği gibi mütekellim de tasrif ehlinin *sülâsî, rubâî, ecvef, nâkıs, lefîf, ziyâde, ibdâl ve idğâm* ıstılahlarını bilemez. Ancak her iki ilimle ilgilenip bu ilimlerden mütehassıs olur ise bu iki ilmin ıstılahlarını bilebilir. Bunun gibi Fakîh muhaddislerin *zayıf, metruk, garîb, azîz ve meşhur hadis* gibi ıstılahlarını bilmediği gibi muhaddis de Fakîhlerin *akit, şuf'a, ferâiz, devir, ilâ, zıhâr,ve kitâbet* gibi ıstılahlarını bilemez. Bunun gibi muhasebeci de usulcülerin *fer' ve asl, illet ve hüküm, vâcib, mendub, mekruh, mahzûr ve mübah, muvassa ve mudayyek, muayyen ve muhayyer, mukayyed ve mutlak, has ve âmm, nâsih ve mensûh, taklîd ve ictihâd* gibi ıstılahlarını bilemeyeciğini gibi usulcü de hussâbın (muhasebeciler) *cem' ve tefrik, cizr ve kaab' , esann ve meftuh, şey' ve mal, mâlul, emvâl ve kâ'bu'l-kuâb* gibi ıstılahlarını bilemez. Arûzî (aruz vezni ile meşgul olan kişi) mantıkçının *mahmûl ve mevzu, selb ve*

icâb, hamlî ve şartî, darb ve şekil gibi ıstılahlarını bilmediği gibi mantıkçı da arûzî'nin *sebeb ve veted, fâsıla ve bahr ve darb, tavîl ve medîd, basît ve mutakarrib* gibi ıstılahlardan ne murâd ettiğini bilemez.

Bu kaideyi bu şekilde açık ortaya koymamdaki gaye her ilmin kendisine vâkıf olan sâlikleri vardır. Haîkatini belirtmek için onların ıstılahlarını anlayabilmek için onlara müracaât etmek gerekir. Bunun gibi sûfî de manalarına kendilerinden başka kimselerin vâkıf olamadığı kendilerin has ıstılahları vardır. Sûfîlerden kastım hakîki bir niyet ile Allah (c.c.)'a yönelen ve O'nun yolunda sebat etmek için çalışan topluluktur. Onlar için yolun başı düşmanla mücâhede ve zikre devam etmektir. "*Bizim uğrumuzda cihâd edenleri elbette yolumuza ileteceğiz*" âyetinde Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi bu gibi kimselerin istikâmet yoluna iletilecekleri vaadi verilmiştir. Sûfiyenin ilk tuttuğu yol olan mücâhedeyi sadece lafız olarak manasını bilen kişi nasıl olur da o ilim de derin bilgiye sahip olanların vakıf oldukları ıstılahlarda hüküm verebilir. Fıkıh'ın sadece ismini bilen kişinin, ancak büyük Fakîhlerin manalarını bildikleri lafız ve ıstılahlarda tasarruf edip görüş bildirmesi nasıl uygun düşebilir? Allah (c.c.)'ın yolunu tutan sâlikler geçmiş asırlarda özellikle hicri ilk asırda sûfî ismi ile tanınmıyorlardı. Sûfî lafzı hicri III. Yüzyılda şöhret buldu. Bağdat'da bu lafzın kendisi için kullanıldığı ilk kişi Abdek es-Sûfî'dir. O, Bişr Bin Hariz el-Hâfî ve Seri' bin Müflis es-Sakâtî'den önce yaşamış meşâyihi büyüklerinin ilklerindendir.[339]

Mücâhede; fıkıh, tıp ve nahiv gibi müfred bir lafızdır. Bu ilimlerin tafsilatı ile kapsamlı bir şekilde bilmeyen kişi bu lafızların ıstılâhî manalarını da bilemez. Tek başına bir ilim olan mücâhede de sağlıklı bir bakış açısı olmadan manası kavranmaz. İmam Gazzâlî'nin *İhyâ* adlı eseri baştan sona bu ilmi ihtida etmektedir. Bildiğim kadarı ile Ebu Tâlib el-Mekkî'nin *Kûtu'l Kulûb* eseri dâhil İslam'ın ilk yıllarında bu ilim ile ilgili kitap tasnif edilmemiştir. Bu ilmi elde eden talebe onunla amel etmediği müddetçe bu ilmin ona faydası olmayacaktır. Tıp ilminde mahir bir hasta, tadı acı olan o ilacı içmediği müddetçe bilgileri ona fayda sağlamadığı gibi. Lâkin bu ilmi tahsil ettikten sonra Allah yolunda hakkıyla cihâd yaparsa Allah onu yoluna erdirecektir. Yine Kur'an-ı Kerim'de buyurulduğu gibi "*Eğer Allah'tan korunup emrine uygun yaşarsanız size furkân'ı (iyiyi kötüden ayırt eden bir anlayış) verir.*" âyeti gereğince o kişiye

[339] Aynü'l-Kudât, **Şekva'l-Garîb**, s. 18.

bilmediklerini de öğretecektir. İbn-i Abbâs bu ayet ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur. "*Yani hak ile batılı birbirinden ayırt edecek bir nur verir*." Allah'ın şu buyruğu da bu manaya işaret eder. "*O'na itaat edersiniz hidayete erersiniz.*" Bununla beraber zikredeceğimiz bu ayet de aynı manaya delâlet eder. "*Eğer o memleketin halkı iman edip sakınsalardı, elbette üzerlerine gökten ve yerden bolluk (kapılarını) açardı."*

Allah Teâlâ'nın "*Hikmeti dilediğine verir ve kime hikmet verilmiş ise ona birçok hayır da (beraberinde) verilmiştir."* buyruğu ile işaret ettiğihakîkat hikmetin tâ kendisidir. Hikmet sadece sözlerden hâsıl olmaz bilakis o sükûttantevarüs eder. Nitekim bunula ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a.v) " *Bir kişi eğer vakar içerisinde sükût eder halde görürseniz ona yaklaşın (onunla dost olun) çünkü o hikmetle konuşturulur veya ona hikmet verilmiştir."* buyurmuştur. Mana olarak Zebur'da da geçtiği ifâde buyrulan başka bir hadiste ise "*Hikmetin başı Allah korkusudur"*buyrulmuştur.

İslam Tarihi'nin her asrında bu ilimlerle ilgili konuşan bir cemâat muhakkak olmuştur. Bunlardan bazıları sülûk ilmi ile ilgili konuşmuş diğer bazılar ise vüsûl ilmi üzerine konuşmuştur. Yine bazıları tüm insanlara hitap etmiş iken diğer bazıları ise sadece bu yolun sâliklerine hitap etmiştir. Cüneyd el-Bağdâdî buyurur ki: "Tasavvuf da pirimiz Hz.Resûlullah (s.a.v)'dan sonra kalplerin ihtiva ettiği meziyetlere işaret eden ve detaylı olarak onların hakÎkatlerini ortaya koyan Hz. Ali b. Ebi Tâlib'dir." Cüneyd el-Bağdâdî'ye Hz. Ali (r.a.) ve onun tasavvuf ilmine dair bilgisi sorulduğunda şöyle buyurdu: "Müminlerin emiri Hz. Ali (r.a.) kendisine ledünnî ilmin verildiği kişidir ki eğer o uzun süre savaş meydanlarında cihâd etme idi bu ilim ile ilgili kalplerin tatmin olacağı kadar kendisine bize nakiller ulaşırdı." Yine Cüneyd el-Bağdâdî şöyle buyurdu: "Allah'ın, görünen şu gök kubbe altında kardeşlerimiz ve dostlarımızla üzerine konuştuğumuz şu ilimden –ki tasavvuf ilmini kast ediyor- daha şereflisini indirdiğini bilseydim ona yönelip koşardım." Cüneyd el-Bağdâdî şu beyitleri çokça tekrarlardı.

"Tasavvuf ilmi öyle bir ilimdir ki onu ancak anlayışta üstün olanlar bilir

Onu yaşamayan onu bilemez bir ama nasıl güneş ışığını görebilir."

Cüneyd el-Bağdâdî ve Ahmed b. Vehb ez-Zeyyâd tasavvuf ilimi hakkında konuşurlardı. Cüneyd el-Bağdâdî, Ahmed b. Vehb ez-Zeyyâd'dan çok istifâde eder ve

onu kendisinden üstün tutardı. O vefat edinceye kadar Cüneyd el-Bağdâdî camide meclis kurup konuşma yapmamıştır. Ve Cüneyd el-Bağdâdî şöyle derdi: "Ahmed ez-Zeyyâd'ın vefatı ile beraber biz hakÎkat ilimlerini de kaybettik." Ve yine bir defasında Cüneyd el-Bağdâdî şöyle buyurdu: " Ebubekir el–Kesaîbenden bin meseleyi sordu, ben bunların insanların eline geçmemesini diledim." Ebubekir sûfiyyenin büyüklerindendir. Cüneyd el Bağdâdî, onunla ilgli "Nehrevân köprüsünden bize Ebubekir El-Kesâîgibisi geçip gelmemiştir." Buyurmuştur. Hiçbir dönemde sûfîlerin eksik olmadığının bilinmesi için bu ilimler hakkında konuşan topluluklardan bahsettim. Genelde bütün insanlara hitap eden kişilerden biri de Ebu Saîd Hasan bin Hasan el-Basrî'dir. Kendisini yaşadığı dönemde Kaderiye mezhebine nispet ederlerdi. Hâlbuki kendisi bu ithamdan insanların en uzağıydı. Şu sözleri söyleyen kişi ne kadar da doğru söylemiştir.

"Senin Vâil'in Teğlib kabilesini hicvetmen onlara zarar vermez.

Ya da iki denizin birleştiği yere necaset atman onu necis yapmaz."

Ebu Nuaym el-İsfehâni "*Zebbu'l-Kader 'ani'l-Hasan b. Ebi'l-Hasan"*isimli bir kitap telif etti. Ali b. Ebi Talib onu (kitabı) görünce hoşuna gitti ve onu övdü. Basra da ona bu konularda konuşmasına izin verdi. Onun hâricindekilerin bu konuları insanlara anlatmaları yasaklandı. Hz. Ali (r.a.): "Bu konulardan bahsetmek bid'attir. Biz İslam'ın ilk yıllarında bu konuları bilmezdik" derdi. Hasan-ı Basrî'nin sözü peygamberlerin sözüne yolu da sahabelerin yoluna benzerdi. Enes b. Mâlik e bir şey sorulduğunda o "Dostumuz Hasan'a sorun" derdi. Çoğunlukla amelleri ifsâd eden âfetlerden, kalbe gelen vesveselerden, dikkat edilmesi gereken gizli sıfatlardan ve nefsâni arzulardan bahsederdi. Ona, "Ey Ebu Saîd seni başkalarının konuşmadığı mevzulardan bahsederken görüyoruz. Sen bu ilmi nereden aldın?" diye soruldu. O da "Huzeyfe b. Yemân'dan" derdi. Huzeyfe de başka sahabelerden duyulmayan konulardan bahsederdi. Bunu ona sorduklarında o şöyle dedi: İnsanlar Hz. Rasulullah (s.a.v.)'a hayır hakkında sorarlardı. Onlar "Ya Rasulullah! Şu veya bu ameli işleyene sevap olarak ne vardır;" diye sorarken. Ben "Şu veya bu ameli ne ifsâd eder?" diye şer hakkında soru sorardım. Hz. Resûlullah (s.a.v.) benim amellerin âfetlerinden sorduğumu görünce bu ilmi sadece bana verdi.Hz. Huzeyfe " Sır sahibi" diye isimlendirilirdi. Sahabeler arasında nifâk ile ilgili ilmi bilen tek kişidir. Nifâk, âlimlerimizin "nifâkın yetmiş kapısı vardır onların inceliklerini ve sırlarını ancak dinde derin anlayış sahipleri bilir" diye kast ettikleri

şeydir. Hz.Ömer (r.a.), Hz.Osman (r.a.) ve sahabelerin diğer önde gelenleri ona – Hz.Huzeyfe'ye- herkesi kaplayacak genel ve özel fitneleri sorarlar ve o da bunlardan haber verirdi.

İnsanları irşâd etmek için konuşmalar yapan eski vaizlerden biri Ebu Sevvâr Hassaân b. Hureys el-Adevî bir diğeri ise Talk b. Habîb'dir. Sehtânî onun hakkında "Ben Talk'tan daha âbidini görmedim" buyurmuştur. O vaizlerden bir diğeri de Ferkad el- Sencî'dir. O, Hasan el-Basrî'nin bir sözüne karşılık "Bizim Fakîhlerimiz bu şekilde söylemiyor" dediğinde Hasan el-Basrî ona "Annen seni doğurmasaydı ey Fureykad! Sen gözlerinle hakîki bir fakîh gördün mü ki? Fakîh, Allah (c.c.)'ın emirlerini ve yasaklarını bilendir" buyurdu. Bir diğeri ise Ebu Âsım el-Müzekkirdir ki, Şam bölgesinin kadîm sûfîdendir. Bir diğeri ise Sâlih el-Murrî ki, Süfyan es-Sevrî onun meclisine gelip sözlerini beğeneri ve onun hakkında "O kavminin uyarıcısıdır" dediği kişidir. Bir diğeride Abdulazîz b. Süleymandır ki Muk'ad'a kendi meclisinde duâ buyurduktan sonra oradan ayrılarak ailesine gitti. Bir diğeri de Fadl b. İsâ er-Rakkâşîdir. Bir diğeri Ebu Ali Hasan el-Mesûhî'dir. Medine mescidinde halka hitap ederdi. Cüneyd el-Bağdâdî onun meclislerine katılır ondan istifâde ederdi. O vüsûl ilmiyle ilgili değil sülûk ilmiyle ilgili konuşurdu. Bir diğeri ise Ebu Şuayb el-Murâdî ki meşhur olan ismi Mukaffâ'dır. Bazı mükâşefelerinde muhayyer bırakıldı da o balayı diğerlerinin cümlesine tercih etti. Bundan sonra da gözlerini ellerini ve ayaklarını kaybetti.

Sûfî büyüklerinden biri de Ebu Hamza el-Bağdâdî el-Bezzâz ismi ile tanınan Muhammed bin İbrahimdir. O tasavuffun bütün ilimleri ile ilgili konuşurdu. Ahmed bin Hanbel ona "şu veya bu onu hakkında sen ne dersin ey sûfî ?" diye fikrini sorardı. Bağdat'ta tasavvuf hakkında ilk konuşan kişi, O'dur. Daha sonra Tarsus'a gitmiş halk nazarında büyük bir kabul görmüştür. İnsanlar ona akın ettiler. Ancak sekr halinde iken ondan bazı sözler duyduktan sonra onun zındık olduğuna ve hülûl görüşünü benimsediği kanaatine sahip oldular. Sahip olduğu hayvanlara saldırıp "bunlar o zındığın hayvanları" diye bağırdılar. O, Tarsus'tan çıkarıldığında şu beyitleri okuyordu.

"Ey belde! Senin kalbimde korunmuş bir yerin var.

Sende iken bana karşı yapılan bütün kınamalar ve eziyetler bana hafif gelir."

Meşhur Ebu Kâsım Cüneyd b. Muhammed'de büyük sûfîlerdendir. Cüneyd el-Bağdâdî'nin akranlarından Nasr b. Recâ' da öyledir. Ebu Abdullah el-Belhî ve Bağdat mescidinde insanlara hitap eden Ebu Hasan b. Şem'un'da büyük sûfîlerdendir. Yine tasavvuf ilmiyle alakalı çok söz söyleyen Ebu Hüseyin Amr b. Osman el-Mısrî de onlardandır. Bunlara Basra da şevk, muhabbet ve tevekkül konularında ilk söz söyleyen Mûsâ el-Eşacc'cı da ekleyebiliriz. Allah Teâlâ onun gönlünü marifet ilimlerine açıncaya dek Basra'nın tasavvuftaki yolu zühd, ictihâd ve sükût idi.

Basra sûfîlerinden biri de Bağdat'ta insanları irşad için konuşan Fehrân er-Refâ'dır. Yine Mekke'de insanlara hitap eden Ebu Cafer es-Saydelânî de sûfî ileri gelenlerindendir. Meşhur sûfîlerden biri de sâliklerinin kendisine nispeten "*Sâlimîler*" olarak anıldığı ve Sehl b. Abdullah et-Tusterî'nin dostlarından olan Ebu Hasan b. Sâlim'dir. Ebu Ali el-Esvârî, Mekke sûfîlerinden Ebubekir b. Abdülazîz, Ebu Said el-Kalani en Nisâbûrî, zamanın vaizi olan Yahya bin Muâz, Râziyyân vâizi Ebu Osman Said b. Osman, Ebu Sırrî Mansur b. Ammar el-Bûşencî, Ebubekir eş-Şâşî, Ebu Saîd el-A'lam, Ebubekir ed-Debîlî ve yine bu ilimde güzel bir hitabeti olan ebul Abbâs Ahmed b. Muhammed ed-Dînevirî, Ebu Ubeyd et-Tûsî, asıl adı Muhammed b. Abdulvahhâb olan ve Horasan âlimlerininbüyüklerinden Ebu Ali Es-Sakafî de bu sûfîler arasında yer alır. O, "Bir kişi bütün ilimleri tahsil etse ve insanların saygınlığını kazansa dahi bir şeyhin gözetiminde riyazete çekilmese hakÎki manada âlim rütbesini kazanamaz." buyurmuştur.

Ali et-Tayyân, Yumnî el-Kaseviyyân ve bu ikisini hemşerisi olan Ebu İshak İbrahim de genel olarak tüm insanlar hitap eden büyük sûfîlerdendir.

Bazıları ise genel olarak tüm insanlara değil de sadece kendi etraflarında bulunan bu yolun sâliklerine hitap ederlerdi. Amr b. Abdullah b. Kays ki imamların başı Hasan el-Basrî ve Malik bin Dinâr'ın övgüsünü kazanmış biridir. Kendisi hakîkat ilmine tutunan ve bu hakîkatleri dile getiren sûfîlerin büyüklerindendir. Bir diğer ise Eb'uş-Şa'sa Cabir b. Zeyd ki, İbn Abbâs onun hakkında " Basra halkı Câbir'in yanına varıp tüm sorularını ona arz edip fetvâ isteseler onun bilgisi bütün bunlara kâfî gelir" buyurmuştur. Ebu İmran el-Cüvenî ki hikmet hakkında konuşurdu. "Kendi ayıbını bilmeyen ahmaktır" diyen Ebu Vâsile İyâz b.Muâviye, kurb, şevk ve muhabbetin en yüksek makamları hakkında konuşan Ebu Musâhir Riyâh el Kîsî, Fudayl bin İyâz, Ali b.

Medenî, Ahmed b. Vehb ez-Zeyyâd, Abdullah es-Sâih, Ali b. İsa, Ebu'l Hasen Semnûn b. Hamza, Ebu Said el-Kuraşî, Ebul Hasen b. Hudayk, Zekeriyya b. Muhârib, Ebul Hasen ve Ebu Ali el-Verrâk, Cüneyd el-Bağdâdî'nin dostlarından büyük sûfî Ebu Ali b. Zîzâ, Ebul Kasım ed-Dekkâk -ki Kalbe gelen ilhamlar konusunda konuşurdu.- bunlardandır.

Yine "Kim Allah'ın yasaklarına riayet etmez ise Allah da onu esirgemez" sözünün sahibi Ebu Muhammed el- Murta'iş el Horasânî de bu büyük sûfîlerdendir. Ebu Ali es-Sülemî , "Tasavuffun hakîkatlari gitti şartları kaldı öyle bir topluluk geldi ki dünyada rahatlığı istiyorlar ve bunun marifet olduğunu zannediyorlar. Allah tan geldik ve yine O'na döneceğiz" sözünün sahibi Ali el-Hammâl, Ebu Hâşim ez-Zâhid, Cüneyd el Bağdâdî'nin kendisine değer verdiği İbrahim b. Fatik, Ahmed bin Atâ er-Ruzbârî, ebul Feyz Zünnûn el Mısrî, asıl adı Abdurrahman b. Ahmed olan ve Dârânî diye bilinen Ebu Süleyman el-Absî ve kardeşi Dâvûd bin Ahmed, Sehl bin Abdullah et-Tusterî. Bu alanda ilim erbâbı tarafından bilinen bir risâlenin müellifi olarak bilinen Ebu Abdullah bin Mâlik, Ebul Edyân, Ebul Leys el-Mağribî, Basra'nın büyük sûfîden Ebu Said el-Fünûnî, Ebu Hâtim el Attâr, Cemil b. Hasan el- Atkî, asıl adı Muhammed b. İsmail olan Ebu Ca'fer el-Vesâvisî, Ebu Bişr b. Mansur, Osman bin Sahr el-Akîlî, Ebu Sa'id el-Usfurî, Süleyman el- Haffâr, Ebu Suvâbe el-Kuraşi, Ebu Ya'kup el-İbilî, Abdullah b. Affân, Ebu Abdullah el-Basrî, Muhammed b. EbiÂişe, Amr b. Osman el-Mekkî, Abdülaziz el Bahrânî, Ebul Hasan Ali b. Bâbeveyh, Ebubekir el Vâsıtî ve "Allah'ın öyle kulları vardır ki dünyada hüzünlü bir hayat sürmektedirler, ve büyük bir özlemle ahreti beklemektedirler. Kalp gözleri melekût âlemine bakmakta ve orada kendilerine Allah'ın rızasını kazandıracak işleri görmektedirler. Böylece bu yoldu büyük bir ciddiyetle çalışmalarını daha da arttırırlar. Onların dünyada rahtları yoktur. Lâkin yarın –Ahirette- gözleri aydın olacaktır." sözünün sahibi Rebi' b. Abdurrahman da büyük sûfîlerdendir.

Bununla beraber Ebu Abdullah es-Sindî -ki Bayezid-i Bistâmî'nin dostlarındandır- , Ebubekir ez-Zencânî, İbrahim b. Yahya et-Tebrizî, Ebu'l-Abbas es-Semmân, Hâtemü'l -Esamm, diye meşhur olmuş. Bayezid-i Bestâmi, Ebu Ahmed el-Gazzâlî en-Nisâburî, Cafer en-Nesevî, Ebul Hüseyn Ahmed b. Muhammed el Havârizmî, Abdullah b. Muhammed b. Münâzil, Ebu'n- Nasr Fethu'n- Nediy, Ebubekir et-Timistânî, Ebul Hüseyn b. Hind el-Fesevî, Ebu İshâk İbrahim ed-Debbâğ, Hasen

b.Hameviyye, Ebubekir Muhammed b. el-Cevrî, Ebu Abdullah b.İbrahim el Huşû'î, Ebu Abdullah en-Neccâr ve İbnul Bettâ -ki bu ikisi Ali bin Sehl'in dostlarıdır- Ahmed b. Şuayb ve "mecnûn" lakabıyla bilinen Ubeyd. Bu saydığım zevâtın hepsi builimlerde –Tasavvuf- konuşan sûfîlerdir. Herbiri hicri III. yy.'dan önce vefat etmişlerdir. Bazılarının ise daha sonra vefat ettiği nakledilmiştir.

Kadınlardan bir topluluk ise hem erkek ve hem de kadınlara hitaben konuşmuşlardır. Bunlardan biri Râbiatu'l -Adeviyye'dir ki Süfyân es-Sevrî gibi büyük âlim ve sûfîler onun meclislerinde hazır bulunmuş sözlerini dinlemişlerdir. Ona öyle bir pâye verilmiştir. Bir seferinde Süfyân es-Sevrî'ye hitaben "Eğer dünya sevgisi sende olmasaydı ne kadar iyi bir adamsın" sözünü sarf eden o idi. O zamanın değerli şahsiyetlerinden Abdülvâhid b. Zeyd ona evlenme teklifi yapmıştı da Râbia onu reddetmiş ve ona darılmıştı. Kardeşleri onun için şefaatçi olduktan sonra Rabia'nın yanına gelmiş ve ondan şu sözleri duymuştu "Ey şehvet peşinde olan kişi git kendin gibi şehvet peşinde olan kişiyi iste."

Bu sûfî bayanlardan biri de Şe'vânetü'l-İbliyye'dir. Bu hanım, âbidlere konuşurdu. Bir ara onu öyle bir Allah korkusu sardı ki onu yaptığı nafile ibadetlerden alıkoydu. Sonra müjdeleyeci bir rüya gördü ve eskiden yaptığı ibadetlere geri döndü.

Ağlamaktan gözlerini kaybeden Bahriyye de bu guruptandır. Erkek ve bayanlardan yaklaşık 500 talebesi bulunan Ebul Hayr et-Teynânî el-Akta'ın annesi 'Anîde ve Ebu Osman'ın yanında yetişmiş Nişabur'un bayanlarına irşad için konuşan Ahmet b. Sırrî'nin Hanımı Âişe En-Nisâbûrriyye de bu sûfîlerdendir.

Son olarak Fâtıma bnt. Ebubekir el-Kettânî dir. Semnûn'un muhabbetle ilgili sohbetini dinlerken heyecana gelip ruhunu teslim etti. Ve beraberinde üç adam da onun gibi vefat etti.

Bu ilimlerde eser vermiş en meşhur ve kadîmsûfîlerden bazıları ise şunlardır. Hâris b. Esed el-Muhâsibî, Ebu İshak b. Ahmet el-Havâs, Ebu'l Kâsım el-Cüneyd ki kendisi sûfîlerin efendisidir. Ali b. İbrahim eş-Şakîkî, Sehtu'l Askerî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali et-Tirmizî ki "Ben kitaplarımı belli bir tertip ve kasıt içinde

yazmadım. Lâkin daraldığım zamanlar yazdığım eserlere bakıp teselli buluyordum." Sözünün sahibidir.

Ve buna ek olarak Ebubekir Muhammed b. Ömer el-Verrak et-Tirmizî, Cüneyd'in yazıştığı ve asıl adı Ahmet bin Hemdan bin Ali bin Sinân olan Ebu Cafer en-Nisâburî, Ahmed bin Muhammed el-Farhakî, Ebu Abdullah Muhammed b. Yusuf el-Benn'a el-İsfehânî, Ebu Abdullah Muhammed b. Hafif, Ebu Nasr es-Serrâc et-Tûsî ve bu alanda bildiğim kadar ile ilk eseri vermiş olan Ebu Tâlib el-Mekkî de bu alanda eser veren sûfîlerdendir. Bu liste uzayıp gider.

Ben tekrar konuya dönecek olursam "Nasıl ki âlimlerden her bir tâifenin üzerinde ittifak ettikleri ıstılahları vardır. Ve bunların anlamlarına vâkıf olabilmemiz için o âlimlere müracaât etmemiz gerekiyor, sûfîde tasavuf ile ilgili ıstılahları vardır. Ve bunların hakîkatini anlamak için onların bilgisine ve açıklamalarına başvurulmalıdır. *Bekâ, fenâ, adem, yokluk, kabz, bast, sekr, sahv, isbât, mahv, huzur, gaybet, ilim, marifet, vecd, keşf, makam, hâl, firâk, visâl, iskât, ittisal, cem', tefrika, zevk, fehm, vüsûl, sülûk, şevk, üns, tecelli, ru'yet ve müşâhede* gibi lafızlar bunlardandır. Örneğin "Falan kişi onsuz kaldı ve derisini çıkardı" denildiğinde insâf sahibi bir kişi bu sözleri duyduğunda bunları doğru anlamak için bu sözlerin sahibine müracaât etmesi gerekir. Ona "sen bu sözler ile neyi kastettin?" demelidir. Bu sözleri söyleyen kişi bu sözlerden neyi murad ettiğini açıklamadan önce onu zındıklıkla, ilhadla suçlamak cehâlettir. Sûfiyeden bir gurup kişi bazı âlimlere birkaç beyitten oluşan mektup yazdı ve ona kendi ıstılahlarından bazılarının anlamını sordu. Ben o mektupta şu beyitleri burada zikretmek için uygun buldum. O da şu beyittir;

"Birisi "O, o değildir." ve "ben ben değilim." derse bununla neyi kast etmiştir?"

Bütün bunları anlatmamdaki gaye şudur ki benim gençlik yıllarımda yazdığım bir risaleyi bana düşmanlık yapan bazı hasetçiler vesile kılarak Bana eziyet etme yoluna gittiler.

O risâlede sûfiyenin sözlerinden bazılarını zikrettim. "Ezelî azamet hükümranlığının ışınları doğunca kâtip, fenâ oldu ve kalem kaldı.", "Beni kadîm ve

ezelî bir hüviyet kapladı, sonradan yaratılan hüviyetim kayboldu.", "Kuş yuvasına uçtu", "Onların ikisi arasında cereyan eden şeylerin zerresi dahi ortaya çıksa arş ve kürsî yok olurdu." gibi sözlerimde bu kapsamdadır. Bu sözlerimden dolayı beni şiddetle kınadılar. Ve bunların, küfür, zındıklık ve peygamberlik davası olduğunu iddia ettiler. (ben burada sûfî anlattıklarından ve sözlerinden bazılarını zikredeceğim ki sûfiyenin bu lafızları kendi aralarında da kullandıklarına delil teşkil etsin) Bu sözler onların katında bilinir ve onlar bu sözleri kullanmakta bir mahzur görmezler. Kitapları da bu ifâdelerle doludur. Bunlardan biri de Vasıtî'nin şu sözüdür. "Allah Teâlâ yarattıklarından rubûbiyetine işaret olanları varlık âleminde ortaya çıkardı. Sonra da bu ortaya çıkardığını gizledi. Onun zatından başka her şey yok olacaktır. Bütün yaratılanlar onun azamitene nispeten bir toz zerreciği gibidir, hakîkatte hiçbir kıymeti yoktur. Yaratılanların ona ulaşması ancak ilim yoluyla mümkün olabilir ki, onu kavradıkları kadarı ile onu ispat ederler." Benim bu risalede bir bölümde ortaya koyduğum şu mana ile örtüşüyor ki ben orada şöyle yazmıştım. "Hakîkatte Allah Teâlâ, "küll" (asıl) ve "kesîr" (çok) dir. Ve onun haricindekiler "cüz" ve "bir" (tek)dir. Yani bütün varlıkların O'nun bu azametine nispeti "cüz"ün "küll"e ve "bir"in "kesret"e nispeti gibidir. Çünkü bütün varlıklar O'nun kudret deryasından bir damladır. Ben burada Allah Teâlâ, parçalardan müteşekkil olan "çoktur" demiyorum, hâşâ. Allah parçalardan ayrılmaktan münezzehtir. Benim ifâdem sûfîCebrail, arş, kursi ve melekût âleminin hepsi onun ötesinde bulunana nispeten bir kum tanesi kadar ve bundan daha küçüktür." Allah (c.c.)'ın âlemden büyük olması hâşâ parçalarının çokluğuyla değil bilakis zatının azametine göredir. Bu sözden maksat filozofların "Allah (c.c.) sadece bir şey yaratmıştır" iddiasına reddiyedir. Benim hakkımdaki ithamlar nasıl doğru olabilir ki. Hâlbuki bu risalenin birçok yerinde Allah Teâlâ'nın hiçbir şekilde iki veya daha çok olarak tasavvur edilemeyeceğini söyledim. Ve yine onlar bazı sözlerimde hakiki manada Allah'ı görme iddiası olduğunu iddia ederek Hz. Mûsâ (a.s)'nın bunu talep ettiğini ve kendisine Allah Teâlâ'nın "Beni göremezsin" dediğini hatırlatıyorlar. Fakat onlar sözlerimi böyle yorumlarken benim açık ve yorum götürmez "Allah (c.c.)'ı dünyada ister velî olsun ister peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)'in haricindeki hiç kimsenin görebileceği tasavvur edilemez" sözümü görmezden gelmişlerdir.

Lafzen aynı olmasa da mana itibari ile büyük sûfî sözlerine muvâfık düşen ruh ile ilgili sözler sarf ettim. Sûfiyenin ruh ile ilgili sözleri çoktur. Vâsitî şöyle

buyurmuştur. "Allah, ruhu celâl ve cemâl sıfatlarından ortaya çıkarmıştır. Eğer onu bedenin içinde gizlemeseydi her kâfir ona secde ederdi. Akıl ve anlayışın nurları çıktığı zaman ruhun nuru içerisinde aynı yıldızların ve ayın güneşin ışığında kayboldukları gibi kaybolurlar." Bunların yok olması mücerred manada bir yokoluş değildir. Bilakis onu idrâk eden zihinlerden gizlenmesi şeklinde tahakkuk eder.

Ebu Saîd el-Herrâs "Allah, dostlarının ruhlarını cezbetti. Ve kendisini zikredip bundan haz almaların sağladı." buyurmuştur. Onun bu sözü benim risâlemdeki "Kuş yuvasına uçtu" sözümle örtüşmektedir. Ebu Tayyib es-Sâmirî "Mârifet nurların akımıyla hakîkatin âlemin sırları üzerine zuhur etmesidir." Yine Vâsitî "Sırların üzerinde hakîkat zuhur edince artık orada ümit ve korkuya yer kalmaz" buyurmuştur. Bütün bu ifâdeler benim "Ezelî hüviyet onu kapladı" sözümden kastettiğim manadır.

Cüneyd El Bağdâdî "Sûfî eğer kalbinin derinliklerinden heyecana gelse (vecd hali), arş dâhil nereden geçerse orayı yakar. Arşın yanması onun yok olmasıdır." Kim kendi benliğinden uzaklaşmış ise rabbi ile yakınlaşmıştır ki O'nun haricindeki her şey o kimse katından yanıp yok olmuştur. "Ene'l Hak" sırrı da budur. Ebu Saîd el-Harrâz'dan nakledilen şu kıssa da olduğu gibi. O şöyle buyurur. "Bir gün çölde yolumu kaybettim. O sırada görmediğim biri bana yüksek sesle şöyle seslendi.

"Eğer sen hakik vücud (gaybet) ehlinden olsaydın

Sen âlemde varolan tüm varlıklara, arşdan ve kursiden dahi gizli kalırdın."

Kim yalnız kaldığı zamanlarda Allah (c.c.)'ın yasaklarından sakınırsa bu durum o kişiyi bu zikrettiğimiz hale götürür. Ebu Muhammed el-Harîrî'nin buyuruduğu gibi "Sırf Allah rızasının haricinde hiçbir unsurun karışmadığı kulluk ile insan hürriyet kazanır. Hürriyet ile tecellî, tecelli ile de rü'yet gerçekleşir. Buradaki rü'yetten kasıt Hz. Mûsâ (a.s.)'ın Rabbinden talep ettiği rü'yet değil, bu tecrübeyi yaşayanların katında zâhir olan bir hakîkattir. Ve diğerinden ayrı bir şeydir. Yine el-Harîrî, "Kim kendisi ile Allah (c.c.) arasına murakabe ve takvayı koymazsa keşf ve müşâhedeye ulaşamaz." Sözü ile bu hakîkate işâret eder. Ebubekir et-Tiflîsî ise "Tasavvuf hâldir. Ne akıl ve ne de kalp onu tam olarak kavrayabilir" buyurmuştur. Semnûn'un şeyhi Ebu'l Hasen şöyle buyurmuştur "Tasavvuf ne hâldir ne de zamandır. Bilakis o yok eden bir işâret ve yakıcı

bir hakîkattir.” Huldî, “Tasavvuf hâldir. Rubûbiyet gözü onda zahir olurken kulluk gözü yok olur gider” buyurmuştur. Bu ifâde benim kalp, akıl ve ilim yok oldu sadece katip kaldı” sözümle örtüşmektedir. Murte’iş “Tasavvuf öyle bir hâl ki sahibi iki hâl üzerinedir; hakka gitmiştir (yani ona ulaşmıştır), gittiğinden dahi haberi yoktur. Yani Hak Teâlâ vardır kişinin kendisi yok olmuştur.” buyurmuştur. Ebu’l Hasan el-Ensârî de “Tasavvuf, benim kendimden gâfil rabbimle beraber olmamdır.” buyurmuştur. Zünnûn el-Mısrî “Allah (c.c.)’ın öyle kulları vardır ki kalp gözleri ile perdelenmiş gayb âlemine bakarlar. Ruhları melekût âlemimin semalarında gezer. Ve sonrasında mutluluk meyvelerinin en hoş kokulusu olarak tekrar bedenlerine geri dönerler.” buyurmuştur. Bu ifâde benim “Kuş yuvasına uçtu sonra da kafese geri döndü” sözümden kastettiğim manadır. Yahya bin Muâz’ın meclisinde bir adam vecde gelir. O’na “Bu nedir?” dendiğinde, O “İnsânî sıfatlar kaybolup rabbânî hükümler ortaya çıktı” buyurdu. Ebu Faris el-Kurdî’ye tevhid hakkında soruldu. O da “Senin istidâtınla O’na baktığın şekilde değil de O’nun senin kalbinde tecelli ettiğidir.” Süleyman bin Abullah da şöyle buyurmuştur: “İçinde zikrullâh bulunan her nefes arşa bağlıdır.” Ebu Hâmid el-Ustuhrî’de “Ebu İshâk ez-Zâbilî’ye tasavvuf hakkında sordum. O da: “İnsânî gözünün ve benliğin alâmetlerinin yok olup gitmesidir.” buyurduğunu bildirmiştir. Habeşî b. Dâvûd da:“Tasavvuf Hak Teâlâ’nın mutlak bir şekilde tecelli etmesidir” buyurmuştur. Son olarak Yahya bin Muâz da bu konuda “Kim sevgili ile beraber başkasını da görüyorsa o hakîki manada sevgiliyi görmemiştir” buyurmuştur.

Bu risaledeki birçok ifâde ve söz bu prensipler üzerine kuruludur. Bu rivayetlerin her bir lafzının manasının tam anlaşılması için tasavvuf ilminde bir metot ve usulün oluşmasına ve bazı kaidelerin hazırlanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bütün bunları şimdi açıklayamayacağım. Çünkü bunun için yıkıntılardan uzak ve kalbin başka şeylerle meşgulolmayacak şekilde rahat olması lazım. Benim ise zihnim başka şeylerle meşguldür. Takdiri İlahi’nin başıma getirdiği tutukluluk ve diğer musibetler yüzünden ne yapacağımı bilmez bir haldeyim.

“Benim üzerime boşalan musîbetler eğer gündüzlerin üzerine boşaltılsaydı

O gündüzler gecelere dönüşürdü”

Bu risâleyi yazmamın sebebi hayatta iken güzel bir şekilde anılmak ve bunu mütalaâ edip okuyan kişilerin de ben öldükten sonra benim için Allah (c.c.)'tan rahmet dilemelerine vesile olması içindir. Eğer başıma gelen ve gelecekleri bilseydim o risâleyi telif etmeye yönelmezdim.

"Ben bir ağaç ektim ve onu budamayı ümit ediyorum ve bir gün meyvelerinin güzel olmasını umuyordum

Eğer benim beklediğimin aksine bir durum olursa meyvesinin acı olmasında benim bir günahım yok"

Eğer sûfilerden ve âlimlerden bazı kimseler bana yöneltilen bu suçlamalara özürlerinden dolayı cevap vermedilerse ben onları mazur kabul ediyorum. Bu uzun bir meseledir. Ve burada bunu açıklamam mümkün değil. Kalemi elime aldım ve ona dayanarak bana itiraz edenlerin sözlerine özür beyan ederek bu risale ile cevap verdim.

"Kim uzak olanın iyiliğini ümit ediyorsa

(bilsin ki) musibetler karşısında bir elin diğer elime itimât etti"

Sûfiyye'nin kullandığı kavramlara art niyet ve inkâr penceresinden bakan bir kişi itiraz edecek geniş bir alan bulacaktır. Örneğin Maruf el-Kerhî bir adama hitaben "Allah (c.c.)'a benim için dua et ki insanlığın bir zerresini dahi olsa bana geri versin" demiştir. Zâhirine bakıldığında çirkin bir ifâdedir. Art niyetli biri bu ifâdeye bakıp bu zât kendini Hz. Muhammed (s.a.v)'den üstün görüyor çünkü Hz. Peygamber (s.a.v) "Ben ancak bir beşerim ve bir beşerin kına yaktığı gibi ben de kına yakıyorum" buyurmuştur. Maruf ise kendisinde beşeri sıfatlardan bir eser kalmadığını söylüyor, diyebilir. Aslında bu ifâde tahkîk ehli katında açık ve anlaşılır bir sözdür. Ancak bunu onların dışındakiler bu açıklıkta anlayamazlar. Çünkü her ilmin ince noktalarını onunla meşgul olan ve ömrünü onun hakîkatlerini anlamak için geçiren kişiler kavrar.

Tasavvuf ilmi, ilimlerin en değerlisi ve en zor anlaşılanıdır. Sûfîlerden başkası bu ilmin gizlisini ve açığını bilemez. Benim sunduğum müşkül ifâdeler ancak onların katında çözüm bulunur. Bundun dolayı beni suçlayanbu zevâtın tasavvuf ilminden haberleri olmadığı açıktır. Hz. Resûlullah (s.a.v) birçok sahih rivayette kendisinin, Hz.

Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali gibi bazı sahabelerin cennet ehlinden olduklarını haber vermiştir. Sahih hadis kitaplarında Hz. Resûlullah (s.a.v)'den gelen uzun bir rivâyette şöyle buyurduğu haber verilmiştir: "Rabbimin huzurun girerim ve secdeye kapanarak ümmetime şefâat ederim." Yine Sahihayn (Buhari ve Müslim)'de Hz. Resûlullah (s.a.v)'in minberde iken şöyle buyurduğu haber verilir: "Muhammed'in nefsini elinde tutana yemin ederim ki cennet ehlinden miyim yoksa cehennem ehlinden miyim bilmiyorum." Bu -birbirine zıt gibi gözüken iki hadis-, bir problemdir. Fakat tasavvuf yoluna girmiş, şatahatı bilmeyen birinin katında bunun cevabı çok açıktır. Bayezid-iBistâmî'nin, Allah Teâlâ bütün kâinata hitap ederek. "Ey Bayezid! Bunların hepsi kullarımdır ama sen hariç buyurdu ve beni kulluktan çıkardı" sözünün zâhirine bakıldığında art niyetli bir kimse, Hz. Resûlullah (s.a.v): "Ben kulum" buyururken ve diğer bazı peygamberlerden gelen haberlerde her birinin "Beni rahmetinle kullarından eyle" diye dua ettikleri bize aktarıldığı halde nasıl olur da onların hâricindeki biri çıkıp "Beni kulluktan çıkardı" demesi caiz olur? Derse buna nasıl cevap verilir? Bu tasavvuf yoluna girmemiş kişi için bir problem iken tasavvuf erbabının katında bunun cevabı güneşten daha açık ve zâhirdir.

Şiblî'nin sözü, Bayezid'in sözünden daha açıktır. Bayezid'in az önce zikrettiğimiz sözünü duyduğunda Şiblî "Hak Teâla bana bundan daha fazlasını mükâşefe yoluyla gösterdi ve buyurdu ki bütün yaratılanlar kulumdur. Ama sen hariç.Çünkü sen, benim" buyurdu. Yine Şiblî'nin bu sözlerinden biri de kendisine "Senin sevindiğin anların oldu mu?" dendiğinde O: "Allah (c.c.)'ı zikreden kimseyi görmediğim zamanlar sevinirim" diye cevap verir. Eğer art niyetli bir kişi dese ki "bu küfürdür. Çünkü bütün peygamberler insanları Allah (c.c.)'a imana ve O'nu anmaya çağırmak için gönderildiler ve onlar, ancak bu davetleri karşılık bulduğu sevinirlerdi. Nasıl olur da Şiblî'nin "Ben Allah (c.c.)'ı kimse zikretmediğinde sevinç duyarım" demesi caiz olabilir? Yine Şiblî dualarında "Allah'ım düşmanlarıma Adn cennetini nasip eyle. Beni ise bir göz açıp kapayana kadar dahi olsa senden ayrı bırakma" derdi. Eğer art niyetli olan kişi Hz. Resûlullah (s.a.v) dualarında "Allah'ım senden cenneti istiyor ve cehennemden de sana sığınıyorum" derken nasıl olur da Şiblî'nin dediklerine hak verilebilir.

Birçok sûfîden gelen haberlerde "Kim Allah (c.c.)'a herhangi bir şey karşılığında ibadet ederse alçaktır" dedikleri nakledilmiştir. Yine Kuleyb es-Sincânî ki, bela ehlindendir. Şöyle buyurmuştur. "Eğer Hz. Eyyüp hayatta olsa idi onunda sabırda yarışırdım." Art niyetli olan bir şahıs "Bu sözün sahibi peygamberlere nübüvvetlerinde meydan okumuştur ve bu küfürdür" derse sözün zâhirine bakılırsa haklı olmuş olur. Bütün bu anlatılardan daha hayret verici olan Şakîk-i Belhî ile ilgili anlatılan şu kıssadır. O sûfiyeden bazılarına ariflerin sıfatlarından sorduğunda biri şöyle cevap verdi. "Onlar kendilerine verildiğinde şükrederler, mahrum bırakıldıklarında ise sabrederler." Şakîk Ona dedi ki "Bunları bizim Belh'teki köpeklerin sıfatlarıdır." O kişi de sordu "Peki âriflerin sıfatı nedir?" Şakîk buyurdu ki "Mahrum bırakıldıklarında şükrederler kendilerine verildiğinde ise başkalarını kendilerine tercih ederler" bunun üzerine biri dese ki "Allah, Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde sabır ve şükür ehlini övüyor. Şakîk onları köpeklere eş tutuyor." Bu sözün kalplere tesiri büyük olur. Ancak tasavvuf erbabının görüşlerini ve sözlü geleneğini bilenler bu hakîkatin farkındadırlar.

Vâsıtî Nişâbur'a girdiğinde Ebu Osman'ın dostlarına "Şeyhiniz size neyi emrediyordu?" diye sorar. Onlar "Taâtlere devam edip onlardaki kusurları görmeyi" dediler. O da "size saf Mecûsiliği emrediyormuş. Size yaptığınız taâtleri unutmayı ve o ibadetleri emredeni görmeye çalışmanızı emretseydi ya!" buyurdu. Buna itiraz eden kişi "Bu söz küfürdür. Çünkü o taâte devam etmenin saf Mecûsîlik olduğunu iddia etti. Hâlbuki bu ifâde Allah ve Resul'ünün buyruklarına aykırıdır. Çünkü Kur'an-ı Kerim baştan sona taâti ve taât ehlini övmektedir. "diyebilir. Sadece sözün zahirine bakılırsa ve bu sözler yorumlanmayıp olduğu gibi değerlendirilirse bu kişi iddiasında haklı olur.

Bil ki tasavvufun birçok kısımları vardır. Her bir kısmı ile amel eden bir topluluk vardır. Bu ilmi bütünü ile kuşatan çok az kişi vardır. Bu kısımlardan birisi "sülûk ilmi" diye adlandırılır ki bununla ilgili ciltlerle kitap yazılmıştır.

Şiblî'nin "Otuz yıl boyunca sabah aydınlığına kadar geceleri hadis ve fıkıh yazma ile meşgul oldum. Kendilerinden bu ilimleri aldığım ve yazdığım zevata gidip ben Allah'ın fıkhını tahsil etmek istiyorum dediğimde kimse bana bir şey söylemedi." Sözünde tasavvuftaki bu bölümlere işaret vardır. O risalede beni eleştirdikleri diğer bir konu da Allah'ın Peygamberler tarafından dahi tam olarak idrâk edilemeyeceğini söylememdir. İdrâk, kişinin bir şeyi tam anlamıyla eksiksiz bir şekilde kavraması,

bilmesidir. Bu ancak Allah için tasavvur edilecek bir hakîkattir. O halde Allah' Allah'tan başka kimse tam anlamıyla bilemez. Cüneyd'in dediği gibi "Allah'ı hakkıyla takdir edemediler" ayetinden "O'nu hakkıyla bilemediler" manası kastedilmiştir. Hz. Resûlullah (s.a.v.) da şöyle buyurmuştur. " Eğer Allah'ı hakkıyla bilseydiniz dualarınızla dağlar yok olur, denizlerin üzerinde yürürdünüz. Ve Allah (c.c.)'tan hakkıyla korksaydınız beraberinde cahilliğin bulunmadığı bir ilme sahip olurdunuz. Fakat bu dereceye hiz kimse ulaşmamıştır. Denildi ki: "Sen de mi ya Resûlullah?" buyudu ki: 'Evet ben de." Allah kendisine erişilmekten münezzehtir Hz. Ebubekir es-Sıddîk şöyle buyurmuştur. "Yarattıklarına mârifetullaha ermeleri için onu tanımaktan âciz kalmalarından başka bir yol bırakmayan Allah (c.c.)'ın şânı ne yücedir." Ahmet bin Atâ'da "Hiç kimse mârifetullaha eremez. Bu rubûbiyetinin hakîkati ve samediyet sıfatının bir gereğidir." Buyurmuştur.

Ebu Hasen en-Nûrî'ye "O, ancak akıl ile idrâk edilebildiği halde nasıl olur da akıl onu idrâk edemez?" diye soruldu. O da buyurdu ki "Sınırlı olan sınırsız olanı nasıl idrâk etsin" Ebu Abbas ed-Deynurî'ye "Allah (c.c.)'ı neyle tanıdın?" diye sorulduğunda o, "O'nu tanıyamayarak" diye cevap verdi. Zünnûn "Kim Allah'ı tanıdığını zannederse O'nu tanımamıştır. Kim O'nun zatının bilgisini elde ettiğini iddia ederse onu bulmamıştır. Ve kim O'nu bir şeye benzetirse O'nun hakîkatini kavramamıştır" buyurmuştur.

Marifetullah ve O'nun hakîkatinin bilgisine ulaşmayı *basar, sem'i, kelâm, irâde, hayat, kudret ve ilim* gibi O'nun sıfatlarını bilmekten ibâret olduğunu sanan bir kişi için mârifatullaha ulaşmak zordur, güç bir iştir. Çünkü işin aslı böyle değildir. Tasavvuf erbâbı Allah (c.c.)'ı bilmek ile mârifetullah arasında büyük bir fark görürler. Vücud'u kadîm olan Allah (c.c.)'ı bilmek kolaydır. *"Allah'ta (O'nun varlığında) şüphe var mı?"* âyetinde buna işaret vardır. O'nun zâtının hakîkatini idrâk ve hakîkatinin bilgisini elde etmek Allah (c.c.)'tan başkası için mümkün değildir. Yukarıda ifâde ettiğimiz bütün sözler buna işâret etmektedir. Bu âlemin ezelî bir yaratıcısının varlığı bilgisi hakîkat ehli için müşkül bir durum değildir. Bilakis bu onların katında güneşin varlığından daha aşikârdır. Basîret sahibi olan kişilerin güneşin varlığı hakkında tartışmaları nasıl tasavvur dilebilir? Evet, ama olan kişinin kulaklarıyla duyuncaya kadar bu hakîkatten şüphe duyması normal karşılanabilir. Bu durumda hakîki varlık olan zâtın varlığı

hakkında nasıl şüphe duyulabilir! O'nun haricindeki her şey varlık âleminde O'nunla görünürler. O'nunla vücut bulurlar. Eğer O olmasaydı kesinlikle hiçbir şey var olmazdı. O'nun yokluğu düşünülürse -O ademiyetten münezzehtir.- Her şeyin varlığı batıl olur. Arifler şeylerden –yaratılmış varlıklar- yola çıkarak Allah (c.c.)'ı tanımaya çalışmazlar. Aksine Allah (c.c.)'ın nûru ile eşyaya bakarlar. Hz. Ebubekir'in buyurduğu gibi "Neye bakarsam bakayım O'nun öncesinde Allah (c.c.)'ı görüyorum." Buradaki görme sûfiyenin ve Fakîhlerin farklı anlamlarda kullandıkları müşterek bir lafızdır. Ancak bizim buradaki gayemiz bunu açıklamak değildir.

Sûfiyenin şathiye dedikleri şiddetli coşku ve sekr halinde kişiden sadır olan garip kelimeler vardır. Bu halde bulunan kişi kendine hâkim olamamaktadır.

"Bana şarap verip şarkı söyleme dediler

Eğer, Şurûrî dağlarına bana içirdiklerini içirseler şarkı söylerlerdi"

Bayezid-i Bistami'nin dediği gibi "Yılanın derisinden ayrıldığı gibi bende benliğimden ayrıldım. Bir de baktım ki ben, O'yum." Ve şu söz de ona aittir. "Allah'ım beni vahdaniyetinle süsle, bana benliğini giydir. Ve beni ahadiyetine çıkar. Ta ki bana yarattıkların baktığında seni görsünler, orada gördükleri sen olasın ve ben orada olmayayım." Bununla ilgili misaller çoktur. Nitekim sûfîlerden manzum şeklinde ulaşan sözleri vardır. Bu bağlamda bazılarının dediği gibi

"Benimle senin aranda olan ben, benimle çekişiyor

Sen varlığınla beni aradan çıkar"

Hz.Resûlullah (s.a.v)'den rivayet edilen bir hadis-i kutsîde de *" Kul bana nâfileler ile yaklaşmaya devam eder ta ki onu severim. Onu sevince de onun duyan kulağı gören gözü ve konuşan dili olurum."*buyurulmaktadır.

Bu halde kendine hâkim olamadığı için coşkusuna yenik düşen kişi aklı ezelî olan Sultân'ın aydınlık nurunda yok olunca "Kendimi tenzih ediyorum. Benim şânım ne yücedir!" ve daha önce dile getirilen benzer laflar söylerse bundan dolayı suçlanmaz. Çünkü âşıkların sözlerinin üstü kapatılır, anlatılmaz(ifşâ edilmez).

Bir erkek kuş dişisine kur yapıp kendisi ile beraber olmasını istemiş. Fakat dişi kuş bunu kabul etmez. Bunun üzerine erkeği der ki "Ya bana itâat edersin ya da Hz. Süleyman'ın mülkünün altını üstüne getiririm." Bunun üzerine rüzgâr o sözü Hz. Süleyman (a.a)'a götürdü. Hz. Süleyman (a.s.) da o kuşu huzuruna çağırdı. Ve bunu ondan sordu. O da "Ey Allah'ın peygamberi! Âşıkların sözü anlatılmaz" deyince Hz. Süleyman bu cevabı beğendi.

Bütün bu sorunlu ifâdeler risâlenin çeşitli bölümlerinde serpiştirilmiş bir şekildedir. Eğer bu ifâdelerin öncesine ve sonrasına bakılırsa itiraz edilecek hiçbir şeyin olmadığı anlaşılırdı. Allah (c.c.)'ın ayetleri ve Resûlullah (s.a.v.)'ın hadislerinin farklı yerlerinde Allah (c.c.)'ın sıfatları ile ilgili öyle ifâdeler ve lafızlar var ki eğer bunlar - asıl bağlamlarından koparılıp bir araya getirilip zikredilse şüphe, kuruntu ve delâlet ehlinin yaptığı gibi yanılgıya düşülür ki bu kalplerde büyük bir tesir bırakır. Eğer her kelime illeti ile beraber uygun bir şekilde yerinde kullanılırsa, ne onu duyan kulak bunu yadırgar ne de fıtrat onu çirkin görür. Allah (c.c.) hakkında öyle mücmel ifâdeler var ki bunlar doğruya veya hataya yorumlanabilecek tarzdadır. *İstivâ, nüzûl, gadap, rızâ, muhabbet, şevk, sevinme, gülme, hoşlanmama ve tereddüt etme* gibi. Ve yine *suret, yüz, göz, el, parmak, duyma ve görme* gibi ifâdeler de bunlardandır. Allah-u Teâlâ'nın, Kur'an-ı Kerim'de "*Kim Allah (c.c.)'a güzel bir borç vermek ister*." Veya "*Kullarının tövbesini kabul eder ve sadakaları da alır.*" gibi buyrukları da bu kapsamdadır. Allah (c.c.)'ın Hz. Musa (a.s.)'ya "*Hastalandım beni ziyaret etmedin, acıktım bana yemek vermedin*" buyurduğu Hz. Musa'nın sıkıntısından bir oturup bir kalktığı ve nihayetinde "*Ya Rabbi! Sen hastalanır ve acıkır mısın?"* dediği Allah'ın ise "*Falan kulum hastalandı ve falan kulum acıkmıştı eğer onu doyursaydın, şunu da ziyaret etseydin beni onların yanında bulurdun"* buyurduğu rivayet edilmiştir. Bu Hz. Dâvûd (a.s.)'a vahyedilenle örtüşen bir ifâdedir. Çünkü O, "*Ya Rabbi seni nerede bulurum?"* diye sorduğunda kendisine *"Benim için kalbi kırılmış olanların yanında"* buyrulmuştur. Hz. Muhammed (s.a.v.)'e indirilen Kur'an'da da "*Allah takva sahipleri ve iyilik yapanlarla beraberdir"* ve "Allah *sadıklarla ve sabredenlerle beraberdir*" veya "*Allah iyi iş yapanlarla beraberdir"* buyrulmaktadır. Bu mücmel ifâdelerden dolayı birçok kişi delâlete sürüklenmiş bazıları ise dinden çıkmışlardır. Onlar şöyle dediler. "Madem ki nübüvvet haktır neden Resûlullah (s.a.v) Âlemin Yaratıcısı'nı bir cisme nispet edilecek sıfatlarla niteliyor. Çünkü cisme sahip olmak sonradan yaratılmışlığa delildir." Bütün

bunlar onların bilgilerinin eksikliğinden ve Arap dili konusundaki malumatlarının az olmasından kaynaklanıyor.

Nice gâib kişilerden doğru sözler sadır olmuş

O sözlerin âfeti ise sakat anlayışlardır.

Kur'an-ı Kerim bu kişiler için şöyle buyurmaktadır: *"(O inkârcılar), ilmini kavrayamadıklarını ve hakîkati/yorumu kendilerine gelmemiş olan şeyi yalanladılar."* Ve yine şu ayetler onlara dikkat çekiyor. "*Fakat onlar bu (kuran) ile doğru yola girmedikleri için bu eski bir yalandır diyecekler."* Dinde derin anlayış sahibi olanlara bu âyetlerin yorumu ve hakîkati güneşten daha açıktır. Hâlbuki insanların bazıları bu ifâdelerde kayboldular ve ne yapacaklarını şaşırmış bir hale geldiler.

"Müşkülleri ancak İbn-i Hürrâ açıklayabilir.

Ölümün şiddetini görüyor sonra da onu ziyaret ediyor. "

Eğer bu mücmel lafızların yorumuna ulaşmak kolay olsaydı neden Resûlullah (s.a.v) bu ümmetin âlimi Abdullah bin Abbas'a "Ya Rabbi onu dinde Fakîh kıl ve ona Kur'an'ın te'vilini öğret" şeklinde dua buyursun? Bu ilim umuma zor gelse de bu ilimde mütehassısa olan kişilerde kolaydır.

"Ben geceleri yeterince yatıyorum ve kafam çok rahat

Başkaları benim yazdıklarımı anlamak için uykusuz kalırlar ve bunları tartışırlar."

Hadis ve Kur'an-ı Kerim'de değişik yerlerde geçen bu mücmel ifâdeleri bir mülhid toplayıp bir araya getirse ve bir imamdan fetva telep ederek derse ki "Peygamberlik iddiasında bulunup da Allah (c.c.)'ın acıktığını, hastalandığını, öfkelendiğini, sevindiğini, güldüğünü, sevdiğini, nefret ettiğini, yarattıklarından borç aldığını ve onlardan sadaka kabul ettiğini, yüksekten aşağıya nüzul ettiğini, insana benzer bir suret taşıdığını bunun bir işareti olarak da yüzü, kulağı, gözü, eli, ve parmağı olduğunu iddia etse buna ne dersin?" İmam, bu mülhidin içinde gizlediği maksadın farkına varmadan bu ifâdeleri söyleyen kişilerin hakîkatten habersiz ve davasında bâtıl

olduğunu söyleyebilir. İmam'ın verdiği bu hüküm o mülhidin ayrı ayrı yerlerde geçen bütün bu ifâdeleri bir araya getirerek onları doğru anlaşılması için beraber kullanıldıkları karînelerden soyutlayıp yanlış anlaşılacak bir şekilde sunması sebebiyledir. Bu lafızlardaki yanlış anlaşılmaları ortadan kaldıran karineler ise "*O'nun bir benzeri yoktur."* ve "*Hiç yaratan yaratmayan gibi olur mu?"* buyruklarıdır. Mâdem bütün bu -yanlış anlaşılmaya ihtimali olan -ifâdeleri bir araya getirmek bu derece olumsuz bir tesir bırakıyor. O zaman bu lafızların, başka lafızlarla değiştirildiğinde nasıl bir tesir bırakacağını siz düşünün. Elbette nüzûlü hareketle, istivâyı istikrâr ile eli kol veya avuç ile, işitmeyi kulak veya kulak deliği ile, yüzü et veya kemik ile, nefsi beden ile değiştirdiğimizde yanlış anlaşılmalara neden olur. Fakat nüzûl, istivâ, el, vech ve diğer lafızlar Kur'an-ı Kerim ve hadislerde zikredildiği gibi ele alınıp değişim ve dönüşümden, cem' (bu lafızların bir araya getirilmesi) ve tefrikten (bir birine bağlı ifâdelerin arasını ayırmak) ziyâde ve noksanlıktan kendisinden önceki ve sonraki ifâdeler ile bağı koparılıp onlardan tecrit edilmekten ve ona asıl manayı kazandıran karînelerden soyutlamaktan korunursa bu lafızlardaki kapalılık zayıflar ve yanlış anlaşılma giderilir.

Bütün bu lafızları bir sayfada toplayıp bir defa da zikretmekle ona doğru anlamı kazandıracak kelimelerle – ki bazen binlerce kelime buna ifâde etmekte yetersiz kalır – beraber zikredilmesi arasındaki farkı anlayamayacak kişi kastedilen manayı idrâk etmekten ne kadar uzaktır!

Mâlik b. Enes, Ebu Hanife, İmam Şâfiî, Ahmet b. Hanbel ve Süfyân-ı Sevrî gibi büyük âlimler dahi kendi dönemlerinde kıskanılmış ve türlü eziyetlere maruz kalmışken bana ne oluyor da bu dönemde yaşayan âlimlerin beni yadırgamalarına şaşırıyorum. Nitekim sûfiyenin büyüklerinden olan Cüneyd-i Bağdâdî, Şiblî, Bayezid Bistami, Zünnun-u Mısri, Sehl bin Abdullah et-Tusteri, Ebu Hasen en-Nûrî ve Semnûn el-Muhibb gibileri de aynı âkıbete uğramışlar. Bu haylırlı zevâtın uğradığı sıkıntıları ihtiva eden kitaplar tasnif edilmiştir. Ben bunlardan bazılarını zikrettim fakat vakit dar olduğu için daha fazla uzatmak istemedim ve şu beyitleri misal olarak getirdim.

"Şimşek Necd'e doğru yöneldi, ben de ona dedim ki,

Ey şimşek! Ben senle ilgilenmiyorum."

Daha yirmili yaşlara gelmeden çocukluk yıllarımda elli ve altmış yaşındakilerin bırakın onlar gibisini yazmayı anlayamadıkları kitaplar telif ettim. Bu durumda kıskanılmam şaşılacak bir şey değildir.

"Beni haset ediyorlarsa onları kınayacak değilim.

Benden önce de fazilet sahibi insanlara haset edildi"

Kim benim sözlerimin sıhhatine vakıf olmak istiyorsa yazdığım kitapları eline alır ve içine bakar. Sayfalarını çevirerek içindekileri tam manasıyla kavramak için bütünüyle inceler.

"Kıra'l 'Aşi ila Mârifetu'l Averan ve'l E'âşi" isimli risalem ve yine "Er – Risaletu'l- A'laiyye" ve "El Muftelezu Mine't-Tasrif – ki bu ikisi eserlerimin bir özetidirler -, "Amâli'l - İştiyâk Fî Leyâli'l- Firâk" lakaplı risalemle "Münyetü'l – Heysûb" isimli risalem – bu Hint hesap ilmi üzerinedir -, "Gayetu'l Bahs 'an Mana'l Bahs" ve "Salvetu'l – Bazili'l- Emun Ala İbni'l – Lebun" isimli risale ile "Zubdetu'l – Hakaik" ismini verdiğim bu son yazdığım kitabım, eserlerimdendir. Ben bu kitabı*(Zübde)* yazdığımda henüz yirmidört yaşındaydım. Takdirin imtihanından geçtiğim bu yıl otuzüç yaşıma ulaştım. Bu yaş, Allah-u Teâlâ'nın Kur'an- Kerim'de "nihayet erginlik çağına ulaştığı zaman" ayetinde ifâde buyurduğu gibi olgunluk yaşıdır. Kırk yaşına geldiğinde kişi tam olgunluğa erer. Aşk ile ilgili on gün içerisinde yazıp tamamladığım bin beyitten oluşan "Nuzhetu'l-Uşşak ve Nuzhetu'l-Muştak" ismiyle bilinen eserimde topladım. Şu beyitlerde onlardan bir demettir.

"Bir kadın ki Me'ad kabilesinin en hayırlı anne ve babasının nesebindendir

Aslanlara benzeyen cengâverler tarafından korunmada

Keskin kılıçla ve uzun ve sivri uçlu mızraklarla

Tüysüz küheylanlar üzerinde asâletle düşman üzerine akın ederler.

Her birinin elinde zarif, sağlam ve uzun mızraklar…

Arkadaşlarım yataklarında uykudayken o (sevgili) geldi

Sa'dın iffetli hizmetçileri kendisine eşlik etmede

Zengin ve varlıklı bir adamı ziyaret etmek için

Dağları ve tepeleri tepeleyip geldiler.

Şan ve şeref elbiselerine bürünmüş olarak

Hoşça ve keyif dolu bie gece geçirdiler

Ve ben Hind'le yan yana, neşe içindeydim

Güzel kokular içindeyken onu öpüyorum

Dudaklarımla yanaklarındaki gülleri deriyorum.

Her biri on cilt olmak üzere geniş kapsamlı iki tane kitap yazımına niyet etmiştim. Bu kitapların biri edebiyat ile ilgili olacaktı ki ismini "El-Medhal İla'l-Arabiyya ve Riyâdat-u Ulûmiha'l–Edebiyye" diğerini ise "Tefsîr-u Hakaiki'l – Kur'an" olarak koymuştum. Daha sonra dinin öncelikleri ve farz-ı ayn olan bilgiler ile olan meşguliyetlerim bu iki kitabı yazmama engel oldu. İnsaf sahibi olup haset ve cehâletten uzak olan insanlardan benim durumumun hakîkatini bilenler şu sıkıntılı durumda anlatmakta âciz olduğum davamın doğruluğunu bilirler. Şu anda bende olan göğüs daralması, fikir dağınıklığı ve diğer olumsuzluklar beni yeteri derecede delil getirmekten alıkoyuyor. İsteyen şu beyitlere dikkatin yöneltsin.

"Kudâa'ya(bir kabile ismi) sor: sözüme sadık kaldım mı? Yoksa velyeti alıp başa geçtiğimde sözümü bir tarafa mı bıraktım.

Nice ordu komutanlarını mızrağımla öldürdüm ve birçok harbe karıştım,

Onlar gibi nice kahramanlarla karşılaştım, hem onlara ölüm kadehinden içirdim ve hem de ben içtim,

Nice kardeşler var ki kendilerinden yardım dilenildiğinde icabet ederler, ben (savaş meydanlarında) atlatın ayaklarını kaydırmakla kabul gördüm,

Ben şerefi kayıtsız bir şekilde talep ediyorum, eğer ölürsem ölürüm, (diri) kalırsam da kalırım."

Bu risalede zikredilmesi gereken konu selefin görüşlerinin hakîkatleridir.- ki buna ihtiyaç duyulmaktadır- Ben bunu üç bölümde ele aldım. Çünkü imanın aslı Allah'a, Resûlüne ve Ahiret gününe imandan oluşur. Allah (c.c.)'a hamd, Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v)'ya ve diğer peygamberlere salât-u selâm getirdikten sonra her bir asıl ile ilgili bir bölüm zikrettim. Allah (c.c.)fazlı ve ihsanıyla bizlerli hatâdan muhafaza etsin.

I. BÖLÜM

Allah'a Ve Sıfatlarına İman Konusu

Bil ki Allah (c.c.) vardır ve yokluğu düşünülemez. Birdir, parçalara ayrılması tasavvur edilemez. O her şeyin sahibi çok cömert, çok esirgeyen, çok merhametli güç ve ikram sahibidir. Yüce isimlere sahiptir. Yarattıkları'nın kalpleri onun elinde (tasarrufunda)dir. Ve âlemlerin yuları kudretindedir. Her güç O'nun kudretine boyun eğdiğinden, Onu hiçbir şey işinden alıkoyamaz. (Zâtı itibari ile) eşsizdir."*Tek*"liğinde benzeri yoktur. "Bir"liğinde ise ortağı yoktur. Samediyyetinde (kimseye muhtaç olmamasında) misli yoktur. Birliğinde de eşi ve ortağı yoktur. Hem dünya hem de ahret O'nun güç ve kudreti altındadır. Zâtı itibari ile öncesizdir. O her şeyden önce vardır. Her şey son bulduktan sonra bâkî olarak kalacak, O'dur. O her türlü hamd ve övgüye layık ve her istediğini gerçekleştirecek güce sahiptir. Her şeye yakın olması itibari ile yücedir ve yüceliği itibari ile her şeye yakındır. Bâtınında zâhir olur ve zâhirinde bâtındır. Nurunun şiddetli bir şekilde parlak olmasından dolayı yaratılanlardan gizlenmiştir. O, Cebbâr'dır. O, Kahhâr'dır, kendi zatında kâimdir. Her şeye gücü yetendir. O'nun öncesi ve sonrası yoktur. O ilmi ile her şeyi kuşatmıştır. Dünya ve ahret de sonsuz cömertliği ile verdiği hayırlar ile taşmıştır. Gayb'ın anahtarları O'nun elindedir ve onları O'ndan başkası bilemez. Görünen bütün nimetlerin kaynağı, kesintisiz nimetleri sahibi ve güzel faziletlerin kaynağı O'dur. Yaratılanları güzel yapan

gücünde yüze olan eşsiz eserlerin sahibi, sınırsız cömert olan ezelden ihsan sahibi, ikramının çokluğuyla övgüye layık, zâhir ve görünen mülkün sahibi, O'dur. Yeri ve göğü yaratıp orada meydana gelecek her şeyde tasarruf sahibi, O'dur. Her şeyi takdir etti ve en güzel bir şekilde düzen koydu. Her zerrenin altında hayret verici sıralar vardır. Kulları emirlerine karşı gelerek kötülük yapmalarına rağmen O, onlara olan ihsanını arttırır. Kullar âsîlik yaparak O'nun öfkesini üzerlerine çekecek şeyler yaparken O, kullarına şefkat etmeye devam etmektedir. Nimetleri sayılamaz. O'nun mükemmelliğinin parlaklığına kendilerinde ve görünüp O'na işaret eden apaçık delillere bakmaya güç yettirmek mümkün değildir. Her şey O'nun azametine boyun eğmiştir. Yer ve gökler O'nun kudreti ve kabzasındadır. Kadîmdir ki O'nun evveli yoktur, bâkîdir ve sonsuzluğunun sınırı yoktur. Her zaman vardır ve O'nun için zevâl – yok olma – düşünülemez. Her hâlükârda Zât'ı ile mükemmeldir. Bütün mükemmel sıfatlarla muttasıf cemal ve celal sıfatlarıyla nitelenendir. Güzel isimlerin ve yüce sıfatların sahibidir. O ne cisimlere benzer ve ne de bölünme kabul eder. Zâtı ile ezelîdir. Sıfatları itibari ile ebedidir. O, gökleri ve yerleri yaratmadan öncede vardı. Şu anda da eksiksiz ve mükemmel sıfatlara sahiptir. Hem zâtı ve hem de sıfatları itibari ile diğer varlıklara benzemez. Bilakis tüm varlıklar O'nun kudret deryasından bir katre ve O'nun varlığına delalet eden birer âyettir. Toz zerreciği gibi bir miskal zerre dahi O'nun ezelî ilminden gizli değildir. Göklerin üzerinde bulunanlar hakkında bilgisi nasıl ise yerin altı ile ilgili bilgisi aynı derecededir. Bütün varlıkları dağlardaki bir kum tanesi veya denizlerdeki bir damla misâli ilmi ile kuşatmıştır. Hiçbir bakış O'nun iradesi dışında değildir ve hiçbir düşünce O'nun isteği dışında gerçekleşmez. O, ne isterse olur. Ve neyi istemezse o olmaz. Yaratılmış her varlığın, Allah (c.c.)'ın ezelde takdir ettiği ve o zamandan beri ilminde sabit olduğu gibi ne eksik ne fazla, ne erken ne de geç olması mümkün olmayan bir eceli vardır. O, her şeyi duyan ve her şeyi bilendir. Duyulan hiçbir şey ve görünen hiçbir şey O'ndan gizli kalmaz. Söylenen ve gizlenen sözler O'nun katında ayrım olmaksızın aynıdır, hepsine muttalidir. Ve kalbin açığa vurduğu ve gizlediği her şey O'nun katında açıktır. O'nun sıfatlarının mükemmelliğini idrak etmeyen anlayışlar zayıftır. O kavl-i kadîm ile konuşur. Kelâm'ı kendi Zâtında kâim hiçbir beşer sözüne benzemez. Muhkem olsun müteşâbih olsun bütün buyrukları böyledir. Bütün emir ve nehiyleri(yasakları) haktır. Vâdettiği ve korkuttuğu her şey gerçekleşecektir. Ona hakîki ve yakînî(her türlü şüpheden uzak) bir şekilde iman ediyoruz. O'nu şânı ne yücedir! O

Hayy(diri)'dır, ölmez. O Bâkîdir, fenâ bulmaz. Bütün mevcûdâtı görünür kılan ve ve yaratmada ortağı olmayandır. O'nun şânı ne yücedir! (Ona işaret eden) deliller ve hükümranlığı çok açıktır. Verdiği nimetler sayılamaz. Kalpler O'nun güzelliğini ve azametini takdir edemez. Kim de O'nu her şeyi ile kavramak isterse O'nun yüceliği o kişiyi emeline ulaşmaktan alıkoyar. O azametinde ne yücedir! Cemâlinde eşsizdir. Nuru'nun aydınlığı her yeri kaplamıştır. Varlığında dâimdir. "Bir" ve "tek" liğinde yücedir. Onun öncesi ve sonrası yoktur. O yerin ve göklerin tek vârisidir. O Hayy(diri) ve Bâkîdir. Her hangi bir kimsenin, Onun mükemmelliğini tavsif etmesinden ve Sıfatları'nın hakîkatini açıklamasında yücedir.

II. BÖLÜM

Peygamberlere İman Konusu

Bil ki, Allah (c.c.), peygamberleri müjdeleyici ve uyarıcı olarak göndermiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.)'i ise arap olsun acem olsun, siyah olsun beyaz olsun bütün insanlara göndermiştir. Onu açık mûcizelerle desteklemiştir. Ona gönderdiği şerî'at ile kendisinden öncekilere gönderilen hükümlerden istediğinin hükmünü kaldırdı, dilediğini de olduğu gibi sabit bıraktı. O, bütün peygamberlerin sonuncusu ve bütün insanların efendisidir.

"*Heyhât! Zaman Onun gibisini bir daha doğurmaz,*

Çünkü zaman Onun gibilerini vermede cimridir."

Nübüvvet peygamberlerin, akıl yetisi ile ulaşılması düşünülemeyen bazı mükemmelliklere ulaşmasından ibâret bir makamdır. Akıllı olan kişiye düşen şey, bu katî ve açık delillere bakarak buna bu şekilde inanmaktır. Akıl sahibi birinin akıl yolu ile bu mükemmellikleri kavraması hâşâ mümkün değildir. Peygamberlik alanı velâyet alanının ötesidir. Velîlerin ulaşabildiği son nokta Peygamberler için başlangıç noktasıdır. Velâyetin alanı ise aklın alanının ötesindedir. Akıllı kimselerin ulaştıkları son nokta velîler için başlangıç noktasıdır. Kim ki filozofların görüşlerini kabul edip

peygamberleri çok akıllı dâhi birer şahsiyetten ibaret görüp, getirdiği bütün emir ve yasakları bir hikmete binâen kendisinin ortaya koyduğunu iddia ederse o İslam dâiresinden çıkmış bir cahildir. Çükü paygamber kendi hevâsından konuşmaz, konuştuğu vahiydir. Hz. Resûlullah'tan sonra imâmet haktır. Bu makama ondan sonra Hz.Ebubekir, Hz.Ömer, Hz.Osman ve Hz.Ali gelmiştir. Bunu bize tevâtüren gelen ümmetin icmâsından(ittifâkından) biliyoruz. Daha gençliğimin ilk yıllarında bir kaside yazdım. Uzun bir ayrılıktan sonra sevgiliye kavuşma hâlinden daha tatlı bir şeydi. O kasidede Hz. Resûlullahı ve raşid halifeleri övdüm. Aslında böyle bir şey(Onlardan bahsederek) ile kendimi ve şiirimi övmüş oldum. Bu kasidem yetmiş beyitten oluşmaktadır. Bu beyitler de o kasidedendir.

"Ona doğru zayıf ve yogun develeri sürüyorum, bazen hızlı ve bazen yavaş bir yürüyüşle bu yolculuk onları neredeyse helak etti,

Boynu ve bedeni torprağa bulanmış ve hasta gözleri çapaklanmış, hasta olmuş,

Eğer bineklerim beni ona ulaştırmazsa, yemsiz ve susuz kalsınlar (helak olsunlar)."

III. BÖLÜM

Âhirete İman Konusu

Bil ki, kabir ahret yurdunun ilk evidir. Bize ulaşan haberlere göre orada Münker ve Nekîr'in sorgusu olacaktır. Zayıf akıllarımızla bunu kavramamız mümkün değildir. Âhiret'te meydana gelecek şeylerin çoğu ancak nübüvvet nûru ile idrak edilebilir. Velîler ve dinde derin anlayış sahibi olanlar az bir kısmını kavrar. Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarında bir çukurdur. Bizim bu çukurları veya Münker ile Nekîr'i görmeyişimiz ölününde bunları görmeyeceği anlamına gelmez. Çünkü biz şehadet ve mülk âlemindeyiz, ölü ise melekût ve gayb âlemindedir. Hz. Resûlullah onlar için " Onlar öyle iki melektir ki, korkutucu mavi gözlüdürler. Yeri azı dişleri ile kazırlar. Ayakları ile uzun saçlarına basarlar. Gözleri yıldırım ve sesleri çakan

şimşek gibidir.” buyurmuştur. Bunun üzerine Hz. Ömer “Ya Resûlullah benim bu aklım o zamanda bende olacak mı?” diye sorunca, Hz. Resûlullah “Evet” buyurdu. Hz. Ömer de “ O zaman ben onların hakkından gelirim” buyurdu. Sonra kabirdekiler tekrar çıkartılır ve ruhlar bedenlere iade edilir. İnsanlar çıplak ve yalınayak bir şekilde yürüyerek elli bin seneye denk gelen (bizim şimdiki zaman kavramımıza göre) bir günde haşredilirler. Akıllı bir kimsenin bu (aklen) mümkün olan şeyleri tasdik etmekten başka çaresi yoktur. Ancak bunlar akıl yetisi ile idrâk edilecek şeyler değildir. Akıl peygamberlere imanın gereğini ve onların hiçbir zaman yalan söylemeyeceğini idrak ederse o takdirde ahret olayları dâhil onların verdiği her habere de inanması gerekir. Bütün bunlar haktır. Örneğin, insanların iyi ve kötü amellerinin tartılacağı mîzân ve cehennemin üzerinde bulunan kılıçtan keskin ve kıldan ince olduğu bildirilen sırat köprüsü gibi. Bazı insanlar üzerinden kuş gibi uçarken bazı kimseler yürüyerek ve bazıları ise sürünerek onu geçecektir. Bazıları ise oradan cehenneme yuvarlanacaktır.

Cennet ve cehennem de öyledir. Orada ki (cehennem) eziyetler ki, en büyüğü cehennemde ebedi kalmaktır. Bunun yanında orada (cennet) tadılacak lezzetler ki, en güzeli Âlemlerin Rabbi’ne bakmak ve Onu (n cemalini) görmektir.

Kur’anda ve sahih sünnette bize ulaşan bütün haberlerin hak olduğuna inanıyor ve şeksiz bunları tasdik ederiz. Havz (-ı Kevser) de öyledir. Ondan bir defa su içen kimse bir daha susamaz. Baldan daha tatlı ve sütten daha beyazdır. Şefâat da haktır. Önce peygamberler sonra evliyâlar sonra âlimler sonra şehitler ve sonra bütün mü’minler şefâat edecektir. Hz. Resûlullah’ın buyurduğu gibi her mü’min şefâat edecektir. Selef-i Sâlihin’in ve vefat etmiş olan âlimlerin îtikâdı budur. Onlar bizim için örnektirler ve onların önderliğini kabul ediyoruz. Bende imanın prensiplerini birkaç beyitte şöyle ifâde ettim:

“Cehaletle bağlanarak değil, Akıl yolu ile Kadîm Varlığını ka’ti delillerle bildim.

Semî’, Basîr, Âlim. Mütekellim ve aynı zamanda Kadîr, Hayat Sahibi, Fazilet Sahibi bir Varlıktır.

Gökte ve yerde ne varsa hepsi onunla vardırlar, üzüntü ve kolaylık adına her şey ondandır.

Yerde ve gökte Vâhid ve Kayyûm olan Zât'tan başka yaratan ve suret veren yoktur.

Hiç şüphem yoktur ki, bütün insanları öldürüp sonra da onları tekrar diriltecek O'dur. O (onların bedenlerini) çürüten yeniden yaratandır.

Ben boş konuşmuyorum değerli sözler sarf ediyorum, Hz. Resûlullah O'nun yarattıklarının en faziletlisidir.

Öldükten sonra olacak her şey peygamberlerin sonuncusu Muhammed Mustafâ'nın anlattıkları gibidir.

Vallahi bu benim ve şeyhlerimin ve benden öncekilerin i'tikâdlarıdır.

Doğu ile batı arasında bulunan akıl sahibi bir Müslüman bunların herhangi birine itiraz edebilir mi?

Aşka gelip semâ yapanların Rabbine yemin olsun ki, elimde Allah'a şöyle dua etmekten başka bir şey gelmiyor,

Ya Rabbi! Yeryüzünü onlardan (kendisine iftira atıp hakkında türlü ithamlarda bulunanları kastediyor), eğer onların (hakkımda) söyledikleri doğru ise(yeryüzünü) benim gibilerinden temizle."

En iyisi ben göğsüm daralmış bir halde iken bu kadarıyla yetinip sözü daha fazla uzatmayayım. Ben ilmin hukukunu ayaklar altına alan, hakkımda uydurdukları şeylere dayanıp insaf ile hareket etmeyen ve Sultan'a gidip hakkımda iftiralar atıp beni karalayan, hırka sahibi ve mezheb âlimlerinden hakkımı zâyi edip gerektiği beni savunmayanları Allah (c.c.)'a havâle ediyorum. Şu beyitler onlar için ne kadar da uygundur:

" Sakınılmayan bu yakınlık nedir? Ve (bununla beraber) bu merhametsizlik ne oluyor?"

Allah (c.c.) biliyor ki, ben onların istediklerini elde etmeleri ediyor ve gayelerine erişmeleri için onlara yardım ediyorum. Onlara hem elimle ve hem de dilimle yardımcı oluyorum. Onların yaptıkları kötülüklere iyilikle karşılık veriyorum. Yaralarını sarıyor ve esir olanlarını salıveriyorum. Yanlış yolda olanlarını doğru yola sevk etmeye çalışıyor, kıskançları onlardan savmaya çalışıyorum. Hedeflerini gerçekleştirmede yardımcı oluyor, cahillerine Allah (c.c.)'ın bana öğrettiklerinden öğretiyorum. Kulaklarını hiç duymadıkları güzel sözlerle ve kalplerini ise hikmetle dolduruyorum.

"Benim doğu ve batıyı aydınlatmaktan ve inançları sağlamlaştırmaktan başka suçum yoktur."

Allah (c.c.), bana (yardımcı olarak) yeter. (Ve yine O), konuşmayacakları ve mazeret bildiremeyecekleri o günde onları hesaba çekecektir. Verdiği tüm nimetlere karşılık Âlemlerin Rabbine hamd olsun. Salât (ve Selam) Hz. Muhammed ve temiz âline olsun. Allah bize yeter, O ne güzel Vekîldir.